

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

JOURNAL OF PSYCHOLOGY RESEARCH

VOLUME 25 (8)

Дніпро
2019

УДК 159.9+37

Надруковано за рішенням Вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
згідно із затвердженим планом видань на 2019 р. (протокол № 7 від 20.12.2018 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 23096-12936ПР від 11.12.2017 р.

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України
(Додаток № 5 до наказу Міністерства освіти і науки України № 326 від 04.04.2018 р.).
Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus та реферативної бази з
гуманітарних і соціальних наук ERIH PLUS.

Рецензенти:

д.психол.н., проф. Д.М. Харченко
д.психол.н., доц. М.Г. Ткалич

Редакційна колегія:

д.психол.н., проф. І.Ф. Аршава (*відповідальний редактор*); д.психол.н., проф., член-кор. НАПН України Е.Л. Носенко (*перший заступник відповідального редактора*); д.психол.н., доц. Л.З. Левіт (*другий заступник відповідального редактора*, Білорусь); к.психол.н., доц. Д.С. Волков; д.психол.н., проф. І.Д. Пасічник; д.психол.н., проф. Л.Ф. Бурлачук; д.психол.н., проф. О.Ф. Іванова; д.психол.н., проф. В.М. Чорнобровкін; д.психол.н., проф. Н.Ф. Шевченко; д.н., проф. психол. Ш. Шварц (Ізраїль); д.н., проф. психол. Ф. Крамер (США); д.н., проф. психол. І. Кокіна (Латвія); д.психол.н., доц. О. Колесов (Латвія); к.психол.н. А.А. Бунас (*відповідальний секретар*).

Журнал публікує рецензовані наукові статті та огляди з різноманітних актуальних проблем загальної психології, соціальної психології, політичної психології, психології управління, організаційної психології, психології масових комунікацій, психології сім'ї, вікової та педагогічної психології, клінічної психології, військової психології, етнопсихології, психології професійної діяльності, гендерної проблематики, методології досліджень у психології.

Для наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, слухачів ФПК, студентів гуманітарних факультетів.

Журнал публикует рецензированные научные статьи и обзоры по различным актуальным вопросам общей психологии, социальной психологии, политической психологии, психологии управления, организационной психологии, психологии массовых коммуникаций, психологии семьи, возрастной и педагогической психологии, клинической психологии, военной психологии, этнопсихологии, психологии профессиональной деятельности, гендерной проблематики, методологии исследований в психологии.

Для научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, аспирантов, слушателей ФПК, студентов гуманитарных факультетов.

The journal publishes peer-reviewed scientific papers and reviews on various topical issues of general psychology, social psychology, political psychology, management psychology, organizational psychology, psychology of mass communication, family psychology, psychology of professional activity, developmental and educational psychology, clinical psychology, military psychology, ethnic psychology, gender issues and methodology of research in psychology.

The publications are intended for researchers, professionals of higher educational establishments, Ph.D. students, in-career trainees, students majoring in social sciences and humanities.

УДК 159.9

I. Arshava, E. Nosenko

Oles Honchar Dnipro National University

iarshava55@gmail.com, enosenko2001@gmail.com

DIFFERENT FORMS OF INTELLIGENCE MANIFESTATION AS PRECURSORS OF THE QUALITY OF LIFE

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано значущість для якості життя людини рівнів сформованості в неї трьох базових форм прояву інтелекту: когнітивного, емоційного і позитивного, у термінах яких можна оцінити, як людина мислить, емоційно реагує і діє під час виконання основних життєвих задач. На вибірці 60 дорослих досліджуваних, які мають вищу освіту, встановлено, що індивідууми, які відчують порівняно більш високий рівень якості життя, при відсутності значущих відмінностей у рівнях когнітивного інтелекту, характеризуються більш високими рівнями прояву двох основних складових емоційного інтелекту і загального показника позитивного інтелекту. Обґрунтовано доцільність цілеспрямованого ознайомлення здобувачів вищої освіти із змістом різних форм прояву інтелекту і визначено деякі напрями прикладних досліджень проблеми.

Ключові слова: прояв інтелекту, когнітивний, емоційний, позитивний, якість життя, напрями прикладних досліджень.

Аннотация. В статье теоретически обоснована значимость для качества жизни человека уровней сформированности у него трех базовых форм проявления интеллекта: когнитивного, эмоционального и позитивного, в терминах которых можно оценить, как человек мыслит, эмоционально реагирует и действует при выполнении основных жизненных задач. На выборке 60 взрослых испытуемых, которые имеют высшее образование, установлено, что индивидуумы, ощущающие сравнительно более высокий уровень качества жизни, при отсутствии значимых отличий в уровнях когнитивного интеллекта характеризуются более высокими уровнями проявления двух основных составляющих эмоционального интеллекта и общего показателя позитивного интеллекта. Обосновано целесообразность целенаправленного ознакомления претендентов на получение высшего образования с содержанием разных форм проявления интеллекта и определены некоторые направления прикладных исследований проблемы.

Ключевые слова: проявления интеллекта, когнитивный, эмоциональный, позитивный, качество жизни, перспективы прикладных исследований.

Problem identification. The problem of the role of intelligence manifestations in determining the individual's quality of life attracted the attention of psychologists comparatively recently (at the end of the XX century), when in addition to the concept of the "general intelligence" there appeared two new terminological collocations: 1) *emotional intelligence* (conceptualized in the 90-ties of the XX-th century by American psychologists John Mayer and Peter Salovey (Mayer, Salovey, 1993) and actively popularized by Daniel Goleman (Goleman, 1995), particularly in his book "Working with Emotional intelligence", published in 1998 (Goleman, 1998); and 2) *positive intelligence*", which appeared first in 2012-2016 in the publications of American psychologist Shirzad Chamine

(Chamine, 2012). In 2017 the monograph entitled “Positive Intelligence” was translated literally into the Russian language and published in Russian.

The detailed account of the state of research of those phenomena is presented in our monographs in the Ukrainian language (Nosenko, Kovriga, 2003; Nosenko, Arshava, 2019).

To sum up the major aspects of the above mentioned attempts at the conceptualization of the phenomena: “cognitive intelligence”, “emotional intelligence” and “positive intelligence”, it is worthwhile to begin with the account of the evolution of investigations related to the role of the cognitive and emotional intelligence in enhancing the quality of life (Nosenko, Arshava, 2019).

The meaning and the functions of the cognitive and emotional intelligences. The concept “cognitive intelligence”, if to use this terminological collocation for comparing its meaning with other related collocations – “emotional intelligence” and “positive intelligence”, had quite a lengthy history of investigation, summed up in the well-known monograph by M. Smulson (Smulson, 2001).

At present the majority of the researchers conceptualize intelligence as a multiaspect phenomenon, for understanding the meaning of which it is necessary to account for at least three functions, which are ascribed to it, namely: cognitive, evaluative (emotional) and regulative. Its emotional component is even considered at that more important, than the cognitive one. The thing is, the necessary level of development of the cognitive intelligence is provided in all the civilized countries of the world by the obligatory secondary-school education. Thus, the ability to comprehend, perceive and regulate knowledge-acquisition efforts is considered to be the key precursor of the successful functioning of every human being.

The role of the mind sets in cognition and other acts of the individual functioning began to attract active concern of the scholars in the field of intelligence only in the 20-ties of the XX-th century. The author of the two-factor model of intelligence Ch. Spirman hypothesized that the success of any form of the intellectual activity is determined not only by the so called general intellectual ability (factor G), but also by factor S – situation. Developing this theory, he suggested using a hierarchical model of intelligence, into which the specific precursors of the individual’s cognitive efforts and situational aspects were included. In the long run the idea of the “multiple intelligences” appeared which presupposed such ramifications of the intellectual abilities, as: linguistic, mathematical, technical, etc.

It was stated, that intelligence does not depend on the personality traits and does not include such personality characteristic features, as motivation, interests or the level of anxiety and the like. This theory was subjected to criticism and L. Terstone was the first who stated that human intelligence is the mechanism of regulation of the both: the mental and the behavioral activity of the human being, but not only the mechanism of information processing. Nevertheless the theory of “Multiple intelligences” was also subjected to criticism later on because of the so-called “paradoxes” of the intelligence, investigated and thoroughly analyzed by M. Kholodnaya in the second edition of her monograph, published in 2002

(Kholodnaya, 2002). The notions of the so called “fluid” and “crystallized” forms of intelligence manifestations have quite substantially extended the understanding of the meaning of the cognitive intelligence. To make the description of the “state of the art” in the scientific investigations of intelligence complete, it is worthwhile mentioning the monograph by H. Gardner (Gardner, 2000).

In the recent publication of E. Nosenko in co-authorship with A. Chetverick-Burchack (Chetverick-Burchack & Nosenko, 2016) the role of the emotional intelligence as a factor that stimulates the satisfaction of the individual with oneself as the subject of pursuing life tasks is illustrated by many examples of the so called “not merely cognitive” activities of the individual, which are aimed at knowledge acquisition. P. Bar-On suggested in this connection the possibility to conceptualize emotional intelligence as a sum of all the “*non-cognitive*” abilities and competences, which allow the individual to successfully cope with various life tasks. He singled out five spheres of competence manifestations, which other researchers (Lyusin, 2004; Zeidner, Matthews & Roberts, 2009) have summed up as follows.

1. Self-knowledge: comprehension of one’s own emotions, beliefs in self-efficacy, self-respect, self-control, independence.

2. The competences displayed in the inter-personal communication: empathy, social responsibility.

3. The ability of adaptation: different strategies of coping with various life problems.

4. Impulsivity control.

5. Optimism and feeling of happiness.

On the basis of this model a special questionnaire EQ-1 was developed for assessing emotional intelligence (in addition to the existing IQ test).

Since the notion of the so called “positive intelligence” is the least developed and might appear even controversial at times, it will be analyzed in more detail below.

The role of the positive intelligence in achieving the quality of life. The phenomenon of the positive intelligence has been defined in the monograph of Sh. Chamine (Chamine, 2012). The author has developed a special questionnaire with the help of which, as he claims, it is possible to assess the manifestation of the state of “positive self-consciousness and readiness to regulate one’s behavior” (Chamine, 2017).

The so called positive intelligence quotient (PQ) is assessed as the ratio of the duration of time in the course of which the individual can “function positively i.e. feel satisfaction with oneself vs. the duration of time during which the individual is not satisfied with oneself”.

The above mentioned “positive quotient - PQ” is calculated in percents (from 0 to 100) and is claimed to reflect the individual’s “awareness” of having the self-efficacy potential and feeling of self-satisfaction.

The empirical data summarized by Sh. Chamine as to the role of the positive intelligence (conceptualized and assessed as mentioned above) demonstrate the stable positive relationships between the levels of PQ and the individual’s self-

satisfaction. These relationships hold true of various spheres of life activity of the individual.

The total number of subjects who participated in the research, generalized by Sh. Chamine, exceeded 275000 respondents. On the basis of the available empirical data the following observations as to the important role of this form of intelligence in human functioning were made. For instance, the author of the monograph mentions that the individuals with comparatively higher levels of the positive intelligence are characterized by higher professional achievements, enjoy better health, display higher levels of the social activity, maintain friendly relationships with their colleagues and are characterized by creativity. A very important finding, in our opinion, concerns the observation as to the lower level of the professional burnout, experienced by the individuals with higher levels of the positive intelligence, as well as self-satisfaction and subjective well-being. In this light it is worthwhile analyzing the psychological predispositions which stimulate some individuals to experience the so called “wisdom perspective” in their functioning and other individuals – to resort to the unproductive tendency of using the conditioned reflexes which survived since childhood.

The wisdom perspective is reflected in the following forms of predispositions or positive “mind sets”.

1. The mind set to *empathize*, i.e. the readiness to manifest empathy both toward oneself and toward other people.

2. The predisposition to *explore*, i.e. to display the attitude to the situation with deep interest (as to some object of investigation).

3. The predisposition to *innovate* – readiness to deal with problems, that the individual is confronted with, creatively and seek their solutions.

4. The predisposition to *navigate* i.e. to control problems in accordance with one's own values and aims of life.

5. The predisposition to *activate* i.e. to direct one's intentions toward achieving favourable results.

Alongside with the above mentioned positive mind sets performing the function of “driving forces” in the individual's behavior, the author of the monograph has singled out nine unfavourable fixed predispositions, figuratively described as “saboteurs”, the origin of which is rooted in the defense mechanisms, many of which have survived since childhood.

One of the most harmful mind sets of this type is characterized by the author as the “*Judge*”. It is manifested in the form of the constant seeking in one's own behavior and in the behavior of other people certain drawbacks.

Another negative mind set is called “*Avoider*”. It prevents the individual from the active efforts to solve any difficulties that may arise in life. The individual avoids the solution of the complicated tasks and conflicts, tends to procrastinate and, in the long run, might lose many important opportunities in life. No wonder that this mind set is likely to result in the so called “self-handicapping” behavior, which lately attracted the attention of psychologists, both foreign and native (Nosenko E., Arshava I. & Nosenko D., 2014; Nosenko E. & Nosenko D., 2017).

The unfavourable mind set of the type “*Controller*” determines the tendency of the individual to control each and every situation and the behavior of other people. In case of the inability to achieve a desirable level of control the individual, striving to this line of behavior, begins to experience anxiety and other negative emotions and feelings.

The mind set of “*hyper-achievement*” characterizes the individual striving to the constant success. Achievement motivation becomes for the individuals, striving to hyper-achievements, the only precursor of the self-respect and positive self-attitude. In case of failures the individual suffers of dissatisfaction and other negative emotions.

The mind set of the type “*hyper-rational*” is also considered to be negative. It might cause intolerance to emotions of other people and even disrespect toward them.

The mind set “*Pleaser*” is also characterized as negative. The individual, who tries to please each and everybody, might stimulate by one’s behavior disrespect, suspicion of insincerity and other negative attitudes.

The mind set of “*Restlessness*” prevents the individual from being satisfied with the activity which one performs at the moment.

The mind set of a “*Stickler*” is pertinent to the individual who is characterized by a non-adaptive perfectionism and waists one’s energy striving to put things in order, where the order has already been achieved.

And, at last, the mind set of a “*Victim*” is manifested, as a rule, by demonstrating one’s negative emotions and other inadequate forms of behavior, aimed at stimulating the sympathy of other people and gain their support. But this form of behavior, on the contrary, might result, in disapproval of the surrounding people.

Empirical research: hypothesis, methods and materials. We have substantiated the following hypothesis as to the role of different forms of intelligence manifestations in achieving the quality of life.

Since the quality of life is operationalized, as is known, in terms of such concepts, as: comprehension of the *meaning of life*, active *involvement* of the individual into the process of pursuing the meaning of life, and *satisfaction* with life, we hypothesized that all the three forms of intelligence manifestation, chosen for this research, are quite relevant for enabling the individual to achieve high quality of life. Thanks to the cognitive intelligence the individual is likely to *comprehend* more clearly the aim and meaning of life.

Higher is the level of the development of emotional intelligence, the more actively the individual is *involved* into the activity, oriented toward the achievement of the aim of one’s life, and successfully interacts with other people.

The hypothesis as to the role of the positive intelligence in achieving the quality of life is based on the assumption of the role of such mind sets as the tendency to activate, explore, innovate, empathize, which constitute the wisdom perspective, in the successful functioning of the mature personality, capable to overcome the unfavourable mind sets, described as “saboteurs” by Sh. Chamine.

The empirical research with a minimally sufficient sample of subjects: 60 grown up educated people, having professional higher education and a satisfying employment, has proved the exceptional role of the high levels of the positive and emotional intelligence in the quality of life.

The psychodiagnostic techniques chosen for the empirical research included: the appropriate questionnaires for assessing cognitive, emotional and positive intelligence levels, namely: a short test to assess IQ by V.M. Lyisin; EQ test by H. Hall; PQ – Score by Sh. Chamine; “Purpose-in-Life Test” by J. Crumbaugh and L. Maholic (adapted by D. Leontiev); Life Satisfaction Test by Neugarten, adapted by N. Panina, as well as the Test of Hardiness by S. Muddy (adapted by D. Leontiev and O. Raskazova).

The first result worthwhile mentioning is that the number of subjects who experienced comparatively higher level of the quality of life appeared to be thrice smaller than those the number of subjects, who experience the lower level of the Quality of Life (19 vs. 41). On two samples, singled out by cluster analysis, it has been found that between the chosen groups there were no significant differences in the levels of their *cognitive intelligence*, but there were significant differences between the groups with higher and lower levels of the quality of life, on two key scales of emotional intelligence, namely: self-motivation (at $p<0.01$) and the control of emotions of other people (at $p<0.01$). The same groups of subjects significantly differed on their PQ score (see table 1).

Table 1

Differences between the positive intelligence scores in the groups of subjects with different levels of the quality of life

	Different levels of the quality life		U-Mann-Whitney	p
	Group 1 (N=19)	Group 2 (N=41)		
General PQ Score	68,16	48,17	203	0,01

Having found intergroup differences in the overall values of the quality of life, we analyzed the differences in the values of different forms of intelligence manifestations.

It appeared that the most indicative scales for assessing differences in the emotional intelligence between the groups with different levels of the quality of life are the scales of *self-attitude* and the scale of the *control of emotions of other people*. The higher is the quality of life the higher are the scores of those two scales of emotional intelligence and positive intelligence.

Thus, the results of the exploratory empirical study suggest the necessity of the modification of the hypothesis as to the equal role of the different forms of intelligence as the likely predictors of the quality of life. It is the positive intelligence that appears to determine the quality of life of the individual more significantly than other forms of intelligence: cognitive and emotional. There is no wonder in the light that the positive intelligence determines how the individual acts in the course of achieving life goals, but not just thinks and feels.

Conclusion. The prospects of the further research are related, first of all, to the identification of those positive mind sets of the individuals, which are most indicative of the quality of life, and the “saboteurs” (using the term of Sh. Chamine), that are most detrimental for achieving success in life and the feeling of life satisfaction. We also consider the possibilities of continuing the research of the role of different forms of intelligence manifestation in the *family* life. There are preliminary empirical findings that demonstrate the role of the positive intelligence of the parents as a predictor of more favourable parent-child relationships.

Further theoretical efforts are necessary for identifying the particular life situations in which the individuals should rely on different forms of intelligence to increase their performance efficacy. Thus, the prospects of the applied research seem to be quite diverse.

References

- Chamine, Sh. (2012). *Positive Intelligence. Why only 20% of Teams and Individual Achieve Their True Identity*. Austin TX by Greenleaf Book Group Press.
- Chamine, Sh. (2017). *Positive Intelligence. Why only 20% of Teams and Individual Achieve Their True Identity*. [Positivnyy intelekt. Pochemu tolko 20% lyudey po-nastoiashemu raskryvayut svoy potencial I kak popast v ih chislo] [translated by E. Derevianko]. – Moscow.
- Chetveryk-Burchak, A. & Nosenko E. (2016). *Emotional intelligence as a factor in achieving life success*. [Emotsiyni intelekt yak chynnyk dosiahnennia zhyttievoho uspiyku]. Kiev, Publishing House Education of Ukraine
- Gardner, H. (2000). *Intelligence reframed: Multiple Intelligences for the 21st Century*. New York: Basic Books.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam books.
- Goleman, D. (1998). *Working with Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
- Kholodnaya, M. A. (2002). *Psychology of intelligence: paradoxes of research* [Psykhohohyia intellekta: paradoksy issledovaniya]. SPb, Pyter.
- Lyusin, D. (2004). “Contemporary notions of emotional intelligence”. *Social intelligence: Theory, measurement, research*, 29-36.
- Mayer, J.D. and Salovey, P. (1993). “The Intelligence of Emotional Intelligence”. *Intelligence*, 17, 433-442.
- Nosenko, D., Arshava, I., & Nosenko, E. (2014). “Self-Handicapping as a Coping Strategy: Approaches to Conceptualization”. *Advance in Social Sciences Research Journal*, 1, 157-166. <http://dx.doi.org/10.14738/assrj.13.205>
- Nosenko, E. & Arshava, I. (2019). *The role of different forms of intelligence in determining the quality of life of the individual* [Rol riznykh form proiavu intelektu u zumovlenni yakosti zhyttia osobystosti], Dnipro, Svidler.
- Nosenko, E. & Kovriga, N. (2003). *Emotional intelligence: conceptualization of a phenomenon, basic functions* [Emotsiyni intelekt: kontseptualyzatsiia fenomenu, osnovni funktsii], Kiev, High School.
- Nosenko, E. & Nosenko, D. (2017). “Routes to happiness as the personality resources of the quality of life”, *Dnipropetrovsk National University Bulletin. Psychology Series - Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu. Seriya Psykhohohyia*, Vol 23, No 9/1, 11-18.
- Smulson, M. L. (2001). “Psychology of the development of intelligence” [“Psykhohohyia rozvytku intelektu”]. Kyiv.
- Zeidner, M., Matthews, G & Roberts, R. D. (2009). “What we know about emotional intelligence: how it affects learning, work, relationships, and our mental health”. London: A Bradford book.

УДК 159.923.2

І. Ф. Аршава, М. А. Салюк

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
iarshava55@gmail.com, nestenovo@ukr.net*

ІМПЛІЦИТНІ ТЕОРІЇ ІНТЕЛЕКТУ ТА ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДИКТОРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ І ОПТИМІЗМУ

Анотація. Проаналізовано поняття імпліцитних теорій особистості та інтелекту як важливих факторів активної оптимістичної життєвої позиції людини та її психологічного благополуччя. Викладено результати емпіричного дослідження характеру взаємозв'язків особливостей імпліцитних уявлень людини про інтелект та особистість із показниками її психологічного благополуччя, оптимізму, самоефективності. Для прогнозування рівня психологічного благополуччя особистості на основі імпліцитних уявлень індивіда про особистість та інтелект побудовано кореляційно-регресійну модель.

Ключові слова: імпліцитні теорії інтелекту, імпліцитні теорії особистості, самоефективність, диспозиційний оптимізм, психологічне благополуччя, регресійний аналіз.

Аннотация. Представлен анализ содержания понятий «имплицитные теории личности», «имплицитные теории интеллекта», теоретически обоснована возможность рассмотрения особенностей имплицитных представлений человека в качестве важных предикторов оптимистической жизненной позиции, самоэффективности и психологического благополучия. Теоретический анализ позволил сделать предположение о том, что принятие инкрементальных имплицитных теорий личности и интеллекта способствует позитивному мышлению человека и его успешному функционированию в социуме. Результаты проведенного эмпирического исследования на выборке численностью 78 человек подтверждают гипотезу о том, что принятие теорий «обогащаемой» личности и «наращиваемого» интеллекта сопровождаются более выраженными показателями психологического благополучия, оптимизма и самоэффективности.

Ключевые слова: имплицитные теории интеллекта, имплицитные теории личности, самоэффективность, диспозиционный оптимизм, психологическое благополучие, регрессионный анализ.

Постановка проблеми. У сучасній психології достатньо активно вивчається зв'язок психологічного благополуччя з різними психологічними факторами (прогностичною компетентністю, сенсожиттєвими орієнтаціями, емоційним інтелектом, життєвими стратегіями особистості та ін.), активно розглядаються питання формування та розвитку психологічного благополуччя в різні вікові періоди, розробляється валідний та надійний інструментарій для вимірювання психологічного благополуччя, відбувається уточнення та операціоналізація цього конструкта. Сучасні дослідники підкреслюють провідну роль самосвідомості та сформованої картини світу в зумовленні активної життєвої позиції людини і забезпеченні її психологічного благополуччя.

Неабиякий вплив на життєдіяльність особистості, зокрема на її сприйняття та розуміння себе й оточення, на взаємини з іншими здійснюють імпліцитні теорії – суб'єктивні пояснювальні схеми, основна мета яких полягає в побудові цілісної картини світу. Від того, як ці схеми сформовані, залежать домінуючі емоційні стани людини, її ставлення до речей і подій, що відбуваються в житті, очікування від майбутнього, пояснення досягнень та невдач, зрештою – відчуття власного психологічного благополуччя. Отже, дослідження ролі імпліцитних компонентів картини світу, разом з чітко усвідомлюваними експліцитними переконаннями особистості, є однією з актуальних, теоретично та практично значущих проблем сучасної психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слово «імпліцитний» має латинське походження: «*implicito*» (сплітаю) в дослівному перекладі означає «неявний, схований; такий, що може бути виявлений тільки через свої зв'язки з іншими об'єктами чи процесами».

Дослідження імпліцитних теорій беруть свій початок із традиційного підходу, в межах якого вони були віднесені до парадигми конструктивізму, що підкреслює ідею конструктивної природи пізнання, мовленнєву і культурно-історичну зумовленість свідомості, опосередкованість пізнання світу індивідуальними категоріями, що формуються в онтогенезі. Найбільш відомими представниками цього напрямку є С. Аш, Дж. Брунер та Р. Таджиурі. Можна сказати, що в руслі традиційного підходу розуміння дослідниками поняття «імпліцитні теорії» має неоднорідний характер, бо позиції Дж. Брунера і Р. Таджиурі суперечать думці С. Аша про те, що формування цілісного уявлення не може бути передбачене на основі внеску кожної окремої риси (Gopnik & Wellman, 2012). Але водночас зазначимо, що саме суперечливість поглядів стала вихідною точкою подальших експериментальних досліджень імпліцитних теорій особистості.

Одним із найбільш відомих підходів до проблеми імпліцитних теорій людини є соціально-когнітивна теорія американської дослідниці К. С. Двек. У своїх працях вона аналізує те, чому люди досягають успіху і як можна цьому сприяти. На думку вченої, головну роль у процесі саморегуляції діяльності та досягненні успіху відіграють переконання та уявлення людини. Наприклад, уявлення суб'єкта про власний інтелект має важливе значення для мотивації, спрямованої на досягнення. І, на відміну від більш широких рис особистості, такі переконання можна досить точно визначити, виміряти і змінити за допомогою спеціальних заходів. Керол Двек підкреслює, що переконання мають значення, їх можна змінити, а разом із ними – й особистість. Переконання людини включають її ментальні репрезентації про сутність і функціонування Я, її взаємини та її світ (Dweck, 2008).

Тобто, на думку К. Двек, переконання – це суб'єктивні пояснювальні схеми об'єктивної дійсності, які є необхідними для побудови цілісної картини світу. Формування імпліцитних теорій (переконань) пов'язане з дією багатьох чинників, але основну роль при цьому відіграє особистісний досвід. Такі переконання стосуються лише тієї частини реальності, що є актуальною

для особистості, входить до її життєвого контексту і потребує осмислення (Gorbunova, 2008).

Для одних, відповідно до міркувань авторки, структура і механізми функціонування особистості є постійними, незмінними (стабільна імпліцитна теорія), натомість для інших особистість постійно «збагачується» в процесі діяльності (тобто для них характерна інкрементальна імпліцитна теорія) (Fomenko, 2016).

Виділення імпліцитних теорій особистості стосується успішності соціального функціонування, вирішення соціальних завдань, побудови стосунків з іншими. Люди, що схильні до стабільної імпліцитної теорії особистості, на думку Керол Двек, будуть боятися налагоджувати стосунки за наявності ризику бути знехтуваними, зазнати невдачі і знизити свою самооцінку. Ті ж, хто переконані, що в процесі розвитку контактів з іншими також змінюються і розвиваються, активно включаються в стосунки навіть із невизначеним результатом. Імпліцитні теорії особистості стосуються не лише уявлень людини про себе. Вони поширюються і на розуміння інших людей, впливають на вибір цілей, тип реакції на невдачі. Дослідниця підкреслює, що загалом імпліцитні теорії «збагачуваної» особистості відповідають позитивному мисленню людини (Smytnov, 2001).

Відповідно до інкрементальної імпліцитної теорії особистості, в процесі спілкування з іншими людиною розвивається і є суб'єктом свого особистісного розвитку. Натомість, з позиції стабільної імпліцитної теорії, особистість не змінюється впродовж усього життя. К. Двек стверджує, що імпліцитна теорія «збагачуваної» особистості спонукає до роботи над собою, тоді як переконаність у незмінності особистісних якостей може перешкоджати вступати в нові стосунки через страх бути знехтуваним (Dweck, 1999).

Для стабільної імпліцитної теорії продуктивність свідчить про загальні здібності, а тому невдача в культурному або оцінному контексті погано позначається на особистості. Цей взаємозв'язок між продуктивністю і здібностями в результаті може призвести до недосяжних стандартів та перфекціонізму, які, у свою чергу, пов'язані з тривогою та депресією. Тобто можна сказати, що імпліцитна теорія, яка передбачає незмінність особистості, може призвести до стану самотності, фрустрації (Dweck, 2006).

Таким же чином імпліцитні теорії інтелекту поділяються на уявлення про те, що розумові здібності не змінюються, та про те, що інтелект постійно розвивається, «нарощується» в процесі життя та навчання.

К. Двек здійснила спробу поєднати уявлення про імпліцитні теорії інтелекту та типи цілей, які з ними пов'язані, зокрема з такою змінною як упевненість суб'єкта у своїх здібностях. Дослідниця зазначає, що уявлення про здібності можуть розрізнятися, оскільки не всі люди сприймають їх однаково. Тому вчена умовно ділить людей на два типи залежно від їх уявлень про власний інтелект: для одних він є відносно сталою, незмінною характеристикою (стабільна імпліцитна теорія чи теорія заданості), якою особистість наділена лише певною мірою; натомість для інших інтелект є властивістю, яку можна покращувати та розвивати за рахунок набуття нових

знань, саморозвитку та самовдосконалення (теорія нарощуваного інтелекту або інкрементальна теорія). Відповідно, ці імпліцитні теорії інтелекту створюють два типи мотиваційних патернів, що характеризуються різним ступенем адаптивності поведінкових, когнітивних та емоційних реакцій при зіткненні з перешкодами і невдачами в діяльності, – «орієнтація на оволодіння майстерністю» і «патерн безпорадності» (Salyuk, 2017).

Перший патерн – «орієнтація на оволодіння майстерністю» – проявляється в збільшенні наполегливості при продукуванні ефективних стратегій вирішення завдань при зіткненні з труднощами. При цьому невдачі приписуються нестабільним внутрішнім (брак зусиль) або зовнішнім (несприятливі умови) факторам, а не відсутності деяких стабільних внутрішніх якостей чи здібностей. В результаті невдач очікування майбутніх успіхів не змінилося, оцінка власних здібностей не знижувалась, а стратегії вирішення не погіршуються, а навпаки – стають більш продуманими. Отже, цей патерн реакції є адаптивним, оскільки дає змогу особистості лишатися відданою своїм цілям, внаслідок чого збільшується ймовірність їх досягнення.

Розглядаючи патерн реакції на невдачу («патерн безпорадності»), можна зазначити, що для схильних до нього особистостей властивими є прагнення уникати ризику, браку наполегливості і погіршення діяльності після поразок. Інтерпретуючи власні негаразди, такі особи пов'язують їх із внутрішніми стабільними причинами, особливо з браком здібностей. До того ж, вони схильні переоцінювати власні невдачі та недооцінювати позитивні результати (Leontyev, 2002).

Узагальнюючи вищезазначене, наголосимо, що імпліцитні теорії інтелекту відіграють вирішальну роль у формуванні цільової спрямованості особистості на оволодіння майстерністю, яка, на противагу цільовій установці на демонстрацію досягнень, зумовлює успішність діяльності, досягнення поставлених цілей, прагнення до розвитку. Також варто зауважити, що такий теоретичний конструкт як «орієнтація на оволодіння майстерністю», який виокремила К. Двек у межах своїх праць, можна співвіднести з поняттям високої самоефективності (за А. Бандурою). Загалом, виходячи з теорії К. Двека, можна зробити висновок, що висока узгодженість в уявленнях про власну самоефективність у різних ситуаціях (можливість перенесення переконань про власну самоефективність, що сформовані в одній сфері діяльності на інші) має зв'язок з імпліцитною теорією «нарощуваного» інтелекту, тобто з переконаннями в можливості розвитку, покращення своїх здібностей і таким мотиваційним патерном як «орієнтація на оволодіння майстерністю».

Що ж до дослідження зв'язку імпліцитних теорій із характеристиками психічного здоров'я та психологічного благополуччя особистості, то вони лише починають з'являтися в науковій літературі, що пов'язано з відносною новизною поняття «імпліцитні теорії». Деякі аспекти цієї проблеми розглядали сучасні науковці, зокрема французький дослідник Девід да Фонсека (Da Fonseca et al., 2009), американські дослідники Грегорі Уолтон та

Девід Йегер (Yeager & Walton, 2011), а також українська дослідниця Я. В. Козуб (Kozub, 2015).

Зокрема, Я. В. Козуб (Kozub, 2015), досліджуючи імпліцитні теорії інтелекту та особистості як фактори емоційного ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності у вищому закладі освіти, встановила, що прийняття інкрементальної імпліцитної теорії інтелекту статистично значимо підвищує ймовірність переживання захопленості, радості, натхнення, бадьорості, зосередження та рішучості студентів на заняттях та зменшує роздратування, зайву нервозність, пригніченість, злість. До того ж, як зазначає авторка, прийняття імпліцитної теорії «нарощуваного» інтелекту та «збагачуваної» особистості характерні для студентів, які схильні до більш вираженого позитивного емоційного відгуку на навчання у вищому навчальному закладі.

Відзначимо також емпіричні дослідження Г. Уолтона та Д. Йегера, що виявили таку закономірність: учні, які вступають до середньої школи, демонструють зростання депресивних симптомів протягом 9-місячного академічного періоду. Однак коротка інтервенція (30 хвилин) викладання «інкрементальної» імпліцитної теорії знизилася частоту клінічно підвищеної депресії до 40% (Yeager & Walton, 2011).

Отже, імпліцитні теорії «збагачуваної» особистості та «нарощуваного» інтелекту відповідають позитивному мисленню людини (Fomenko, 2016). Так, у дослідженні російських психологів Т. О. Гордєєвої та Є. М. Осіна доведено, що позитивне мислення позитивно корелює з суб'єктивним благополуччям особистості, самоєфективністю та успішністю навчання (Gordeeva & Osin, 2011).

Проте, незважаючи на певні наукові напрацювання зарубіжних та вітчизняних дослідників стосовно проблеми взаємозв'язку імпліцитних уявлень людини із психічними станами та особливостями саморегуляції діяльності, до цього часу немає чіткої відповіді на запитання стосовно ролі суб'єктивних переконань про особистість та інтелект у формуванні активної оптимістичної життєвої позиції індивіда, зумовленні його психологічного благополуччя.

Метою цього дослідження є теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка ролі імпліцитних уявлень (теорій) про інтелект і особистість у забезпеченні психологічного благополуччя особистості, встановлення можливостей прогнозування психологічного благополуччя особистості залежно від сформованих у неї імпліцитних теорій.

Основні результати дослідження. На основі теоретичного аналізу проблеми була сформульована *концептуальна гіпотеза* дослідження: імпліцитні уявлення про інтелект та особистість є важливими факторами оптимістичної життєвої позиції та психологічного благополуччя людини як суб'єкта життєдіяльності.

В емпіричному дослідженні взяли участь 78 осіб (38 жінок і 40 чоловіків) віком від 17 до 28 років; середній вік досліджуваних – 20,5 років.

При проведенні дослідження використано комплекс *методів*: тестування, кореляційне дослідження, квазіексперимент із порівнянням нееквівалентних груп. Застосовано психодіагностичні методики: 1) опитувальник імпліцитних теорій і цілей навчання К. Двек (у модифікації Т. В. Корнілової та С. Д. Смірнова); 2) «Шкала загальної самоефективності» М. Єрусалема та Р. Шварцера в адаптації В. Г. Ромека (1996); 3) «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф в адаптації М. М. Лепешинського (2007); 4) тест диспозиційного оптимізму Ч. Карвера в адаптації Т. О. Гордєєвої, Є. М. Осіна та О. А. Сичова (2012).

Математико-статистичні методи: кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції ρ -Спірмена), встановлення статистичної значущості розбіжностей між групами (критерій U-Манна-Уїтні), множинний лінійний регресійний аналіз для прогнозування показників психологічного благополуччя на основі імпліцитних теорій інтелекту та особистості.

Результати розрахунків коефіцієнтів кореляції між показниками імпліцитних уявлень досліджуваних та шкалами психологічного благополуччя представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між показниками імпліцитних теорій та психологічного благополуччя особистості

Показники психологічного благополуччя	Імпліцитна теорія «нарощуваного» інтелекту	Імпліцитна теорія «збагачуваної» особистості
Позитивні відносини з іншими	0,088	0,387**
Екологічна майстерність	0,241*	0,307**
Автономність	0,195	0,217
Особистісний зріст	0,283*	0,330**
Цілі в житті	0,281*	0,447**
Самоприйняття	0,216	0,370**
Психологічне благополуччя	0,280*	0,410**

Примітка: * – статистично значущі зв'язки на рівні $p \leq 0,05$,

** – статистично значущі зв'язки на рівні $p \leq 0,01$.

Отримані результати кореляційного аналізу дають змогу стверджувати правильність припущення стосовно тісних взаємозв'язків психологічного благополуччя особистості з її імпліцитними уявленнями про інтелект та особистість. При цьому схильність до теорії «збагачуваної» особистості виявилась більш тісно пов'язаною зі шкалами психологічного благополуччя (на рівні значущості $p < 0,01$), ніж схильність до уявлень про інтелект як такий, що «нарощується» ($p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу взаємозв'язків між імпліцитними уявленнями досліджуваних з їх самоефективністю та диспозиційним оптимізмом наведено в таблиці 2.

Отримані статистично значущі позитивні коефіцієнти кореляції між показниками теорії «нарощуваного» інтелекту та самоефективності особистості ($\rho = 0,252$, $p < 0,05$), оптимізму як диспозиційної риси особистості

($p=0,379$, $p<0,01$). Отже, впевненість у тому, що розумові здібності можуть суттєво вдосконалюватись протягом життя, супроводжується впевненістю у власній самоефективності, що зумовлює прагнення особистості брати на себе відповідальність за події власного життя і нерозривно пов'язане з поняттям особистісного контролю, що виявляє себе в когнітивній сфері. Диспозиційний оптимізм позитивно ($p=0,282$, $p<0,05$) корелює також зі схильністю до прийняття теорії «збагачуваної» особистості. Цей результат є достатньо прогнозованим, оскільки оптимізм як риса особистості – це сукупність узагальнених позитивних очікувань індивіда, які можна більшою чи меншою мірою поширити на все його життя (Strassle et al., 1999), що також характеризує й осіб зі схильністю розглядати людину як таку, що постійно розвивається.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки між показниками імпліцитних теорій, самоефективності та диспозиційного оптимізму особистості

Показники	Імпліцитна теорія «нарощуваного» інтелекту	Імпліцитна теорія «збагачуваної» особистості
Самоефективність	0,252*	0,217
Диспозиційний оптимізм	0,379**	0,282*

Примітка: * – статистично значущі зв'язки на рівні $p\leq 0,05$,

** – статистично значущі зв'язки на рівні $p\leq 0,01$.

Для більш детального аналізу ми розділили вибірку досліджуваних на полярні групи залежно від показників прийняття імпліцитних теорій «нарощуваного» інтелекту та «збагачуваної» особистості.

До першої групи було віднесено досліджуваних, що продемонстрували прихильність до теорії «нарощуваного» інтелекту (12 осіб, із яких 7 чоловіків та 5 жінок). До другої ж групи віднесено досліджуваних, які надають перевагу теорії «стабільності» інтелекту (разом 17 досліджуваних, з яких 9 чоловіків та 8 жінок). У виділених групах було підраховано середні показники самоефективності, диспозиційного оптимізму та психологічного благополуччя. Для встановлення статистичної значущості розбіжностей між групами застосовано критерій U-Манна-Уїтні. Результати наведено в таблиці 3.

За результатами порівняння груп досліджуваних спостерігаємо статистично значущі відмінності в рівні вираження самоефективності ($p<0,05$), диспозиційного оптимізму ($p<0,01$), екологічної майстерності ($p<0,05$), цілей в житті ($p<0,05$), інтегральних показників психологічного благополуччя ($p<0,05$). Досліджувані, що надають перевагу теорії «нарощуваного» інтелекту, демонструють вищі показники за всіма зазначеними шкалами.

Для аналізу показників самоефективності, оптимізму та психологічного благополуччя досліджуваних залежно від їх імпліцитних уявлень про особистість ми виділили полярні групи за показником прийняття теорії «збагачуваної» особистості.

Таблиця 3

Усереднені показники досліджуваних з різними рівнями прийняття теорії «нарощуваного» інтелекту за шкалами самоефективності, оптимізму та психологічного благополуччя

Порівнювані показники	Групи досліджуваних		Рівень значущості розбіжностей за критерієм U-Манна-Уїтні
	Прийняття теорії «нарощуваного» інтелекту (N=12 осіб)	Прийняття теорії «стабільного» інтелекту (N=17 осіб)	
Самоефективність	29,92	23,18	p=0,048
Диспозиційний оптимізм	18,67	13,35	p=0,004
Позитивні відносини з іншими	60,00	56,78	p=0,325
Екологічна майстерність	60,92	48,71	p=0,016
Автономність	61,92	55,59	p=0,245
Особистісний зріст	63,92	53,88	p=0,066
Цілі в житті	58,92	49,41	p=0,038
Самоприйняття	59,58	50,29	p=0,117
Психологічне благополуччя	365,25	314,76	p=0,043

Перша група (17 осіб, серед яких 8 чоловіків та 9 жінок) продемонструвала дотримання теорії «збагачуваної» особистості, а друга (13 осіб, серед яких 6 чоловіків та 7 жінок) надала перевагу стабільній імпліцитній теорії особистості. Результати порівняння виділених груп представлено в таблиці 4.

Таблиця 4

Усереднені показники досліджуваних з різними рівнями прийняття теорії «збагачуваної» особистості за шкалами самоефективності, оптимізму та психологічного благополуччя

Порівнювані показники	Групи досліджуваних		Рівень значущості розбіжностей за критерієм U-Манна-Уїтні
	прийняття теорії «збагачуваної» особистості (N=17 осіб)	прийняття теорії «стабільної» особистості (N=13 осіб)	
Самоефективність	26,65	23,31	p=0,229
Диспозиційний оптимізм	17,76	14,00	p=0,020
Позитивні відносини з іншими	62,41	50,77	p=0,002
Екологічна майстерність	58,24	48,31	p=0,059
Автономність	59,82	54,92	p=0,320
Особистісний зріст	61,82	52,85	p=0,079
Цілі в житті	60,18	46,31	p=0,003
Самоприйняття	62,41	48,38	p=0,015
Психологічне благополуччя	364,88	301,54	p=0,008

Досліджувані, що оцінюють особистість (власну або інших людей) як здатну до постійного розвитку та самовдосконалення, демонструють більш

високі показники диспозиційного оптимізму ($p < 0,05$), більш виражені позитивні взаємини з іншими ($p < 0,01$), цілі в житті ($p < 0,01$), самоприйняття ($p < 0,05$) та мають значно вищий інтегральний показник психологічного благополуччя ($p < 0,01$).

За результатами проведеного статистичного аналізу можемо стверджувати, що прийняття імпліцитної теорії «збагачуваної» особистості більш тісно пов'язане з показниками психологічного благополуччя, зокрема за такими його компонентами як позитивні взаємини та самоприйняття. Екологічна майстерність (управління середовищем) та самоефективність виявились більш вираженими в досліджуваних, що схильні до інкрементальної імпліцитної теорії інтелекту. Оптимізм як риса особистості та шкала «Цілі в житті» як компонент благополуччя особистості виявляються однаково пов'язаними зі схильністю до інкрементальних теорій особистості та інтелекту.

Варто також підкреслити, що отримані результати підтверджують погляд на імпліцитні уявлення про інтелект та особистість як відносно незалежні фактори психологічного благополуччя людини. Згідно з нашими даними, коефіцієнт кореляції між показниками прийняття теорії «нарощуваного» інтелекту та «збагачуваної» особистості становить 0,201 ($p = 0,078$), тобто людина, що демонструє прийняття теорії «збагачуваної» особистості, зовсім не обов'язково буде дотримуватися уявлень про «нарощуваний» інтелект. У нашому дослідженні лише 3 особи з 78 продемонстрували одночасно високий рівень за обома шкалами інкрементальних імпліцитних теорій, 4 з досліджуваних мають уявлення про «стабільність» як інтелекту, так і особистості. Зважаючи на це, вважаємо важливим в подальших дослідженнях проаналізувати фактори формування різних імпліцитних уявлень особистості.

Результати проведеного аналізу дають можливість вважати доцільним застосування процедури множинного лінійного регресійного аналізу для прогнозування інтегрального показника психологічного благополуччя особистості на основі показників прийняття інкрементальних імпліцитних теорій інтелекту та особистості.

Отже, при проведенні множинного регресійного аналізу незалежними змінними (предикторами) було обрано показники імпліцитної теорії «нарощуваного» інтелекту та імпліцитної теорії «збагачуваної» особистості. Залежною змінною став інтегральний показник психологічного благополуччя за методикою К. Ріфф. В результаті статистичної обробки було побудовано двофакторну кореляційно-регресійну модель психологічного благополуччя особистості: $\text{Психологічне благополуччя} = 326,22 + 0,23 * \text{прийняття теорії «нарощуваного» інтелекту} + 0,36 * \text{прийняття теорії «збагачуваної» особистості}$.

Результати регресійної статистики наведено в таблиці 5, а загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в таблиці 6.

Таблиця 5

Регресійна статистика для двофакторної моделі прогнозування показників психологічного благополуччя особистості

Показники	Розраховане значення
R	0,452
R-квадрат	0,205
нормований R-квадрат	0,183
стандартна похибка	58,83

Таблиця 6

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків

Показники	Коефіцієнт регресії	t-критерій Стьюдента	P-значення
прийняття теорії «нарощуваного» інтелекту	0,23	2,250	0,027
прийняття теорії «збагачуваної» особистості	0,36	3,454	0,001

Величина коефіцієнта регресії для побудованої моделі дорівнює – 0,452, обидва фактори корелюють позитивно (прийняття теорії «нарощуваного» інтелекту, прийняття теорії «збагачуваної» особистості). Значення R-квадрата (коефіцієнта детермінації) дорівнює 0,205, частка дисперсії результату Y (психологічне благополуччя), пояснена регресією, складає 20,5%. Отже, в результаті регресійного аналізу з'являється можливість прогнозування рівня психологічного благополуччя особистості на основі показників прийняття теорії «збагачуваної» особистості та «нарощуваного» інтелекту.

Отримані результати дають змогу констатувати, що в ході дослідження отримала своє підтвердження теоретична гіпотеза, що ґрунтується на твердженні про те, що такі особистісні конструкти як самоефективність та імпліцитні теорії можуть виступати в якості важливих когнітивних предикторів психологічного благополуччя особистості.

Висновки. Встановлені зв'язки між схильністю до прийняття імпліцитних теорій «збагачуваної» особистості та «нарощуваного» інтелекту, самоефективністю, оптимізмом та компонентами психологічного благополуччя підтверджують гіпотезу про те, що імпліцитні уявлення про інтелект та особистість є важливими факторами оптимістичної життєвої позиції та психологічного благополуччя людини як суб'єкта життєдіяльності. *Перспективи подальших досліджень* пов'язані з можливостями практичного застосування результатів дослідження в напрямі цілеспрямованого формування інкрементальних імпліцитних теорій як важливих факторів підвищення психологічного благополуччя людини.

Бібліографічні посилання

Da Fonseca, D., Cury, F., Santos, A., Paven, V., Bounoua, L., Brisswalter, J. (2009), "When depression mediates the relationship between entity beliefs and performance", *Child Psychiatry and Human Development*, № 40, p. 213-222.

- Dweck, C.S. (1999), *Self-theories: Their role in motivation, personality, and development*, Philadelphia: Psychology Press, Taylor & Francis Group.
- Dweck, C.S. (2006), *Mindset: The new psychology of success*, N.Y.: Random House.
- Dweck, C.S. (2008), "Can Personality Be Changed? The Role of Beliefs in Personality and Change", *Current directions In Psychological Science*, Vol. 17 № 62, p. 391-394.
- Fomenko, K.I. (2016), "Implicit theories of intelligence and personality in connection with hubristic students' motivation" ["Implitsytni teoriiy intelektu y osobystosti u zv'yazku z gubrystychnoyu motyvatsiyeyu v studentiv"]. *Visnyk KhDU. Seriya: «Psykhologichni nauky»*, № 5, p. 71-76.
- Gopnik, A. and Wellman, H. (2012), "Reconstructing constructivism: Causal models, Bayesian learning mechanism sand the theory theory", *Psychological bulletin*, Vol. 6 № 138, p. 1085-1108.
- Gorbunova, V.V. (2008), "Problems of research of implicit theories" ["Problemy doslidzhennya implitsytnyx teoriiy"]. *Social Psychology*, Vol. 30 №. 4, p. 17-28.
- Gordeeva, T.O. and Osin, E.N. (2011), *Optimistic attributional style as a predictor of well-being and performance in different academic settings: A new look at the problem*, in I. Brdar (Ed.), *The Human Pursuit of Well-Being: A Cultural Approach*, p. 159-174.
- Kozub, J.V. (2015), "Implicit theories of intelligence and the person as the factor of emotional students' attitudes toward learning and cognitive activity in high school" ["Ymplytsytnye teoryy yntellekta y lychnosti kak faktor emotsyonal'noho otnoshenyya studentov k uchebno-poznavatel'noy deyatel'nosti v VUZe"]. *Visnik HNPU imeni G.S. Skovorodi. Series: Psihologija*, Vol. 51, p. 73-90.
- Leontyev, D.A. (Ed.) (2002), *Modern psychology of motivation [Sovremennaya psikhologhiya motyvatsyy]*, Smysl, Moscow.
- Salyuk, M.A. (2017), "Implicit theories of intelligence and learning as a prerequisite for effective self-regulation of learning activities" ["Implitsytni teoriiy intelektu ta navchannya yak peredumovy efektyvnoyi samorehulyatsiyi navchal'noyi diyal'nosti"]. *Aspects of humanizing impact of education on a personality, Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, Dnipro, 25-27th of October, p. 110-112.
- Smirnov, S.D. (2001), "Review of the book by K. Dweck «Self-Theories: Their Role in Motivation, Personality, and Development»" ["Retsenzyya na knyhu K. Dvek «Ya-teoryy, ykh rol' v motyvatsyy, stanovlenyy lychnosti y razvytyy"]. *Voprosy Psychologii – Psychology issues*, № 6, p. 119-121.
- Strassle, C.G., McKee, E.A., Plant, D.D. (1999), "Optimism as an Indicator of Psychological Health: Using Psychological Assessment Wisely", *Journal of personality assessment*, Vol. 72, № 2, p. 190-199.
- Yeager, D.S. and Walton, G. (2011), "Social-psychological interventions in education: They're not magic", *Review of Educational Research*, № 81, p. 267-301.

УДК 159.9.072.42

O. Bayer, O. Glushko

Oles Honchar Dnipro National University

bayer.oxana@gmail.com, olga.glushko.psy@gmail.com

CHILDFREE AS A NEW PHENOMENON AND ITS INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CORRELATES

Анотація. Феномен чайлдфрі, тобто свідомої відмови народжувати та виховувати дітей, набуває все більшого поширення як у світі в цілому, так і в Україні зокрема. Надається визначення явищу чайлдфрі та наводиться стисла

характеристика виникнення даного та пов'язаних з ним термінів. В якості можливих пояснень цього явища наведено результати демографічного, соціологічного та психологічного аналізу характеристик осіб-чайлдфрі поряд з розвіюванням основних стереотипів стосовно них. Показана виправданість відкидання дихотомії “батьківство - чайлдфрі” на користь підходу до розгляду рішення щодо небатьківства через квір-парадигму.

Ключові слова: сім'я, партнерство, батьківство, особистісні характеристики, травма.

Аннотация. Осознанное решение не рожать и не воспитывать детей, получившее название “чайлдфри”, становится все более распространенным явлением в мире. На основе анализа эмпирических и теоретических исследований приведены возможные объяснения принятия такого решения, развеяны некоторые мифы касательно характеристик людей-чайлдфри, описаны выделенные в литературе индивидуально-психологические характеристики. Чайлдфри-решение освещено не как противопоставление т. н. “осознанному родительству”, а как осознанный отказ от родительства вследствие понимания всей ответственности в связи с последним.

Ключевые слова: семья, партнерство, родительство, личностные характеристики, травма.

Problem identification. The discussions about childfree choice seem more anxious in nowadays Ukraine because of the huge decline in the country's population. According to the data, there used to be about 52 millions in early 1990s (the exact biggest figure is 51,87 millions in 1993), but in 2018 there were only 38,32 millions people living in Ukraine. Of course we should emphasize that these calculations were made, excluding temporarily occupied Crimea, ORDiLO and temporarily displaced persons, but as researcher O. Kramar thinks, we may suppose that there are 6,1 million Ukrainians living on those territories (Kramar, 2018).

We are used to thinking that in 1991 we had a low birth rate (1,78 children per woman), but in 2001 it was even lower – 1,08, rising a bit to 1,53 in 2012 and pulling down again to 1,37 in 2017. As O. Kramar testifies, the birthrate in the Ukrainian SSR by 1958-59 was 2,3 live births per woman (Kramar, 2018).

Certainly, such a decline is pretty expectable, as soon as Ukraine moved forward “economically advanced industrial or post-industrial societies with a high level of urbanization and the emancipation of women” (Kramar, 2018:14). As we can see in these tendencies, Ukrainians choose their reproductive strategy the way Europeans do. But can we have such findings in the question of voluntary childlessness?

As O. Strelnyk writes, according to the “Eurobarometer-2011” from 1% till 6% of EU's population aged from 18 to 40 (among them 7% of men and 5% of women) consider child-free family as an ideal variant of the family. In the USA the number of voluntary childlessness is approximately the same – 6,2% of population (Strelnyk, 2017).

On the contrast in Ukraine, according to the research “Family and Children”, conducted in 2008, we have only about 1,2% of people, agreed with the previous thesis. In the age group younger than 30 years this figure is higher – 1,5% and in

the age group older than 30 years it is twice as lower – only 0,7%. As we can see, voluntary childlessness seems more connected with the age, than with gender (Strelnyk, 2017).

It's interesting that a similar figure in Russia is only 0,2% of “confident voluntary childless people”, as Russian researcher A. Shadrina calls them, referring to the 2009 survey (Shadrina, 2017). In relevant research we find economic reasons to be prevalent in people's decision not to have children: “they motivate their wish not to have children, above all, with the lack of economic stability in the country, considering that the birth of a child is associated with financial difficulties, job loss, lack of career development, the additional costs associated with the formation and treatment of the child” (Bicharova, 2015:928). Anyway, the choice not to have children is often named the most remarkable change in the modern family during the last few decades (Clarke et al., 2018). And obviously, lots of investigation is made in order to find psychological background and correlates of so-called “non-parenting”.

The objective of this paper is to analyze the phenomenon of childfree and seek for its possible psychological and other grounds.

The fact that childfree phenomenon could appear is sometimes explained through the rise of pluralism of the XXth century when there appeared no universal truth, but a lot of individual truths, unique for every person (Bolshunova, 2018). The term “childfree” was coined by American feminists Sh. Radl and E. Peck who claimed that “childless” was used as a little bit insulting attribute. Childlessness, to their mind, was stigmatized and viewed as a sign of inferiority, impossibility to fulfil their main life task free from the meaning that some individuals simply do not wish to become parents (Levin, 2013; Bicharova, 2015; Harrington, 2019).

Meanwhile, parenthood is typically seen as a sign of growing into adult status, meaning childlessness contradicts a common notion of “normality” (Engwall, 2014). This may stand for the fact why childless women tend to be perceived as not fulfilled more often than men (Engwall, 2014). According to H. Peterson, the more gender-equal the country is, the less voluntary childlessness is disapproved of and the better women's choice in favour of professional career is taken (Peterson, 2018). Considering this, a growing number of scientists state that clinical theories of adult development, such as Erikson's, appear to be outdated and need to be extended to nonnormative variants of life development which may not include child rearing (Harrington, 2019).

In this light it seems important to differentiate between childfreeness and childlessness. The latter may happen due to infertility or some other reasons connected with the health of an individual, while the first stands for “early articulators” and means one's conscious decision not to have children. As research shows, there may be some middle version, “perpetual postponers”, with a person's delaying the decision to have a child that eventually gets impossible to realize (Blackstone & Stewart, 2012; Clarke et al., 2018; Miettinen, 2014).

Several researches carried out in the qualitative paradigm show that we should not view childlessness and parenthood as a simple dichotomy. Some parents, for instance, may have lost their baby or child due to miscarriage or death,

or they had estranged relationships with their biological children, or they may have had step children – and yet described themselves as childless. Meanwhile, there were other respondents who never raised their biological or adopted children but played some important role in the lives of their relatives' and friends' children and did not identify themselves as childless (Harrington, 2019). This proves that possibly childlessness should be decategorized and viewed within a queer framework.

Different macro-social forces (such as feminist movement of the 1970s, increased reproductive choice, increased access to education, and increased women's participation in labour) and micro-level motivations (such as freedom and autonomy) are mentioned as factors that stimulated the rise of the phenomenon (Blackstone & Stewart, 2012; Miettinen & Szalma, 2014). Current research shows that representatives of the childfree community are predominantly young people, highly-educated, professionally successful, less prone to religion and traditions, financially stable, and aware of threats and dangers of the modern society (Bolshunova, 2018; Miettinen & Szalma, 2014). What is remarkable, lower education, lower socioeconomic position or being in insecure employment status have been recently found to be negatively related to childbearing intentions, yet their role is not clear in proneness to childlessness (Miettinen & Szalma, 2014). This may serve as a proof for viewing child-bearing as a form of empowerment and gaining respectability in androcentric and ethnocentric cultures which is not needed for the childfree in societies more tolerant to diversity (Blackstone & Stewart, 2016; Harrington, 2019).

There are stereotypical expectations in the public consciousness that the decision not to have children is related to certain psychological trauma in the past or selfishness (Bicharova, 2015). Involuntarily childless women are seen as warmer than voluntarily childless women (Harrington, 2019). Early studies tended to show intentional being childfree as a form of deviance (Blackstone & Stewart, 2012). Meanwhile, several studies have shown bigger marital satisfaction in childfree couples, rare experiencing depression and generally higher rates of happiness (Blackstone & Greenleaf, 2015). Such individuals seem to focus their time and energy investing more into relationship with their partners. Remarkably, the 2016 "World Happiness Report" showed negative relationship between parenthood and life satisfaction throughout the world (Harrington, 2019). This does not mean that childfree patterns do not face questions of "what if?.." thinking of no one to carry on the family name, to leave an inheritance, to support in the senior age, and of a partner's to get inevitably ill or die (Pelton & Hertlein, 2011).

One more expectation is that the childfree do not like children. Parents are typically seen warmer than non-parents (Blackstone & Stewart, 2012). There is a fear that "the growing proportions of childless persons will pose extra challenges for future ageing generations, a significant minority of whom will have no adult children or grandchildren to assist them and take care of them" (Miettinen, 2014: 33). The reality is that the childfree not only like them but also aim to play significant roles in children's lives – as mentors, teachers or counselors (Blackstone, 2014). In qualitative interviews, for instance, childfree lesbians took

pains to stress that they do like children even without any prompt from the researcher (Clarke et al., 2018). And even if the childfree choose not to reproduce in a biological sense they still perform the social reproduction function of families (Blackstone & Greenleaf, 2015).

A specific case here is that related to unhappy experiences in previous relationships with partners and children which led individuals to the decision that potential benefits of parenthood were no higher than its costs (Blackstone & Stewart, 20116).

Childfree are also expected to be too much involved with professional activities, selfish, and materialistic (Blackstone & Stewart, 2012). Research shows that childfree women are more likely to stay single in pursuit of social and economic independence (Peterson, 2018). Meanwhile, A. Miettinen and I. Szalma state that individuals develop preferences regarding family or work at an early age, and those who are more work-oriented are more prone to choose childlessness (Miettinen & Szalma, 2014). Interestingly, fathers were found to have higher incomes than childfree men, and at the same time fatherhood was not found to have any effect on men's life satisfaction in the older years (Dykstra & Keizer, 2009). As for their selfishness, adults without children were found to be more actively involved in charity activities than their peers with children (Allbertini & Kohli, 2009).

Russian researcher A. Shadrina claims that “despite the fact that mother care is still an important goal for most of my contemporaries, motherhood is becoming a more and more expensive and not for all affordable “project”” (Shadrina, 2017:26). She emphasized that the image of motherhood in the mass media and in social consciousness has changed radically since the last half of the XXth century. It turned from respectful and grateful motherhood's treating to blaming, shaming, and demanding. And nowadays, it's even easier in the reality of social networks where anyone can show himself or herself as an expert in any question. Thus we can find some mothers writing about their experience in an emphasized sweet manner (“the mummy of two happy angels”), while other “experts” write about their “child's psychological traumas” and “toxic parents”. And both of the discourses meet their pleased audiences.

Comparing the two approaches, the author shows that relationships in the Soviet times were traditionally built around the concept of “emotional restraint”, while a new vision of appropriate parents-children relationships gravitates to culture of “emotionally involved parenting”. In the contrast of the first, the second one assumes that future parents should not only have a high level of psychological knowledge and skills, they should also prove their high level of personal maturity and all the kinds of well-being. Moreover, this demanding culture puts its blame not only on the nowadays parents, but also on their own parents, calling them pedagogically and psychologically illiterate. In the end it becomes even harder to be a parent, because one should not only become an ideal, super mother or father, but also reveal all the “evil” things that his or her parents “have done”, being “too thick and incompetent”, in order not “to prolong such “bad transgenerational experience”.

Despite the stigma, “the costs of being a mother a great – responsibility for child care, selflessness, being blamed when things go wrong, being subservient, restricted, and having to bask in others’ achievements rather than your own” (Clarke et al., 2018). Not to have children is a responsible choice instead of blindly following expectations (Blackstone, 2014).

In the result some young people, seeing themselves as victims of their parents’ “ill-treating”, decide not to leave kids with grandparents in order not “to spoil” them, others, in a more radical manner, decide that they are already “too spoilt and traumatized in their childhood to have the moral right to give birth for somebody”.

Thus, grown-ups able to bear and bring up children may decide not to. “Children deserve to be wanted and longed for, and consequently the absence of these feelings implies a childfree life. Both childfree men and women refer to missing biological urges” (Engwall, 2014:338).

Financial strains and difficulties in building career are also mentioned as a reason not to parent. Research has shown that childfree individuals tend to put stress on possible awaited troubles of becoming a parent including less time to oneself, breaks in career making, and worse opportunities for financing (Engwall, 2014).

One more reason to choose childfreeness that is mentioned in the relevant research is the risk of heredity (Engwall, 2014).

Finally, there have been detected some personality characteristics related to the decision not to parent. Introversion, sensitivity, anxiety, perfectionism, and impatience were found to compromise a person’s ability to parent. A desire for freedom, specified in one’s ability to be spontaneous, change jobs, and retire early, as well as a wish to avoid stress connected with daily routine that accompany raising a child were showed to be top motives to remain childfree (Pelton & Hertlein, 2011).

Conclusion. Even though childlessness may be viewed through the prism of economic and employment situation, there also seem to be certain individual and societal norms and values that stand for its grounds. It seems vital to challenge normative assumptions lying in the basement of childbearing decisions as doing this helps in creating “more inclusive, respectful, fluid, and nonpathologizing forms of engagement” (Harrington, 2019:26).

References

- Albertini, M. & Kohli, M. (2009), “What childless older people give: is the generational link broken?”, *Ageing & Society*, No. 29, P. 1261-1274.
- Blackstone, A. (2014), “Childless...or childfree?”, *Contexts*, No. 13 Vol. 4, P. 68-70.
- Blackstone, A. & Greenleaf, A. (2015), “Childfree families”. In B. Risman & V. Rutter (eds.), *Families as they really are*, Norton, NY, P. 137-144.
- Blackstone, A. & Stewart, M. D. (2016), “There’s more thinking to decide’: how the childfree decide not to parent”, *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, Vol. 24 Issue 3, P. 296-303.
- Blackstone, A. & Stewart, M. D. (2012), “Choosing to be childfree: research on the decision not to parent”, *Social Compass*, No. 6 Vol 9, P. 718-727.
- Bicharova, M. (2015), “Russian childfree community: reality and illusions”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, No. 214, P. 925-932.

- Bolshunova, T. V. (2018), "The childfree phenomenon: a macrosocial analysis" ["Fenomen tchaildfri: makrosotsiologicheskii analiz"], *Vestnik universiteta - University Bulletin*, No. 4, P. 145-149.
- Clarke, V., Hayfield, N., Ellis, S. J. & Terry, G. (2018), "Lived experience of childfree lesbians in the United Kingdom: a qualitative exploration", *Journal of Family Issues*, Vol. 39 No. 18, P. 4133-4155.
- Dykstra, P. A. & Keiser, R. (2009), "The well-being of childless men and fathers in mid-life", *Aging & Society*, No. 29, P. 1227-1242.
- Engwall, K. (2014), "Childfreeness, parenthood and adulthood", *Scandinavian Journal of Disability Research*, Vol. 16 No. 4, P. 333-347.
- Harrington, R. (2019), "Childfree by choice", *Studies in Gender and Sexuality*, Vol. 20 No. 1, P. 22-35.
- Kramar, O. (2018), "The middleweight: neither 52 million – nor 26, *The Ukrainian Week*, No. (128), P.13-16.
- Levin, J. D. (2015), *Childlessness*, International Psychotherapy Institute E-Books, available at: www.freepsychotherapybooks.org.
- Miettinen, A. & Szalma, I. (2014), "Childless intentions and ideals in Europe", *Finnish Yearbook of Population Research XLIX*, P. 31-55.
- Pelton, S. L. & Hertlein, K. M. (2011), "A proposed life cycle for voluntary childfree couples", *Journal of Feminist Family Therapy*, Vol. 23 No. 1, P. 39-53.
- Peterson, H. (2018), "Finding 'Mr Right'? Childfree women's partner preferences". In N. Sappleton (Ed.). *Voluntary and Involuntary Childlessness: the Joys of Otherhood?*, Emerald Publishing, P. 237-259.
- Shadrina, A. (2017), *Dear children: decreasing fertility and increasing the "price" of maternity in the XXth century* [Dorogie deti: sokraschenie rozhdaemosti i rost "tseny" materinstva b XXI veke], Novoe literaturnoe obozrenie, Moscow.
- Strelnyk, O. (2017), *Childcare as work. A sociological perspective on mothering* [Turbota yak robota: materynstvo u fokusi sotsiologii], Krytyka, Kyiv.

УДК 15.9:343.9 (477)

O. Bohucharova*, A. Kovalenko, L. Tishakova***

*Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko,
bohucharova64@mail.ru

**Taras Shevchenko National University of Kyiv, abk2015@ukr.net

FEATURES OF VICTIMITY MANIFESTATION OF PEOPLE SUFFERED FROM MOTOR VEHICLE THEFT

Анотація. Досліджено психологічні аспекти незаконного викрадення транспортного засобу як ситуацію втрати значущого предмету (автомобіль) та фактор віктимізації, учасника транспортного злочину. Наведено експериментальні результати від'ємного кореляційного зв'язку загального і соціального інтелекту та копінгових і когнітивно-емоційних стратегій поведінки, а також впливу даного зв'язку на посткримінальну віктимізацію особистості потерпілих водіїв. Автори доводять висновок про високий запит на психологічну підтримку постраждалих в транспортних злочинах.

Ключові слова: віктимна поведінка, соціальний інтелект, копінг, когнітивно-емоційні регулятивні стратегії, ситуація втрати (майна), кримінальна віктимізація, транспортні злочини.

Аннотация. Исследованы психологические аспекты кражи транспортного средства как ситуация утраты значимого предмета (автомобиль) и фактор виктимизации участника транспортного преступления. Приведены экспериментальные результаты обратной корреляционной связи. Чем выше показатель общего и социального интеллект, тем продуктивнее когнитивно-эмоциональные стратегии и наоборот (позитивное перефокусирование / самообвинение, катастрофизация), аналогично проблемно-, и эмоционально-ориентированные копинг-стратегии. Различия двух групп с высоким и низким интеллектом значимы (t-тест). Изучено влияние данной корреляционной связи на посткриминальную виктимизацию личности потерпевших, существенно возрастающую при высоких индексах потенциала виктимного поведения (30% выборки уже на уровне «реализованной» виктимности). Также указано на сложности в защите личной собственности со стороны полиции и системы законодательного регулирования общественно опасных с высокой латентностью преступлений. Авторы делают вывод о высоком запросе на психологическую поддержку пострадавших в транспортных преступлениях.

Ключевые слова: виктимное поведение, социальный интеллект, копинг, когнитивно-эмоциональные регулятивные стратегии, ситуация утраты (имущества), криминальная виктимизация, транспортные преступления.

Introduction. Scientific researches of economic crimes are extremely topical taking into account typical characteristics of Ukrainian realities – protracted economic crisis, military conflict and permanent reformation of economically-financial sphere into the bargain. As to illegal, unlawful possession of all types of transport vehicles, or the theft of a car that's much true. Today the common amount of cars that are in search (wanted) in the countries of the CIS and through Interpol exceeds 4.5 million units. Next to that, statistics testifies that the present stage of the theft of all types of transport vehicles is characterized by the action of many-sided complex of objective and subjective factors, considerable oscillation of dynamics and mainly due to changes in the general picture of criminality of thefts where the signs of the systemic and criminal network connections appear.

On the background of such statistics it is obvious that private or personal property does not exist out of categories of “mine-not mine”, freedom and its opposition – non-freedom possession loss, “personal property” - “unproperty”, also out of contradictions of criminals and victims of crime.

Theoretical background of our research refers to the victimology as a science that consists of criminalistics, criminology, criminal psychological knowledge (H. Henting, 1940, 1947; V. Mendelson, 1956; H. Ellenberger, 1956; A. Fattah, 1967; L. Frank, 1972; V. Polubynskyi 1979; V. Rybalska, 1979; V. Tuliakov, 1997; D. Ryvman, 2002; S. Inshakov, 2003 etc.). In psychological science exactly the “problematic” crossing of legal and social psychology gave the beginning of victimology as a field of psychological knowledge related to a personality and behavior of the victim from physical, moral or property harm (N. Volaniuk, G. Lozhkin, V. Papusha etc.). We will underline that legal, judicial and criminological aspects of the problem as a subject of both possession and theft of all types of transport vehicles unlike psychological were investigated intensively enough (D. Gorshkov, S. Kolba, M. Melnyk, O. Lyhola, V. Osadchyi, M. Svirin,

O.V. Funin and some others). This thesis is evidently demonstrated in a number of articles dealing with legislation (Article 13, 41 of the Constitutions of Ukraine, Article 316-317 of the Civil Code of Ukraine, Article 289 of the Criminal Code of Ukraine) where equality of all the subjects to the right of property before the law and punishment in cases of its violation is proclaimed.

The issue of a subject attitude to a loss – unlawful taking of object or a thing (*movable property* – car or other transport vehicles), their interdependency and going through the loss of a possession can be considered as a part of the broader concept of conscious, cognitive or emotion regulation or some of these regulation strategies, coping-strategies and, likewise, abilities of social intelligence (SI). SI is considered by most researchers as the ability to adequately understand and evaluate their own behavior and the behavior of other people. On J.P. Gillfofd's opinion, a person could be high on some of social abilities (e.g. – social translation) while being low on others (e.g. – expressing grouping). As to a driver who is a crime victim and who evidently excels at processing behavioral data and thus relate not poorly but successfully with people in the past, might be very poor at processing symbolic content such as *semantic meaning of loss situation* in the present.

As to coping-strategies, in the psychological sense, coping is defined as the spectrum of overcoming activity – from unconscious psychological defense to conscious and purposeful overcoming of difficult, stressful or criminal life-situations (R. Lazarus & P. Folkman, 1988; P. Spilberg, 1994; D. Terry, 2003). The cognitive approach to coping is based on mental process of how the individual appraises the situation – and loss situation too – which determines the level of stress and the unique coping strategies that the individual partakes by evaluating the coping resources (physical resources, social resources, psychological resources, and material resources) around him/her (R. Lazarus, S. Folkman, 1984). There are other ways to distinguish coping from the point of view of a cognitive perspective such as that of constructive and destructive thinking; concept of optimistic versus pessimistic; the perceived level of self-efficacy and self-esteem etc. There is also a definite relation between an individual's choice of behavioral coping-strategies and specific features of his social intelligence. In particular, in a number of studies, the role of social intelligence in shaping a person's readiness to work in extreme situations was revealed (N. S. Endler, J. D. A. Parker, 2003).

Obviously, the concept of cognitive emotion regulation is narrowly related to the concept of cognitive coping. But cognitive emotion regulation theory is based on the assumption that thinking and acting refer to different processes. That's why such processes as cognitive strategies and behavioral strategies have been examined. Besides, the role of cognitive emotion regulation strategies as a contributing variable in the onset and maintenance of victimization personality' disorders is important too (O. Andronnikova, 2004; O. Bantisheva, 2014; M. Odintsova, 2015; S. Harkavets, 2017). Research results have shown that the regulation of emotions by cognitions or thoughts is inextricably associated with human life and helps people to keep control over their emotions during or after the experience of threatening or stressful events (Garnefski et al., 2001; Garnefski, van den Kommer et al., 2003).

As to psychological aspects of the problem of criminological victimization we deals with propensity of a personality to become a crime victim and, on the contrary, to show adequate behavior that's controlled by the personality as a crime victim in the frame of unlawful taking of vehicles.

Thus, one of the most important *psychological interdisciplinary problem* is the research of the subjective side of the criminological victimization that is psychological peculiarities of the personalities' victimization of a male in the sphere of the autovehicles theft.

The objective of the present study is to show a special role of a general and social intelligence and cognitive emotion regulation strategies in predicting vulnerability and victim complex formation of the autoowners' personality and coping strategies as a contributing variable into cognitive dimensions of victimization personality who suffered from unlawful possession of their transport vehicles.

It is reasonable to assume that in autoowners' personality as a subject of possession of highly status or necessary things – *movable property* (car, other transport vehicles) there are some dispositional features of a crime victim which help (facilitate) the commitment of impertinent crime of a theft and vice versa there are some "strength characteristics" of a personality which help to overcome the negative crime' results.

Sample: 1) 52 participants (aged 22-49 years, gender homogeny, only males), who became victims of the illegal theft of any types of transport vehicles in Dnipro, 2016-2017 years: 70% were married, 27% were single, and 2% were divorced; 2) 52 participants and the autoowners who didn't become victims of the illegal theft; 3) the 38 policemen were additionally questionnaired. The overall sample consists of three subsamples: 52 crime victims' participants, 52 participants, the usual autoowners' users; 38 policemen. The total number of respondents is 142.

Data tools were used to measure study variables: Wanderlik Personnel Test (WPT) (Wanderlik, 1980, adapted by Buzina, 1996); the Four Factor Test of Social Intelligence (SI) (O'Sullivan & Guilford, 1976, adapted by Mikhayilova); Coping-test (Folkman & Lazarus, 1984 adapted by Vasserman at al., 1994); Ways of coping questionnaire (WCQ) (Folkman & Lazarus, 1988, adapted by Kriukova, Kuftiak, 2001); Cognitive Emotion Regulation Questionnaire (CERQ), (Garnefski & Kraaij, 2007, adapted by Pisarieva, Gritsenko, 2011); a method of "Diagnostics of Inclination to Victim Behavior" (MDIVB) (Andronnikova, 2004); a method of Role-play victim behavior (RPVB) (Odintsova & Radchikova, 2012); Family Adaptability & Cohesion Evaluation Scales (Faces III) (Olson, Portner, & Lavee, 1985, adapted by Eidemiller at al., 2003); Life Orientation Test (LOT) (Scheier & Carver, 1991, adapted by Sychoy, 2008); author's questionnaire.

Relationships between cognitive strategies, coping process of a person victimization were studied by means of Pearson correlations, t-criterion of Student and Statistica package 19.0.

For verification of our hypothesis of the dispositional credible victimity in the situations of the objects or things loss, the clusterization of the sample by means of

the median splitting was done. The sample was divided into two groups on a IQ and SI ratings. As all scales of this selection corresponded to the normality of the distribution, statistical analysis was done by means of Student t- criterion.

Cluster 1 included 25 participants who were characterized respectively by the the highest mean values of variable IQ general ratings (=30,96) and highest mean values of SI score (=23), and cluster 2 included 27 participants – with the lowest mean values of variable IQ (=15,46) and the lowest mean values of variable SI score (=4).

Results. The research was carried out into two stages. On the first stage the results demonstrate after an authorial questionnaire that the autoowners felt sharp emotional reactions: offense, irritation, a sense of stalemate, confusion, attacks of fury, "a desire, that it was not a case or not with me". Besides almost all victim drivers warmly remembered their own transport vehicle: "an old comrade", "helper", "a ferrous horse" etc. After the exposure of the disappearance of their auto the drivers – the participants of empiric research tried to arrange the situation of the loss by means of kinsmen, acquaintances, communication with policemen, to the "similar to themselves", use of alcohol, drugs, calmatives, distraction, address to God and to prayers.

On the second stage the results were demonstrated after the professional psychological author' instruments – scales, questionnaire, methodics. Taking into account above mentioned, the r-Pearson's correlation coefficients were calculated between the types of coping strategies and the IQ (WPT), SI (Gilford) of participants suffered from illegal possession of a transport vehicle and usual autoowners' users. According to the data of the participants of empiric research it appeared that: the higher the IQ (24-30 points or higher) is, the more the crime' victims are inclined during the search of their cars to use problem-oriented coping strategies. If the victims participants have high IQ and SI, then they try somehow to solve the problems of the autotransport vehicle theft or somehow change the situation of the loss that causes stress. However, if this score is low (14 points or lower), then victim personality tries to calm down by means of psycho – physiological copings: that is to use alcohol and psychoactive remedies (drugs). As to usual autoowners' users who didn't suffer they have IQ and SI scores much higher than the participants suffered from illegal possession of a transport vehicle.

Pearson correlations' analysis of the data between types of coping strategies and the SI ratings of the crime victims proved that the higher the SI on the scale "verbal expression" is, the more crime victims' participants are apt to use *active copings strategies* – "work with a problem" ($r=0,4169$, $p\leq 0,05$). But the lower the SI ratings after the scale "the group of expressions" is, the more crime victims' participants are apt to the choice of *passive coping strategies* – "confrontation coping" and "avoidance" ($r=0,4153$, $p\leq 0,05$).

The efficiency of coping, as it is known, is the best determined by the links of certain type of coping with the testability of the difficult or criminal situation. For example, problem-oriented copings are effective in the controlled situations, emotionally-oriented – in out-of-control ones. Therefore, we appealed to individual

properties such as inclination to certain types of cognitive emotion regulation strategies, family adaptation and cohesion and optimism.

As shown in Tabl.1, cluster 2 (with the lowest IQ and SI mean values) is characterized by the lower values of positive cognitive emotion regulation strategies – positive refocusing, positive reappraisal and others and vice versa the higher values of negative cognitive emotion regulation strategies – blaming others, rumination, catastrophizing.

Table 1 shows statistically significant differences (by t-test) between the mean values of all the cognitive emotion regulation strategies. Cluster 1, in particular, is characterized by the lower values of negative ones – self-blame, blaming others, rumination, catastrophizing and the higher values of positive ones – reappraisal and higher score of unified coefficient of coping strategies efficacy. Positive refocusing per se refers to thinking about joyful and pleasant issues instead of thinking about the actual event (t-test= 4,01 $p \leq 0,05$) and positive reappraisal as a strategy refers to a positive meaning to the event in terms of personal growth (t-test- not sign.). The opposite cluster 2 appeared to be as “feed-back” to cluster 1 and higher values of cognitive emotion regulation strategies – self-blame, blaming others, rumination, catastrophizing. As it is known, the most important significant predictors of depressive symptoms are catastrophizing, rumination, and self-blame. As to depression and *active coping's strategies* they were negatively correlated with crime victims' participants' intent to looking for the theft of autovehicles and vice versa optimism was positively correlated too.

Thus, cognitive emotion regulation strategies of the cluster 1 crime victims' participants are much more to be tolerated and master negative life experiences than cluster 2 participants. That's why, non-effective cognitive emotion regulation strategies: self-blame, blaming others, rumination, catastrophizing aren't the best ones of cluster 2 crime victims participants with lowest IQ ratings and SI scores as to cope with masculine *movable property* loss.

Table 1

Inter-cluster differences in the CERQ scales and UC of Coping-test, WCQ

Scales		Mean values of strategies variables		t-test	p
		Cluster 1	Cluster 2		
CERQ	Self-blame	13, 261	16,932	-4,630	0.001
	Blaming others	8,5226	10,886	-2,142	0001
	Rumination	12,746	16,5528	-5,92	0.001
	Catastrophizing	8,331	10,243	-2,150	0.001
	Putting into perspective	13,095	12,162	1,067	n/sign.
	Positive reappraisal	12,166	13,688	-1, 529	n/sign.
	Positive refocusing	15,978	13, 420	4,01	0.001
	Acceptance	13,9460	14,2890	1,34 2	n/sign.
	Refocus on planning	15,557	14, 367	1, 706	n/sign.
Coping	Unified coefficient (UC) of coping strategies efficacy	0,71	0,57	4,00	0.001

The significant differences in the cognitive emotion regulation strategies are demonstrated between cluster 1 and 2 participants (t -test = -4,630; = -2,142; = -5,92; = -2,150; = 4,01, $p \leq 0,001$). Pearson correlations between coping and cognitive strategies ranged from - 0,321 (positive reappraisal) to 0,534 (catastrophizing) (no table).

As to r-Pearson's correlations between cognitive emotion regulation strategies (CERQ) and mean scores of participants' IQ, SI ratings ($r=0.4169$; $=0,4153$, $p \leq 0,05$ accordingly) positive correlations were also determined. The lower IQ (14 or lower) and SI (7 or lower) scores are the less the crime victims' participants are apt to use problem-oriented coping strategies and more predisposed to emotionally-oriented or avoidance ($r= -0.3342$; $= -0.4404$, $p \leq 0,05$ accordingly).

Analyzing psychology of a masculine loss – or loss per se of male, a considerable value is the level of family cohesion and adaptation, that, as it turned out, takes place only in relation to the differences between the indexes of cohesion depending on IQ and “ideal”, but not “real” family adaptation (ranged from t -criterion 2,518 to 2,938, $p \leq 0.05$). That is, in the context of criminal, economically heavy vital situations that the investigated autoowners overtook, only 48.9% had really high indexes of family cohesion and adaptation. Considerable part of sample did not wish to communicate on this occasion or testify to the emotional isolation in the family.

Comparing significant differences in the inclination indexes to victim behavior of crime victims participants with the high and low IQ and SI (cluster 1 and cluster 2), it is possible to see that most of the crime victims' autoowners are apt to uncritical, dependent, hypersocial behavior, but not to aggressive one. As a result, 50% autoowners of cluster 2 or 30% resultant sample have already formed index of realized victimity ($p \leq 0,05$) (no table).

As to data of the 38 policemen who were as additionally questioned. It is confirmed that a big part of male-autoowners are persons who demonstrate a conduct which deviates from the norms of life or property' safety and stipulates his vulnerability and attractiveness for an illegal car theft' criminals. But the suffered autoowners at a conscious level deny the existence of victimological qualities that really is not true. Besides, in the policemen's opinion there can be not only more Ukrainian police patrolling the street but more competitive Ukrainian policemen who do all detective actions as to car theft' criminals and better observe the Criminal Code of Ukraine (not only article 289).

Conclusions.

1. The subject's attitude towards a loss of ϕ valuable thing on the example of the illegal possession of vehicle of crime victims' autoowners and victimogenic male personalitie's vulnerability, peculiarities of masculine loss of a meaningful object have been investigated.

2. It is discovered that in a psychological aspect under crime victim's victimization it is necessary to understand potential or actual ability of person to demonstrate a conduct which deviates from the norms of life or property safety and stipulates it enhanceable vulnerability, availability and attractiveness for an offender or car theft' criminals. But the suffered autoowners at a conscious level

deny the existence of victimological qualities that really is not true. Above all 30% samples have already formed the index of realized victimity ($p \leq 0,05$) and they did not wish to communicate as to their emotional isolation' status in their family. Therefore, we investigated intelligence, different coping and cognitive emotion regulation strategies as a reducing victim cognitive-, emotion-, behavior factors.

3. One research benefit is that the high social intelligence as a psychological factor promotes social "effectiveness" when autoowners as victims of crime are going through the loss of a high valued possession and crime victim's victimization. Then they strive to use "problem-oriented coping strategies" (the higher the social intelligence level is, the more reliable is the usage of "work with the problem" strategies and vice versa the lower the social intelligence is, the more reliable is the "work with the attitude toward a problem" or escape-avoidance strategies. One more benefit is that there can be not only more Ukrainian police patrolling the street but more competitive Ukrainian policemen who do all detective actions as to car theft' criminals but also many consulting psychologists who help to reduce the victim behavior features and start to work with the crime theft victims' autoowners for subjective well-being.

References

- Bantisheva, O. O. (2014). *Osnovni pidhodi do doslidzhennja problemi shil'nosti osobistosti do viktymnoi povedinki*, ATOPOL, Kyiv.
- Hughes, M. (2009). *Handbook for developing emotional and social intelligence. Best practices, case studies, and strategies*, San Francisco.
- Kraaij, V., Garnefski, N., Wilde, E.J. de, Dijkstra, A., Gebhardt, W., Maes, S., & Doest, L. (2003). Negative life events and depressive symptoms in late adolescence: Bonding and cognitive coping as vulnerability factors? *Journal of Youth and Adolescence*, No 32, P. 185–193.

УДК 159.97

В. В. Корнієнко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
viktoria_korn@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА МІЖОСОБИСТІСНИХ КОМУНІКАЦІЙ ЯК СКЛАДОВІ ПСИХОЛОГІЧНОГО РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПАЦІЄНТІВ ІЗ ДЕПРЕСИВНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Анотація. Розглянуто й обґрунтовано актуальність проблеми існування впливу соціального функціонування та міжособистісних комунікацій на формування психологічного реабілітаційного потенціалу пацієнтів із депресивними порушеннями. Встановлено, що соціальне функціонування, особливості міжособистісних і сімейних комунікацій, життєвої задоволеності та специфіка ціннісно-мотиваційної сфери є вагомими компонентами, які визначають психологічний реабілітаційний потенціал пацієнтів із депресивними розладами.

Ключові слова: соціальне функціонування, міжособистісна комунікація, психологічний реабілітаційний потенціал, депресивні порушення.

Аннотация. Определены сферы наибольшей травматизации и неудовлетворенности у пациентов с депрессивными нарушениями различного генеза. Установлено, что социальное функционирование, особенности межличностных и семейных коммуникаций, жизненной удовлетворенности и специфика ценностно-мотивационной сферы являются важными компонентами, которые определяют психологический реабилитационный потенциал пациентов с депрессивными расстройствами.

Ключевые слова: социальное функционирование, межличностная коммуникация, психологический реабилитационный потенциал, депрессивные нарушения.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає в тому, що в дослідженнях особистості, хворої на депресивний розлад, дотепер не існує чіткого виділення психологічних ознак, які б суттєво впливали на адаптацію хворого до активного психосоціального життя. Рання ж медико-психологічна діагностика депресії і своєчасний початок лікування не тільки істотно покращать результати терапевтичного втручання та перешкоджатимуть хроніфікації патологічного процесу, а й дадуть можливість визначити ресурси особистості для реалізації як психологічної, так і комплексної медико-соціальної реабілітації такого контингенту хворих.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З огляду на актуальність наукової проблеми, велика кількість фахівців звертались до визначення ознак, які формують адаптивні механізми хворих на депресивні розлади. Так, вітчизняними та зарубіжними науковцями вивчалися механізми саморегуляції психічної діяльності в нормі і патології, ресурси організму людини та її особистості для успішного подолання наслідків захворювання (Gavrilenkova S., 2015; Takhtashova D., 2014); етіологія депресивних розладів (Вассерман Л., 2013; Коваль І., 2015; Зеленська К., 2017); здійснювалось виокремлення критеріїв оцінки важкості депресивного стану (Шевченко Н., 2018); організація стилів міжособистісної комунікації (Вацлавик П., Бивин Д., Джексон Д., 2000); захисні механізми і копінг-ресурси особистості та їх роль у формуванні патернів поведінки для більш активної протидії стресу (Ісаєва Ю., 2009; Прибутков А., 2016; Тхостов А., 2018); процес адаптації (Binnabi D., 2015; Налчаджан А., 2010) та психологічний потенціал особистості (Халак М., 2012).

Метою цієї роботи є аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей впливу соціального функціонування та міжособистісних комунікацій на формування психологічного реабілітаційного потенціалу пацієнтів із депресивними порушеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтерес до проблеми психічного здоров'я як у світовому масштабі, так і в масштабі України є досить високим з причини зростаючого економічного, політичного, психологічного та матеріального навантаження на суспільство.

На думку Б. Михайлова, Н. Марути, С. Табачнікова, В. Кришталія та О. Сердюк (2004), нові ефективні методи діагностики та лікування, на жаль, не зменшують кількості хворих на депресивні розлади у світі. За даними ВООЗ, поширеність депресивних розладів повсюди тільки зростає.

Одними з найбільш характерних ознак депресивних розладів різного генезу є стилі взаємодії з навколишніми людьми, їх інтерес до життя, тому що дефіцит міжособистісного функціонування та спілкування знижує психосоціальну активність хворого та впливає на формування психологічного реабілітаційного потенціалу пацієнтів із депресивними порушеннями.

Дослідження соціального функціонування та міжособистісних комунікацій пацієнтів із депресивними розладами проводилося на базі психоневрологічного диспансеру Спеціалізованої багатoproфільної лікарні № 1 м. Дніпро. Дослідницьку вибірку становлять 354 особи, з яких 270 – хворі на депресивні розлади (91 – з невротичними депресивними розладами, 86 – із органічними депресивними розладами, 93 – з ендogenous депресивними розладами) та 84 – особи із загальної популяції населення (здорові).

Психодіагностичний інструментарій дослідження склали: *опитувальник* I. Karler (I. Karler, 2004), спрямований на вивчення ступеня задоволеності своїм соціальним функціонуванням у різних сферах у пацієнтів із депресивними розладами різного генезу; *методика життєвої задоволеності* (ІЖЗ) в адаптації Н.В. Паніної (Духновський С.В., 2010), призначена для оцінки інтересу хворих на депресію до життя, загального фону настрою; *опитувальник «Міжособистісні відносини»* (В.А. Абабков, Г.Л. Ісуріна, 2007) для виявлення основних стилів взаємодії з оточенням; методика *«Шкала сімейного оточення» (ШСО)* (Мус Р.Х., адаптація Купріянова С.Ю., 1985), призначена для оцінки соціального клімату в сім'ї; математично-статистичні методи обробки даних здійснювалися на базі пакета статистичних програм IBM SPSS-20 (критерій Фішера, t-критерій Стьюдента).

Розглянемо результати дослідження феноменів, які характеризуватимуть особливості соціального функціонування пацієнтів із депресивними розладами відповідно до генезу захворювання в різних сферах їх існування.

Для вивчення особливостей соціального функціонування пацієнтів із депресивними порушеннями різного генезу був використаний опитувальник I. Karler, результати якого дали змогу визначити сфери функціонування з найбільшою травматизацією та незадоволеністю в цієї категорії хворих.

Так, було встановлено, що пацієнти з *невротичною* депресією були незадоволені стосунками між подружжям ($58,65 \pm 13,47\%$), із родичами ($52,76 \pm 11,63\%$), а також відчували недостатню задоволеність професійною та соціальною сферами ($44,68 \pm 10,31\%$ та $42,62 \pm 10,12\%$ відповідно). Пацієнти з *органічною* депресією відзначали незадоволеність, насамперед, професійною сферою ($43,07 \pm 10,05\%$), а також подружніми стосунками ($42,13 \pm 9,89\%$). Хворі на *ендогенні* депресії були невдоволені, насамперед, стосунками з родичами ($48,09 \pm 12,08\%$), а також соціальною сферою функціонування ($42,11 \pm 9,67\%$) та подружніми стосунками ($40,38 \pm 8,77\%$).

В осіб без психічних розладів рівень незадоволеності сферами соціального функціонування був нижчим за середній: невдоволеність

подружніми стосунками становила 32,96%, стосунками з родичами – 34,78%, професійною діяльністю – 32,33% та соціальною сферою – 34,09%.

Статистичний аналіз результатів продемонстрував, що загальний рівень незадоволеності соціальним функціонуванням був вищим у пацієнтів із *невротичними* депресіями, ніж із *органічними* та *ендогенними* депресіями ($t=3,456$, $p<0,01$ та $t=2,872$, $p<0,025$ відповідно). Незадоволеність професійною сферою відрізняла пацієнтів із *невротичними* та *органічними* депресіями від хворих на *ендогенні* депресії ($t=3,214$, $p<0,01$ та $t=2,351$, $p<0,025$ відповідно) та осіб без психічних розладів ($t=4,761$, $p<0,0001$ та $t=3,612$, $p<0,01$ відповідно). Також було встановлено, що незадоволеність подружніми стосунками відрізняла пацієнтів із депресивними порушеннями від здорових осіб ($p<0,05$), та була більш визначена в якості психічної травми у пацієнтів з *невротичною* депресією порівняно з пацієнтами, хворими на *органічні* та *ендогенні* депресії ($t=6,341$, $p<0,0001$ та $t=7,523$, $p<0,0001$ відповідно).

Особливості психічної травми у професійній сфері у пацієнтів із *невротичними* депресіями відрізнялись від інших досліджуваних переважанням напруженості стосунків із керівництвом ($p<0,0001$) та колегами ($p<0,05$), а також труднощами, пов'язаними з невідповідністю роботи професійним інтересам ($p<0,001$). Пацієнти з *органічними* депресіями відрізнялись від інших переживанням невідповідності роботи професії ($p<0,05$) та професійній кваліфікації ($p<0,05$), а також незадоволенням монотонністю праці ($p<0,025$) та її перенавантаженістю ($p<0,01$). У пацієнтів із *невротичною* депресією та здорових осіб найбільш травматичним було недостатнє визнання ($t=2,812$, $p<0,01$ та $t=2,364$, $p<0,025$ відповідно) порівняно з хворими на *ендогенні* та *органічні* депресії, для яких більш травматичною у психічному сенсі була монотонність роботи ($t=2,213$, $p<0,05$ та $t=2,159$, $p<0,05$ відповідно).

У результаті проведення статистичного аналізу соціальних факторів психічної травми було встановлено, що пацієнти з *невротичними* депресіями відрізнялись від хворих на *органічні* та *ендогенні* депресії більшою невідповідністю у світоглядних позиціях ($t=2,465$, $p<0,01$ та $t=2,213$, $p<0,05$ відповідно). Пацієнти з *ендогенними* депресіями відрізнялись від хворих на *невротичні*, *органічні* депресії та осіб без психічних розладів більшою невідповідністю моральних настанов оточення ($t=2,342$, $p<0,01$, $t=2,251$, $p<0,05$ та $t=2,198$, $p<0,05$ відповідно). Показовим фактором психічної травми серед пацієнтів з *органічними* депресіями була відсутність суспільної активності порівняно з хворими на *невротичну* депресію та особами без психічних розладів ($t=2,217$, $p<0,05$ та $t=2,623$, $p<0,025$ відповідно).

З метою розуміння особливостей задоволеності різними сферами життя пацієнтів, оцінки рівня їх психологічного комфорту та соціально-психологічної адаптованості було використано тест «Індекс життєвої задоволеності» в адаптації Н. В. Паніної, який показав, що кількість осіб із високим рівнем життєвої задоволеності була більшою серед пацієнтів з

органічними та невротичними депресіями ($p < 0,021$, ДК=2,94, МІ=0,17 та $p < 0,05$, ДК=2,47, МІ=0,11 відповідно) порівняно з пацієнтами, хворими на *ендогенні* депресії; при цьому переважають пацієнти з низьким рівнем ($p < 0,001$, ДК=2,58, МІ=0,28 та $p < 0,023$, ДК=1,39, МІ=0,09 відповідно). Схожа тенденція спостерігалася і за показниками «інтерес до життя» та «загальний фон настрою»: високий рівень їх прояву був вищим у пацієнтів із *невротичною* ($p < 0,01$, ДК=3,34, МІ=0,19 та $p < 0,01$, ДК=3,85, МІ=0,24 відповідно) та *органічною* ($p < 0,027$, ДК=3,10, МІ=0,16 та $p < 0,01$, ДК=4,10, МІ=0,28 відповідно) депресіями, а низький – з *ендогенною* ($p < 0,025$, ДК=1,39, МІ=0,09; $p < 0,004$, ДК=2,00, МІ=0,19; $p < 0,0001$, ДК=2,69, МІ=0,38 та $p < 0,01$, ДК=1,47, МІ=0,11 відповідно). Було також встановлено, що кількість пацієнтів із високим рівнем послідовності в досягненні цілей була більшою серед осіб із *невротичною* депресією порівняно з хворими на *ендогенні* депресії ($p < 0,03$, ДК=2,38, МІ=0,12), де було більше пацієнтів із низьким рівнем ($p < 0,03$, ДК=1,27, МІ=0,07) та хворими на *органічні* депресії, серед яких переважали пацієнти з середнім рівнем послідовності досягнення цілей ($p < 0,01$, ДК=1,77, МІ=0,15). Тобто віра у вирішення проблем була більшою у пацієнтів із *невротичною* депресією та меншою – у пацієнтів з *ендогенною* депресією. Інша ситуація спостерігалась за шкалою «узгодженість між цілями та досягненнями»: найбільш низькі показники за тут продемонстрували пацієнти з *невротичними* депресіями порівняно з пацієнтами з *органічними* депресіями, причому переважав середній та високий рівень ($p < 0,05$, ДК=1,10, МІ=0,06 та $p < 0,0001$, ДК=3,70, МІ=0,38 відповідно) та з хворими на *ендогенні* депресії, при яких кількість осіб із низьким рівнем узгодженості була меншою, ніж при *невротичних* депресіях ($p < 0,025$, ДК=1,25, МІ=0,08). Пацієнти з *ендогенними* депресіями відрізнялись низьким рівнем самооцінки порівняно з хворими на *невротичні* та *органічні* депресії ($p < 0,0001$, ДК=6,01, МІ=1,28 та $p < 0,0001$, ДК=4,12, МІ=0,72 відповідно), серед яких було більше пацієнтів із середнім ($p < 0,005$, ДК=1,90, МІ=0,17 та $p < 0,001$, ДК=2,33, МІ=0,28 відповідно) та високим ($p < 0,003$, ДК=4,17, МІ=0,33 та $p < 0,01$, ДК=3,35, МІ=0,19 відповідно) рівнями позитивної оцінки себе.

Також було проведено аналіз особистісних проблем у пацієнтів із депресивними порушеннями різного генезу за тестом «Методика для дослідження особистісних стосунків», яка була інструментом для індивідуальної діагностики особистісної проблематики. Аналіз результатів показав загальний індекс особистісних проблем, пов'язаний з міжособистісними стосунками, який у пацієнтів із *невротичними* депресіями становив 164,45 балів, із *органічними* – 117,28 балів, з *ендогенними* – 174,70 балів, а в осіб без психічних розладів він складав 113,86 балів.

Статистичний аналіз результатів дав змогу довести, що пацієнти з *невротичними* та *ендогенними* депресіями характеризувались більшою вираженістю особистісної проблематики, ніж особи з *органічними* депресіями ($t=19,165$, $p < 0,0001$ та $t=30,285$, $p < 0,0001$ відповідно) та здорові особи ($t=19,286$, $p < 0,0001$ та $t=29,189$, $p < 0,0001$ відповідно).

Для розуміння особливостей міжособистісних комунікацій та встановлення їх впливу на ПРП (психологічний реабілітаційний потенціал) у пацієнтів із депресивною симптоматикою різного генезу було проаналізовано стосунки в сім'ї як найбільш референтну зону соціального оточення. З цією метою використано методику «Шкала сімейного оточення». Першим етапом аналізу було визначення особливостей стосунків між членами родини, які були характерні для пацієнтів із депресивними порушеннями. Такі шкали методики як «згуртованість», «експресивність» та «конфлікт» описували особливості взаємин між членами родини. Так, у хворих на *невротичну* депресію переважав знижений та середній рівень прояву показників згуртованості ($26,37 \pm 2,51\%$ та $29,67 \pm 2,76\%$ відповідно), експресивності ($26,37 \pm 2,51\%$ та $35,16 \pm 3,15\%$ відповідно) та конфліктності ($28,57 \pm 2,68\%$ та $31,87 \pm 2,92\%$ відповідно), що вказувало на знижене відчуття належності до родини, труднощі з відкритим проявом емоцій та почуттів, особливо гніву та агресії.

У пацієнтів із *органічною* депресією в більшості випадків визначався середній та підвищений рівень турботи про членів родини ($37,21 \pm 3,47\%$ та $32,56 \pm 3,15\%$ відповідно), середній та підвищений рівень експресивності, що виражався в дозволі виражати почуття ($44,19 \pm 3,88\%$ та $26,74 \pm 2,69\%$ відповідно), а також підвищений та середній рівень можливості проявляти агресію до членів родини ($36,05 \pm 3,39\%$ та $30,23 \pm 2,97\%$ відповідно). У пацієнтів з *ендогенною* депресією визначалось переважання зниженого та середнього рівнів згуртованості ($24,73 \pm 2,33\%$ та $29,03 \pm 2,66\%$ відповідно), експресивності ($31,18 \pm 2,81\%$ та $24,73 \pm 2,33\%$ відповідно) і конфліктності ($29,03 \pm 2,66\%$ та $23,66 \pm 2,25\%$ відповідно) що, як і у хворих з *невротичними* депресіями, свідчило про недостатнє відчуття єдності в родині, а також труднощі з висловлюванням почуттів, особливо негативного спектра. В осіб без психічних розладів у більшості випадків спостерігалось переважання середнього та підвищеного рівня відчуття згуртованості та належності родині ($27,38 \pm 2,81\%$ та $40,48 \pm 3,76\%$ відповідно), можливості до спонтанного вираження емоцій та дій ($34,52 \pm 3,37\%$ та $29,76 \pm 3,01\%$ відповідно), а також можливості відкритої конфронтації ($45,24 \pm 4,03\%$ та $33,33 \pm 3,28\%$ відповідно).

Статистичний аналіз результатів дослідження продемонстрував вірогідні розбіжності між результатами у пацієнтів із депресивними порушеннями та здоровими особами, що полягали в переважанні низького та зниженого рівнів прояву згуртованості родини у пацієнтів із *невротичною* ($p < 0,001$, ДК=8,68, МІ=0,66; $p < 0,01$, ДК=3,45, МІ=0,25) та *ендогенною* ($p < 0,00025$, ДК=9,10, МІ=0,77; $p < 0,01$, ДК=3,18, МІ=0,20) депресією, водночас як серед здорових осіб було виявлено більшу кількість осіб із підвищеним рівнем прояву згуртованості (порівняно з пацієнтами, хворими на *невротичні* та *ендогенні* депресії) ($p < 0,0001$, ДК=4,52, МІ=0,59; $p < 0,0001$, ДК=4,00, МІ=0,49) та високим рівнем порівняно з хворими на *органічну* депресію ($p < 0,01$, ДК=4,87, МІ=0,29).

За показником конфліктності спостерігалась така тенденція: більша кількість пацієнтів із низьким рівнем прояву конфліктності відрізняла хворих

на *невротичні* та *ендогенні* депресії від осіб без психічних розладів ($p<0,04$, $DK=2,06$, $MI=0,10$ та $p<0,003$, $DK=4,25$, $MI=0,33$ відповідно), з підвищеним рівнем – пацієнтів з *органічною* депресією ($p<0,01$, $DK=2,51$, $MI=0,20$), водночас особи без психічних розладів відрізнялись переважанням середнього рівня ($p<0,025$, $DK=1,52$, $MI=0,10$; $p<0,001$, $DK=2,82$, $MI=0,30$ та $p<0,01$, $DK=1,75$, $MI=0,13$ відповідно). Тобто можна зауважити, що для пацієнтів із *невротичними* та *ендогенними* депресіями у стосунках в родині було характерне відчуття недостатньої близькості, відсутність спонтанності у вираженні емоцій та наявність заблокованих негативних емоцій відносно членів родини, а здорові особи були більш спонтанні у вираженні власних почуттів, відчували близькість між членами родини та надавали змогу виходити негативним емоціям щодо членів родини у вигляді конфліктів. При цьому було встановлено, що пацієнти з *органічними* депресіями більш готові були активно виражати власну агресію та гнів, ніж особи без психічних розладів.

За шкалою «орієнтація на досягнення» було встановлено, що у пацієнтів із *невротичними* депресіями переважали середній ($30,77\pm 2,84\%$) та підвищений ($26,37\pm 2,51\%$) рівні прояву, що свідчило про те, що різним видам діяльності в родині вони надають перевагу помірного характеру щодо досягнень. Серед пацієнтів з *органічними* та *ендогенними* депресіями було виявлено більше осіб зі зниженим ($24,42\pm 2,50\%$ та $33,33\pm 2,96\%$ відповідно) та середнім ($32,53\pm 3,62\%$ та $31,18\pm 2,81\%$ відповідно) рівнями орієнтації на досягнення, що визначалось як недостатність спонукань членів родини до досягнень. Серед осіб без психічних розладів $51,19\%$ характеризувалися середнім рівнем та $25,00\%$ – підвищеним рівнем орієнтації на досягнення.

За шкалою «інтелектуально-культурна орієнтація» було отримано дані, згідно з якими у $34,07\%$ пацієнтів із *невротичною* депресією було встановлено середній, у $30,77\%$ – знижений та у $20,88\%$ – низький рівень прояву інтелектуально-культурної орієнтації, що характеризувало їх родини як недостатньо активні в соціальній, культурній та політичних сферах. Схожі тенденції спостерігались і серед пацієнтів із *органічною* та *ендогенною* депресіями: переважали пацієнти з середнім ($32,56\pm 3,15\%$ та $24,73\pm 2,33\%$ відповідно), зниженим ($26,74\pm 2,69\%$ та $30,11\pm 2,74\%$ відповідно) та низьким ($19,77\pm 2,08\%$ та $22,58\pm 2,16\%$ відповідно) рівнями прояву щодо орієнтації родини в культурному та соціальному житті. Серед здорових переважали особи з середнім ($48,81\pm 4,21\%$) та підвищеним ($28,57\pm 2,91\%$) рівнями інтелектуально-культурної орієнтації, що вказувало на наявність активного інтересу родини до культурних подій та соціально-політичного життя.

Статистичний аналіз результатів оцінки можливостей та напрямів особистісного росту в родинній системі дав змогу встановити, що спрямованість на інтелектуальну, культурну та соціальну сфери діяльності родини була зниженою та низькою серед пацієнтів із депресивними порушеннями ($p<0,01$), а здорові особи характеризувалися середнім та підвищеним інтересом до інтелектуально-культурного життя ($p<0,01$).

Висновки. В результаті проведених досліджень було визначено, що пацієнти з депресивними розладами, незалежно від генезу захворювання, характеризувались неадекватною самооцінкою, низькими та середніми показниками орієнтації на досягнення, що визначалось як недостатність спонукання членів родини на досягнення; їх родини були недостатньо активні в соціальній, культурній та політичних сферах; незадоволеністю подружніми стосунками; спустошеністю мотиваційної сфери. Кількість пацієнтів із високим рівнем життєвої задоволеності переважала серед осіб з органічними та невротичними депресіями.

Для пацієнтів із невротичними та ендогенними депресіями у стосунках в родині було характерним відчуття недостатньої близькості, відсутність спонтанності у вираженні емоцій; у хворих на невротичну депресію переважав знижений та середній рівень прояву показників згуртованості, експресивності та конфліктності, що вказувало на знижене відчуття належності до родини, труднощі у відкритому прояві емоцій та почуттів, особливо гніву та агресії.

У пацієнтів з органічною депресією в більшості випадків визначався середній та підвищений ступінь турботи за членів родини, середній та підвищений рівень експресивності, що виражався в дозволі проявляти почуття, а також підвищений та середній рівні можливості демонструвати агресію щодо членів родини.

Отже, соціальне функціонування, життєва задоволеність, особливості міжособистісних та сімейних комунікацій, специфіка ціннісно-мотиваційної сфери є вагомими компонентами, які визначають ПРП пацієнтів із депресивними розладами.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики надалі буде вивчення особливостей емоційної та когнітивної дисфункції як психологічних складових реабілітаційного потенціалу хворих із депресивними розладами, визначення пускових механізмів зниження реабілітаційного потенціалу, механізмів адаптації і компенсації саме такого контингенту хворих.

Бібліографічні посилання

- Bennabi, D. and Aouizerate, B. (2015), «Risk factors for treatment resistance in unipolar depression: A systematic review», *Affect. Disord.*, Vol. 171, P. 137-141.
- Christian, A. and McCabe, K. (2011), «Coping style as a mediator of the relationship between depressive symptoms and deliberate self-harm», *Crisis*. Vol. 32 No 5, P. 272-279.
- Gavrilenkova, S.V. (2015), «The problem of research in psychology of personality factors of depressive disorders» [«Problema issledovaniya v psikhologii lichnostnykh faktorov depressivnykh rasstroystv»]. *Pedagogika i psikhologiya obrazovaniya*, No 4, P. 109-113.
- Isayeva, Ye.R. (2009), «Coping behavior and psychological protection of the individual in conditions of health and illness» [«Koping-povedeniye i psikhologicheskaya zashchita lichnosti v usloviyakh zdorov'ya i bolezni»]. SPb.: SPbGMU.
- Khalak, M.Ye. (2012), «Determining level of the psychological potential in persons with disabilities» [«Opredeleniye urovnya psikhologicheskogo potentsiala u lits s ogranichennymi vozmozhnostyami»]. *Kontsept*, No 10, available at: <http://www.v.covenok.rii/koncept/2012/12131.htm>.

- Koval, I.A. (2015), «Suchasni pidkhody v pohlyadakh na etiologiyu depresyynykh rozladiv, yikh diahnozyku i likuvannya» [«Modern approaches in the views on the etiology of depressive disorders, its diagnosis and treatment»]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi*, Vol. 28, P. 202-211.
- Mykhaylov, B.V., Tabachnikov, S.I., Maruta, N.O., Kryshtal, V.V., Serdyuk, O.I. (2004), «Strategic ways of development of psychotherapy and medical psychology in Ukraine Medica» [«Stratehichni shlyakhy rozvytku psykhoterapiyi ta medychnoyi psykholohiyi v Ukraini»]. *Ukrayinskyy medychnyy almanakh*, T. 7 No 4, P. 99-102.
- Nalchadzhyan, A.A. (2010), «Psychological Adaptation: Mechanisms and Strategies» [«Psikhologicheskaya adaptatsiya: mekhanizmy i strategii»]. *Psikhologicheskoye obrazovaniye*, 2nd ed. M.: Eksmo.
- Pribytkov, A.A., Yurkova, I.O., Bazhenova, Yu.B. (2016), «Struktura lichnosti i mekhanizmy psikhologicheskoy zashchity pri somatoformnykh rasstroystvakh» [«Personality structure and psychological defense mechanisms in somatoform disorders»]. *Sotsial'naya i klinicheskaya psikiatriya*, No 2, P. 31-35.
- Shevchenko, N.F. (2018), «Criteria for evaluating the severity of a depressive state» [«Kryteriyi otsinky vazhkosti depresyvnoho stanu»]. *Materialy IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychniy konferentsiyi «Osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiyakh zhyttya»*. Sumy: SumDPU imeni A.S. Makarenka, P. 312-314.
- Takhtashova, D.R. (2014), «Prohrama dyferentsiyovanoyi profilaktyky suyitsyadnoyi povedinky u khvorykh z bipolyarnymy afektyvnymy rozladamy» [«Program of the Differential Prophylaxis of Suicidal Behavior in Patients with Bipolar Affective Disorders»]. *Ukrayinskyy visnyk psyhonevrolohiyi*, T. 22, Vol. 1 (78), P. 91-96.
- Tkhostov, A.Sh. and Vinogradova, M.G. (2018), «Psychological problems of rehabilitation of the mentally ill» [«Psikhologicheskiye problemy reabilitatsii psikhicheskii bol'nykh»]. *Natsional'nyy psikhologicheskyy zhurnal*, No 2 (30), P. 32-37.
- Vaclavik, P., Bivin, D. and Jackson D. (2000), «Psychology of interpersonal communications» [«Psikhologiya mezhlichnostnykh kommunikatsiy»] SPb.: Rech', SPb.: Speech.
- Vasserman, L.I., Anan'yeva, N.I., Vasserman, Ye.L. and dr. (2013), «Neurocognitive deficit and depressive disorders: structural and functional approach in comparative multidimensional studies» [«Neyrokognitivnyy defitsit i depressivnyye rasstroystva: strukturno-funktsional'nyy podkhod v sravnitel'nykh mnogomernykh issledovaniyakh»]. *Obozreniye psikiatrii i meditsinskoj psikhologii im. V.M. Bekhtereva*, No. 4, P. 58-67.
- Zelens'ka, K.O. and Koltsova, G.G. (2017), «Clinical and psychopathological analysis of modern depressive disorders associated with suicidal behavior in women» [«Kliniko-psykhopatologichnyy analiz suchasnykh depresyynykh rozladiv poednanykh z suyitsyadnoyu povedenkoyu u zhinok»]. *ScienceRise. Medical science*, No 12, P. 39-42.

УДК 159.913

К. П. Кутовий, І. О. Аршава

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
 kkp@ua.fm, arshinna@i.ua

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У статті теоретично та емпірично досліджено важливість формування у підлітковому віці позитивних цінностей як фактору попередження розвитку схильності до девіантної поведінки. На вибірці досліджуваних, учнів старших класів, встановлено, що особливості ціннісних орієнтацій підлітків,

вираженість позитивних цінностей та «сильних» властивостей особистості можуть виступати в якості важливих предикторів схильності до девіантної поведінки.

Ключові слова: ціннісні орієнтації; девіантна поведінка, позитивні цінності, трансцендентність, підлітковий вік.

Аннотация. В статье теоретически и эмпирически исследовано значимость формирования в подростковом возрасте положительных ценностей для предупреждения развития склонности к девиантному поведению. На выборке испытуемых, учащихся старших классов, установлено, что особенности ценностных ориентаций подростков, выраженность положительных ценностей и «сильных» свойств личности могут выступать в качестве важных предикторов склонности к девиантному поведению.

Ключевые слова: ценностные ориентации, девиантное поведение, позитивные ценности, трансцендентность, подростковый возраст.

Постановка проблеми. Важливість дослідження формування ціннісних орієнтацій підлітків на даному етапі розвитку сучасного суспільства обумовлена декількома факторами. Українське суспільство за останні роки зазнало глобальних змін, які привели до загострення всіх соціальних проблем, що були до цього. Безробіття, бідність, зростання злочинності, військовий конфлікт – ці та безліч інших факторів відбиваються на всіх соціальних верствах і всіх сферах життя. В таких умовах невизначеності та відсутності впевненості в завтрашньому дні питання формування ціннісних орієнтацій сучасних підлітків набуває гостросоціального значення.

Ціннісні орієнтації відносяться до найбільш складних соціально-психологічних утворень особистості, що істотно впливають на всі сторони життя людини. Висловлюючи свідоме ставлення до явищ дійсності, вони визначають позицію індивіда по відношенню до інших людей, суспільства і самого себе, багато в чому обумовлюючи напрямок і зміст розвитку особистості. Тому й розглядати формування ціннісних орієнтацій важливо не абстрактно, а в контексті проблем сьогодення. Так однією з проблем, що набирають оберти, являється швидкий ріст кількості підлітків з девіантною поведінкою. Делінквентний, агресивний, суїцидальний типи підліткової девіантності набувають вражаючих масштабів, і хоч ця тема потребує окремого детального опрацювання, в даній роботі будуть розглянуто зв'язок схильності до девіантності з формуванням ціннісних орієнтацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології склалися різноманітні школи і напрямки вивчення особистості. Підходи до розуміння цінностей розглядалися саме в цьому контексті – через призму особистості. В одних школах особистість вивчалась через аналіз її діяльності (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн), в інших – центральне місце займає вивчення психологічних стосунків особистості (В.М. Мясіщев), в третіх – особистість досліджується в зв'язку зі спілкуванням (О.О. Бодальов, Б.Ф. Ломов) або у зв'язку з установками (Д.М. Узнадзе, О.С. Прангішвілі).

Незважаючи на різницю трактовок особистості через існуючі напрямки вивчення особистості (в одних школах особистість вивчалась через аналіз її діяльності (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн), в інших – центральне місце

займає вивчення психологічних стосунків особистості (В.М. Мясіщев), в третіх – особистість досліджується в зв'язку зі спілкуванням (О.О. Бодальов, Б.Ф. Ломов) або у зв'язку з установками (Д.М. Узнадзе, О.С. Прангішвілі)) в якості провідної особистісної характеристики виділяється спрямованість. В різних концепціях ця характеристика розкривається по-різному: як "основна життєва спрямованість" (Б. Г. Ананьев), "динамічна тенденція" (С.Л. Рубінштейн), "сенсостворюючий мотив" (О. М. Леонтьев), "домінуючі відносини" (В.М. Мясіщев) (Leontiev D., 1999, Meshcheriakov B., Zynchenko E., 2005). У найпростішому розумінні, ціннісна орієнтація – це сукупність цінностей, притаманних конкретній особистості, що надає їй певну спрямованість.

Проблеми, пов'язані з трансформацією ціннісно-сислової сфери українських підлітків та юнацтва, розглядались у працях багатьох сучасних вітчизняних дослідників: Н. Бондар, Є. Волкової, А. Козлова, Л. Романюк та інші.

Мета роботи – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити особливості зв'язку ціннісних орієнтацій та схильності до девіантної поведінки в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік – це вік, коли вперше в онтогенезі виникають умови, необхідні для формування ціннісних орієнтацій. Якісно новий рівень самосвідомості, характерний для підліткового віку (Л.С. Виготський, С.Г. Якобсон та ін.), є визначальною психологічною умовою формування ціннісних орієнтацій. Розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілої особистості, показник міри її соціалізації (Leontiev, D., 1999, Vygotsky L., 1999, Rokeach M., 2004). Таким чином, підлітковий вік розглядається як сензитивний період для присвоєння системи цінностей суспільства, побудови картини світу, що відображає конкретно-історичний фон і особливості соціальної ситуації розвитку підлітка. (Obukhova, L., 2001, Meshcheriakov B., Zynchenko E., 2005). Існує кілька факторів, що впливають на формування ціннісних орієнтацій. Найперший фактор в житті дитини – це сім'я. У міру дорослішання роль сім'ї зменшується, додаються нові фактори (школа, оточення, ЗМІ), які можуть як закріпити цінності, прищеплені в сім'ї, так і спростувати, затвердивши інші, більш значущі для підлітка на даному життєвому етапі.

В зарубіжній психології поняття цінностей і ціннісних орієнтацій дуже широко використовується фахівцями з гуманістичної психології та зокрема позитивної психології. (Seligman M., Csikszentmihalyi, M., 2000, Nosenko E., Arshava I.F., 2010). Є ще один вид класифікацій, пов'язаний з ціннісними орієнтаціями побічно, але що доповнює загальну картину цінностей – через сильні сторони особистості. Наприклад, класифікація гідностей і чеснот «Цінності у дії» (Values in Action), розроблена К. Петерсоном та М. Селігман. (Peterson C. & Seligman M., 2004). Усі шість відібраних основних чеснот співпадають у різних культурах, тому вони були відібрані як загальнолюдські цінності, якими керується оптимально функціонуюча особистість. До кожної з шести чеснот у класифікації віднесено по 3–5 позитивних властивостей, що

були визначені з урахуванням протилежних їм можливих відхилень. Таким чином, можна сказати, що існуюча різноманітність підходів та класифікацій цінностей спрямована на краще розуміння особистості, її сенсостворюючої та мотиваційної складових.

Аналіз досліджень дозволяє стверджувати про те, що «девіантну поведінку» можна визначити, як систему вчинків або окремі вчинки психічно здорової людини які суперечать офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам і правилам на певному етапі розвитку суспільства (Badmaev S., 1999; Maksymova N., 2011, Khrystuk O., 2014). Девіантна поведінка підлітків має свою специфічну природу. Серед причин, що обумовлюють різні девіації, виділяють соціально-психологічні, психолого-педагогічні, психолого-біологічні чинники. При цьому велике значення мають характерологічні особливості. Закріплення деяких рис характеру заважає підлітку адаптуватися у навколишньому середовищі і може стати однією з причин акцентуацій характеру, що розглядаються в якості передумов девіантної поведінки підлітків.

Мета нашого емпіричного дослідження – прослідкувати особливості зв'язку ціннісних орієнтацій та схильності до девіантної поведінки в підлітковому віці. Вибірка становила 30 осіб, учні 9-х класів віком 14-15 років; з них 14 дівчат, 16 хлопців. Були підібрані наступні психодіагностичні методики: «Визначення схильності до відхилень у поведінці» А.Н. Орел, «Оцінка гідностей дитини» К. Далсгаард, «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Обробка результатів здійснювалась з використанням кореляційного аналізу (коефіцієнт кореляції Пірсона та коефіцієнт кореляції ρ Спірмена).

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції r -Пірсона між даними за методикою «Визначення схильності до відхилень у поведінці» та «Оцінка чеснот дитини»

Змінні	Мудрість	Сміливість	Гуманізм	Справедливість	Помірність	Трансцендентність
Схильність до подолання норм і правил	0,198	0,006	-0,249	-0,128	-0,193	-0,301
Схильність до адикцій	0,070	-0,131	-0,396*	-0,297	-0,286	-0,370*
Схильність до самопошкодження	0,085	-0,093	-0,167	-0,420*	-0,252	-0,488**
Схильність до агресії	0,001	-0,091	-0,279	-0,459*	-0,456*	-0,455*
Вольовий контроль емоційних реакцій	-0,068	-0,188	-0,179	-0,390*	-0,304	-0,327
Схильність до делінквентності	0,128	-0,037	-0,266	-0,417*	-0,325	-0,365*

Примітка: * - статистично значуща кореляція при $p < 0.05$,

** - статистично значуща кореляція при $p < 0.01$.

Як видно з таблиці 1, встановлені від'ємні статистично значущі кореляційні зв'язки між позитивними чеснотами та схильністю до різних форм девіантної поведінки. Зокрема, між схильністю до адитивної поведінки зі чеснотою «Гуманізм та любов» ($r = -0.39$); та чеснотою «Трансцендентність» ($r = -0.37$). У підлітків нашої вибірки більш схильних до адитивної поведінки менш виражена сформованість чеснот пов'язаних з гуманізмом та духовністю.

Від'ємний кореляційний зв'язок зафіксований між «Схильністю до самопошкодження та саморуйнування» та чеснотами «Справедливість» ($r = -0.42$) та «Трансцендентність» ($r = -0.49$). У підлітків нашої вибірки більш схильних до самопошкоджуваної поведінки менш виражена сформованість чеснот пов'язаних зі справедливим ставленням до оточуючих та духовністю. З чеснотою «Справедливість» від'ємним кореляційним зв'язком пов'язані такі схильності до девіантної поведінки як: «Схильність до агресії» ($r = -0.45$); «Контроль емоційних реакцій» ($r = -0.39$) та схильність до делінквентної поведінки ($r = -0.41$). Загалом можна сказати, що такі позитивні цінності як справедливість, любов, духовність та помірність виявилися менш властивими підліткам вибірки, що показали схильність до різних форм девіантної поведінки. Це підтверджує ідею про те, що наявність девіацій порушує формування здорового світогляду. Як наслідок, у цих підлітків страждають такі якості, як щедрість, доброта, вдячність, оптимізм, осмисленість життя та інші.

На наступному етапі за допомогою коефіцієнта кореляції ρ -Спірмена встановили існування кореляційних зв'язків між схильністю до девіантної поведінки та термінальними й інструментальними цінностями за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.

Таблиця 2

Коефіцієнти кореляції ρ -Спірмена між показниками за шкалами методики «Визначення схильності до відхилень у поведінці» та термінальними цінностями

Термінальні цінності	Схильність до подолання норм і правил	Схильність до адикцій	Схильність до самопошкодж.	Схильність до агресії	Вольовий контроль емоційних реакцій	Схильність до делінквентності
Життєва мудрість	-,057	,387*	,120	,034	-,008	,297
Здоров'я	,431*	,468**	,317	,372*	,481**	,518**
Суспільне визнання	-,633**	-,441*	-,450*	-,386*	-,312	-,545**
Продуктивне життя	-,365*	-,311	-,121	-,200	-,229	-,157
Розвага	-,447*	-,372*	-,050	-,223	-,228	-,299

Примітка: * - статистично значуща кореляція при $p < 0.05$

Встановлено позитивний кореляційний зв'язок встановлений між більшістю показників схильності до девіантної поведінки та цінністю «Здоров'я». Це свідчить про те, що у підлітків схильних до адитивної поведінки, до агресії й насильства, до порушення норм та правил, до

делинквентної поведінки цінність «Здоров'я» на останніх місцях рейтингу.

Від'ємний кореляційний зв'язок цінності «Суспільне визнання» та більшістю показників схильності до девіантної поведінки, зокрема до порушення норм та правил ($\rho = -0,633$), адиктивної поведінки ($\rho = -0,441$) свідчить про те, що ці підлітки ставлять на вище місце суспільне визнання. Можливо це пов'язано з тим, що такі підлітки намагаються стати помітними для оточуючих. Це підтверджує саму ідею девіації – відхилення від норми. Оскільки ці підлітки не володіють певними якостями та засобами для суспільного визнання, то добиваються уваги своєю поведінкою. Також вони віддають перевагу цінності «Розвага» ($\rho = -0,447$) та ($\rho = -0,372$), що в значній мірі відображає гедоністичну філософію: «жити одним днем», «життя ради задоволень» та інші.

Зафіксовані від'ємні кореляційні зв'язки між інструментальними цінностями, зокрема «Непримиримість до недоліків у себе та інших» і «схильністю до порушення норм та правил» ($\rho = -0,365$) та самопошкодження ($\rho = -0,391$). Тобто підлітки, які більш схильні до порушення норм та правил та самопошкодження на вище місце ставлять непримиримість до недоліків у себе та інших. Це свідчить про низький рівень гнучкості та здатності до компромісів, що звичайно не кращим чином позначається на посиленні деструктивних тенденцій у поведінці. Також вони ставлять на вище місце й раціоналізм. Можливо це пов'язано з намаганнями бути прагматичними, як спроба втечі від своїх психологічних проблем, що стоять за девіантною поведінкою. У підлітків схильних до адиктивної поведінки цінність «Тверда воля» на останніх місцях. Це підтверджує саму сутність адикції – залежної поведінки. Більша сформованість цієї цінності могла б зменшити прояви адиктивності.

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляції ρ -Спірмена між показниками за шкалами методики «Визначення схильності до відхилень у поведінці» та інструментальними цінностями

Інструментальні цінності	Схильність до подолання норм і правил	Схильність до адикцій	Схильність до самопошкодження.	Схильність до агресії	Вольовий контроль емоційних реакцій	Схильність до делинквентності
Акуратність	,420*	,236	,031	,090	,251	,206
Незалежність	-,166	-,331	,146	,038	-,057	-,147
Непримиримість до недоліків у себе та інших	-,365*	-,222	-,391*	-,288	-,111	-,236
Раціоналізм	-,406*	-,415*	-,242	-,411*	-,488**	-,534**
Тверда воля	,221	,492**	,207	,283	,159	,352

Примітка: * - статистично значуща кореляція при $p < 0.05$,

** - статистично значуща кореляція при $p < 0.01$.

Висновки. В результаті проведеного дослідження та аналізу даних було встановлено зв'язки між цінностями та схильністю до девіантної поведінки,

були підтверджені гіпотези. Як і передбачалося, у підлітків із схильністю до девіантної поведінки менш виражені позитивні цінності (чесноти) які були визначені за методикою «Оцінка чеснот дитини». Найбільш «постраждалими» цінностями виявилися «справедливість», «трансцендентність» (духовність) і в меншій мірі «любов» та «помірність». Поряд з цим, у підлітків із «схильністю до подолання норм та правил» такої несформованості цінностей не виявлено. Підлітки всіх типів схильності до девіантної поведінки високо цінують суспільне визнання, що пояснюється бажанням стати помітними для оточуючих. За відсутності можливостей досягти цього позитивними засобами, вони свідомо чи несвідомо звертаються до доступних їм поведінкових сценаріїв.

Тому має сенс паралельно вивчати виникнення девіантності у підлітків і формування ціннісних орієнтацій, оскільки, як було встановлено в даній роботі, існують істотні зв'язки між цими явищами. І подальша сумісна розробка цих тем може мати прикладне значення як для корекції девіантної поведінки, так і для гармонійного формування світогляду підростаючого покоління.

Бібліографічні посилання

- Badmaev, S. P. (1999), *Psychological correction of deviant behavior of schoolchildren*. Moscow.
- Khrystuk, O. L. (2014), *Psychology of deviant behavior [Psykholohiia deviantnoi povedinky]*. Lviv.
- Kondrashenko, V. T. (1998), *Deviant behavior in adolescents: socio-psychological and psychiatric aspects [Deviantnoe povedenye u podrostkov: sotsyalno-psykholohycheskye y psykhyatrycheskye aspekt]*. Minsk, Belarus.
- Leontiev, D. A. (1999), *The psychology of the sense: the nature, structure and dynamics of the sense reality [Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti]*, Smysl, Moscow.
- Maksymova, N. Yu. (2011), *Psychology of deviant behavior [Psykholohiia deviantnoi povedinky]*. Kyiv, Lybid,
- Meshcheriakov, B. D., Zynchenko, E. S. (2005), *Big psychological dictionary [Bolshoi psykholohycheskyi slovar]*. Moscow, AST-Press.
- Nemchenko, S. G. (2008), *Pedagogical correction of deviant behavior in high school students [Pedahohichna korektsiia deviantnoi povedinky starshoklasnykiv zahalnoosvitnoi shkoly]*. Donetsk: "YugoVostok, LTD" LLC.
- Nosenko, E.L., Arshava, I.F. (2010), *Contemporary trends in foreign psychology: psychology of personality. [Suchasni napriamy zarubizhnoi psykholohii: psykholohiia osobystosti]*. Dnipropetrovsk.
- Obukhova, L. F. (2001), *Age psychology [Vozrastnaia psykholohiya]*. Moscow.
- Peterson, C. & Seligman, M. (2004) *Character strengths and virtues: A handbook and classification*, Washington, DC, (5).
- Rokeach, M. (2004), *The Nature of Human Values*. N.Y., Free Press.
- Seligman, M. P, Csikszentmihalyi, M. (2000), *Positive Psychology: An introduction American Psychologist*, V. 55, p. 5–14.
- Vygotsky, L. S. (1999), *Pedology of the teenager: Adolescents [Podrostkovi vozrast]*. Moscow.

УДК 159.9

Л. З. Левит

*Белорусский Государственный университет
leolev44@tut.by*

ПЛОХА ЛИ ЧЕЛОВЕЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ: ДИСКУССИЯ С ДЭВИДОМ БЕНАТАРОМ

Анотація. Стаття присвячена дискусії з професором Д. Бенатар. Відомий філософ доводить вплив на людську психіку негативно забарвленої інформації в порівнянні з позитивною. Автору статті уявляється помилковою теорія опонента, згідно з якою життя рівновага індивіда досягається лише тому, що «об'єктивно» поганому існування протистоїть завищений оптимізм (позитивні ілюзії). Подібна рівновага досягається за рахунок протистояння вищезазначеним позитивним ілюзіям і більшою схильністю психіки до негативних впливів, а життя варто розглядати як умовно «нейтральну».

Ключові слова: адаптація, добро, зло, якість життя, позитивні ілюзії.

Аннотация. Статья посвящена электронной дискуссии автора с профессором Кейптаунского университета Д. Бенатаром. В концепции известного южноафриканского философа выявлены и обсуждены неточности, связанные с недостаточным вниманием к экспериментально-психологическим исследованиям, доказывающим большее воздействие на человеческую психику негативно окрашенной информации в сравнении с позитивной. Как одно из следствий, автору статьи представляется ошибочной теория оппонента, согласно которой определённое жизненное равновесие индивида достигается лишь потому, что «объективно» плохому существованию противостоит завышенный оптимизм (позитивные иллюзии). Согласно доказательствам автора статьи, подобное равновесие достигается за счёт противостояния вышеупомянутым позитивным иллюзиям и большей подверженности психики негативным воздействиям, в то время как сама жизнь следует оценивать как условно «нейтральную». Статья завершается практическими рекомендациями, которые позволяют информированному субъекту улучшать качество собственной жизни, не прибегая для этого к позитивным иллюзиям.

Ключевые слова: адаптация, добро, зло, качество жизни, позитивные иллюзии.

Введение. Профессор Кейптаунского университета, доктор философии Дэвид Бенатар стал в последние годы широко известным (хотя не слишком популярным) учёным. Его научные взгляды вызывают ожесточённые споры, поскольку касаются «главных жизненных вопросов», самой сути человеческого существования.

Если говорить вкратце, уважаемый профессор доказывает, что человеческая жизнь «на самом деле» гораздо хуже, чем она кажется людям. Если бы (гипотетически) ещё не рождённый человек знал, какие лишения ему предстоят, он предпочёл бы не появляться на свет. Разумеется, у некоторых людей жизнь объективно лучше, чем у большинства остальных. Однако даже в существовании этих немногих плохого гораздо больше, чем хорошего.

В своих книгах Дэвид Бенатар не ограничивается чисто философскими рассуждениями. В качестве важнейшего доказательства он приводит результаты многих психологических исследований, как будто подкрепляющих сделанные им выводы. Большая часть из них касается феномена позитивных иллюзий (Lane & Flanagan, 2013), благодаря которым люди оценивают собственную жизнь более оптимистично, чем она того заслуживает (Taylor & Brown, 1988).

К сожалению или счастью, автор настоящей статьи, внимательно прочитав первую, а затем (уже в ходе электронной переписки) и последнюю работу Д. Бенатара по данной теме, обнаружил ряд неточностей, связанных с избирательным выбором (Benatar, 2006) и ошибочной трактовкой (Benatar, 2017) результатов экспериментально-психологических исследований. В процессе завязавшейся (взаимно уважительной) дискуссии последовал обмен несколькими письмами, после чего мой оппонент (возможно, под давлением контраргументов или просто в связи с высокой занятостью) замолчал «на самом интересном месте». Впрочем, для меня ситуация во многом прояснилась: стала очевидной шаткость некоторых позиций собеседника.

Содержание дискуссии. Прежде всего, отметим, что по ряду важных пунктов мы почти полностью согласны с Д. Бенатаром. Так, мой оппонент утверждает, что человеческая жизнь не имеет «глобального» (космического) смысла. С большой вероятностью так и есть, коль скоро естественные науки не обнаружили никаких следов «высшего» (в том числе, божественного) замысла в отношении человечества, представители которого принадлежат к животному миру. Лучше всего данный факт (ещё до работ Бенатара) выразил Нобелевский лауреат С. Вайнберг: «Чем лучше учёные познают окружающий мир, тем более бессмысленным он им кажется» (Weinberg, 2004). С космической точки зрения, Вселенная «равнодушна» к любому из нас, поэтому искать в ней источник смысла жизни – занятие бесперспективное.

С другой стороны, мой коллега справедливо считает, что существование отдельного человека может иметь множество «частных» смыслов. И действительно, в отсутствие общего (внешнего для человека и человечества в целом) источника смысла каждый индивид свободен в создании персонального (подходящего лично для него) смысла собственной жизни (Levit, 2019). Способность к «придумыванию» смысла («всё, что со мной происходит, делается не просто так») является одним из важнейших отличий человека от животных. Проведённые нами лонгитюдные исследования продемонстрировали, что значения шкалы смысла входят в тройку показателей, в наибольшей степени ассоциирующихся с конструктом «счастье» по нескольким математическим критериям, причём у всех испытуемых (Levit, 2014). Иными словами, представление о своей жизни как об осмысленной существенно улучшает субъективное благополучие человека. Такой «полезный самообман» приближает идею смысла к позитивным иллюзиям (см. ниже).

Прочитав первую монографию Д. Бенатара по обсуждаемой тематике, автор статьи понял, что в книге выражена правда, однако не вся правда. Включение в обсуждаемую теорию «пропущенных» деталей могло бы существенно изменить всю её конструкцию. Мой оппонент прав в том, что склонность абсолютного большинства людей к позитивным иллюзиям (в экспериментальных выборках У. Комптона таких испытуемых оказалось примерно 80 процентов) помогает им «не замечать» многие жизненные неурядицы, либо даёт надежду, оптимизм и энергию, чтобы справиться с ними. В одной из работ мы описали последствия проведённого нами мысленного эксперимента, в ходе которого попытались смоделировать жизнь человечества, лишённого наиболее распространённых видов позитивных иллюзий. Полученные результаты оказались близкими к катастрофическим: мы столкнулись с «антиутопией» (Levit & Shevaldysheva, 2018).

Так что же упустил мой оппонент? В его первоначальной работе, опубликованной в 2006 г., много пишется о чрезмерном людском оптимизме, однако ни слова не говорится о противоположной, «негативной» склонности человеческой психики. А именно речь идёт о более сильном влиянии на неё «плохого», чем «хорошего», что зафиксировано во многих экспериментальных работах. Например, горечь от расставания с прежним брачным партнёром переживается сильнее и действует дольше, чем радость от знакомства с новым. Отрицательные эмоции при увольнении со старой работы сильнее и длительнее радости от приёма на новую. Для того, чтобы устранить у супруга негативное впечатление от одного отрицательного поступка, надо совершить как минимум пять сопоставимых позитивных действий (соотношение Готтмана). Будущие плохие события также произведут более сильное, постоянное, многоуровневое и длительное воздействие на человеческую психику, чем хорошие. Результаты многочисленных исследований подобного рода приведены в обобщающей статье Р. Баумейстера с коллегами (Baumeister, Bratslavsky, Finkenauer. & Vohs, 2001). Альберт Эллис, основатель РЭПТ (рационально-эмоционально-поведенческой терапии), называл склонность человека к преувеличению негатива «катастрофическим мышлением» (Ellis, 2002).

Мы также смогли доказать в одной из работ, что добро (позитивные поступки), не опирающееся на истину (надёжные проверенные знания) как приоритетную ценность, неизбежно проигрывает злу (негативу, «плохому») в долгосрочной перспективе (Levit, 2018a).

Закономерности сосуществования в психике человека двух противоположных и, казалось бы, несовместимых тенденций (склонности к позитивным иллюзиям при одновременной с этим большей подверженности негативным воздействиям) были исследованы и освещены нами в статьях, которые в ближайшее время будут опубликованы. Отдельной загадкой является то, что представители обоих научных лагерей («приверженности хорошему» и «подверженности плохому») не только не вступали в открытые дискуссии, но и не были склонны к взаимному цитированию. У нас создалось впечатление, что в данном вопросе Д. Бенатар не проявил свойственную

философам глубину и беспристрастность, обратив внимание лишь на работы представителей «позитивного» лагеря. Это и позволило моему коллеге создать простую и, на первый взгляд, убедительную конструкцию, состоящую всего из двух звеньев: жизнь на самом деле отвратительна, а людей от самоубийства спасает лишь ошибочное (чрезмерно оптимистическое) её восприятие.

Поскольку первая монография Д. Бенатара вышла спустя пять лет после работы Р. Баумейстера, в душу автора нынешней статьи закралось подозрение в «предвзятости» южноафриканского профессора, приведшей к чересчур категоричным (хотя и весьма эффективным) выводам, которым позавидовал бы сам Шопенгауэр. Ведь признание многократно доказанного контраргумента о большем влиянии негативных событий на психику человека немедленно опровергает вывод о том, что от «мерзостей реальной жизни» индивида надёжно укрывают позитивные иллюзии.

На самом деле активных факторов в теории южноафриканского философа должно быть не два, а как минимум три. Если при этом две родственные негативные силы («ужасная действительность» по Бенатару и «большая подверженность психики плохому» по результатам современных экспериментальных исследований) действуют сообща, то они оказываются сильнее любых позитивных иллюзий, попутно опровергая всю концепцию. Ведь если бы уважаемый коллега принял во внимание и ввёл в свою теорию общечеловеческую «подверженность плохому» (в качестве второго отрицательно окрашенного фактора), он не смог бы объяснить, что заставляет индивида (и человечество в целом) продолжать своё существование несмотря на то, что они постоянно подвергаются сокрушающим атакам негатива не только снаружи, но и изнутри. Более того, если человеческая жизнь объективно столь плоха, как утверждает Д. Бенатар, то почему её восприятие индивидом (в виде большей проницаемости психики к негативу) оказывается ещё хуже? Есть ли этому хоть какое-то разумное объяснение? Лично мне найти не удалось, хотя теперь я лучше понял причину «невнимания» к статье Р. Баумейстера. Разрыв между умозрительными, односторонними философскими построениями и реальной действительностью стал очевиден.

В одном из своих первых электронных обращений я вежливо указал собеседнику на пропущенную им важную работу, за которой стоят десятки психологических исследований. В ответном письме мой оппонент ответил, что данная тема раскрыта им в последней книге, вышедшей в 2017 г. (Benatar, 2017). Что ж, я внимательно прочитал и её, обнаружил, увы, новые «фигуры умолчания», поэтому мой скепсис лишь усилился.

Действительно, статья Р. Баумейстера появилась в одной из больших ссылок в конце книги («братской могиле» с перечислением множества работ на совсем иные темы). Содержание же новой монографии и сделанных в ней выводов оказалось практически идентичным первой работе. Более того, мой оппонент допустил новые серьёзные ошибки – на этот раз в интерпретации экспериментально-психологических результатов. Давайте в них разберёмся.

Как считает Д. Бенатар, оценки людьми своего благополучия ненадёжны, поскольку на них влияют три психологических фактора: склонность к оптимизму (позитивные иллюзии, принцип Полианны); аккомодация (адаптация, привыкание); сравнение с другими людьми. Все три закономерности (а они действительно выявлены экспериментальными психологами) работают, по мнению Бенатара, в основном в сторону необоснованного повышения оценок людьми качества своей жизни (Benatar, 2017). Иными словами, большинство людей утверждает, что они счастливы, в то время как «на самом деле» они несчастны, поскольку жизнь их плоха и трудна.

Здесь и кроются главные ошибки уважаемого собеседника. Во-первых, как уже говорилось, в число основных факторов следует включить «пропущенную» подверженность человека негативу, которая работала бы на понижение оценок, а не на их повышение. Во-вторых, Д. Бенатар серьёзно заблуждается относительно позитивного влияния сравнения и (особенно) привыкания. Мы можем себя сравнивать не только с теми, кто менее удачлив (повышая тем самым настроение и самооценку), но и с теми, кто, наоборот, успешнее нас. В последнем случае наша самооценка и настроение сдвигаются в противоположную, негативную сторону. И нет никаких доказательств того, что «позитивные» для себя сравнения («нисходящая спираль сравнения», как её называет позитивный психолог М. Селигман) делаются чаще «негативных» («восходящая спираль») (Seligman, 2006). Скорее, верно обратное: люди читают в СМИ об успешных бизнесменах и звёздах шоу-бизнеса, сравнивают их жизнь со своей собственной, после чего их настроение падает.

Теперь о неправильной оценке адаптации. Многочисленные экспериментальные исследования не раз доказывали, что к плохому человек привыкает хуже и дольше, чем к хорошему. Иными словами, хорошее достаточно быстро перестаёт ощущаться как хорошее (в лучшем случае становясь просто «комфортным»), зато плохое гораздо дольше переживается именно как плохое. Вот такие закономерности, усиливающие негатив повседневной жизни, по-настоящему неприятны для человеческой психики.

Конечно, существуют немногие разновидности «позитива» (Chiksentmihayli, 2011), к которым адаптация практически не наступает или идёт очень медленно (Lubomirski, 2014), но они представляют сложные, а потому редко используемые большинством людей виды (как правило, творческой) активности.

Поэтому рекламный лозунг «К хорошему привыкают быстро» (а к плохому медленно), по сути, верен, зато уважаемый коллега допустил в монографии «The Human Predicament» новые, мягко говоря, неточности. Из трёх выделенных им «позитивных» факторов как минимум полтора (второй и наполовину третий) на самом деле работают в сторону усиления негатива, а не позитива. Как видим, ошибки плодят новые ошибки: если бы Д. Бенатар должным образом учёл содержание доказательств и выводов Р. Баумейстера о большей силе плохого в сравнении с хорошим, ему бы не пришлось в голову

утверждать, что привыкание и сравнения с другими несут позитив и ведут к итоговому повышению оценок человеком собственного благополучия. Впрочем, при более объективном подходе созданная моим оппонентом теоретическая конструкция, вероятно, потеряла бы право на существование.

Позиция автора статьи: сбалансированный подход и жизненный инстинкт. Прошедшая дискуссия была затеяна отнюдь не от скуки: разговор шёл о «главных жизненных вопросах». Автор статьи выражает благодарность своему оппоненту за продуктивный (по крайней, для одной из сторон) диалог и считает необходимым изложить собственную научную позицию, подтверждаемую многочисленными современными исследованиями.

С нашей точки зрения, в психике человека действуют две противоположные и внешне противоречащие друг другу основные тенденции – большая сила негативных переживаний, воздействующая на ментальные процессы, и одновременно с ней – влияние широко распространённых позитивных иллюзий на представления индивида о себе и своём лучшем будущем. Динамика взаимодействия обоих процессов, в конечном итоге создающая общий психический баланс, может быть лучше понята при их отнесённости к разным уровням авторской двусистемной концепции (Levit, 2014). Наши последние статьи, раскрывающие конкретные механизмы взаимодействия «подверженности плохому» и «приверженности хорошему» («добру» и «злу») на разных уровнях психического в настоящее время готовятся к публикации в научном журнале и научном сборнике. Само же существование человека нельзя априорно считать «плохим»: оно просто «есть», и, между прочим, становится всё более комфортным во многих бытовых аспектах.

С эволюционной точки зрения, отрицательно окрашенные переживания полезны тем, что привлекают внимание индивида к событиям, потенциально опасным для его существования. Конечно, в первобытном мире подобного рода событий было намного больше, нежели в современной сравнительно безопасной жизни, где непосредственные (прямые, физические) угрозы существованию или здоровью индивида возникают редко. В связи с этим возникает вопрос: в каких суперкатастрофических терминах Д. Бенатар описал бы жизнь первобытного человека, стремящегося выжить в тяжелейших условиях узника концлагеря или даже ощущения современного высотного альпиниста, по собственной воле поднимающегося в «зону смерти» и при этом не расценивающего свою жизнь как плохую?

В метафорическом смысле можно трактовать «силу негатива» (особенно ощущаемую пациентами, страдающими тревожными и депрессивными расстройствами) как грозное напоминание из далёкого прошлого. Однако полное её исчезновение принесло бы серьёзный вред и современному человеку. Так, лица с врождённым отсутствием чувствительности к боли быстро получают ряд повреждений, по-настоящему опасных для здоровья: множественные переломы костей, серьёзные ожоги, разрывы внутренних органов и т.д.

Для того, чтобы лучше понять психическую норму, бывает полезно вначале рассмотреть отклонения от неё. Возможно, проницательный читатель уже задался вопросом: как получается, что избыток негативных переживаний в одних случаях сохраняет жизнь, предупреждая об опасности, а в других (в частности, у некоторых пациентов с депрессивными расстройствами) способен привести к самоубийству? Нахождение ответа не покажется сложным, если знать, что депрессия зачастую ассоциируется с утратой пациентом надежды – тех же позитивных иллюзий, вследствие чего страдающий (потерявший психическое равновесие) индивид остаётся один на один с «плохим».

Таким образом, можно утверждать, что позитивные иллюзии являются важной составляющей общего психологического баланса. Однако они противостоят не ужасной «внешней» жизни, как считает Д. Бенатар, а внутренней «уязвимости к плохому». В этом смысле представления С. Тэйлора и Дж. Брауна о «депрессивном реализме» (Taylor & Brown, 1988) являются по сути верными, хотя и (при взгляде с нынешних позиций) односторонними. Ассоциируя «депрессивный реализм» только с отсутствием позитивных иллюзий, авторы не указывают, какая другая внутренняя (негативно окрашенная) субстанция делает реализм именно «депрессивным» (реализм по строгому определению должен быть реальным, соответствующим действительности, иначе это уже не реализм). Теперь же можно увидеть более целостную картину и утверждать, что преобладание в психике «плохого» над «хорошим», не получающее противовеса со стороны позитивных иллюзий (оптимизма, надежды на лучшее будущее), действительно сдвигает ментальные процессы индивида в «депрессивную» сторону. Поиск и объяснение причин массовой утраты позитивных иллюзий современными людьми (с одновременным ростом тревожно-депрессивных расстройств во всём мире) не входит в задачу данной статьи и могло бы стать темой отдельной публикации.

Справедливости ради следует отметить существование небольшой группы испытуемых (примерно 10 процентов в экспериментальных выборках), которые прекрасно функционируют и обладают стабильной самооценкой при низком уровне позитивных иллюзий (Compton, 1992). Именно эти субъекты, наделённые, по всей вероятности, неким врождённым и пока неизвестным науке психическим свойством, могли бы явиться живым доказательством силы «реального», а отнюдь не «депрессивного» реализма. Увы, психическое устройство остального большинства представляет собой некую смесь «подверженности плохому» и «приверженности хорошему».

Вероятнее всего, позитивные иллюзии являются основным (хотя и не единственным) средством противостояния «силе плохого». «Качественное» преобладание негативных переживаний над позитивными может быть сглажено, как отмечалось в работе Р. Баумейстера, большим количеством положительно окрашенных действий и ситуаций, несущих разнообразные позитивные последствия. Для обычного индивида существует нечто вроде внутренней необходимости постоянного контакта с «добром» – реальным

или воображаемым (включающим и погоню за «счастьем») с целью более-менее надёжной (хотя и никогда не достигаемой полностью) защиты от «плохого». Следует предостеречь, что постоянное стремление к получению «добра» в сочетании с чрезмерно выраженными позитивными иллюзиями делает индивида подверженным разного рода манипуляциям со стороны лиц, обещающих «лучшее будущее». Увы, даже личная осведомлённость о психических закономерностях не всегда помогает взять их под надёжный контроль.

Как результат, в число выбираемых позитивных действий и предпочитаемых ситуаций неосмотрительно включаются не только те, что обладают «истинным добром» (основаны на проверенных знаниях, несут долговременные полезные и не приносят существенных отрицательных эффектов в отдалённой перспективе), но и виды активности, относимые нами к «неистинному добру». Типичными примерами последнего выступают поступки, дающие индивиду простое и лёгкое наслаждение (чувственно-материалистический гедонизм) с последующим нарастанием негативных эффектов – адаптацией, зависимостями и т.д. Благодаря всепроникающей адаптации (привыканию), быстро получаемое «добро» начинает так же быстро «мельчать», оборачиваясь нарастающим злом – в частности, аддикциями (Levit, 2018). Переедание, алкоголизм, наркомания, рост тревожно-депрессивных расстройств, истощение окружающей среды являются наиболее заметными подтверждениями сказанному.

По достижении стадий адаптации и аддикции (формированию зависимого поведения) среднестатистическому (неинформированному) индивиду остаётся лишь искать новые виды «добра», к которым пока не возникло привыкание, а также инстинктивно использовать силу собственных позитивных иллюзий («всё будет хорошо»), чтобы как-то заслониться от «подверженности плохому». Именно так, с нашей точки зрения, и поддерживается хрупкий психический баланс многих современных людей.

Сама же по себе жизнь не «плоха», как считает Д. Бенатар, и не «хороша», как утверждают позитивные психологи. Человека удерживает в ней мощный инстинкт самосохранения, свойственный всему живому, а также позитивные иллюзии (надежда на лучшее). Даже большая уязвимость к негативу (ощущать который неприятно) заставляет индивида предпринять те или иные действия, позволяющие улучшить своё жизненное положение. Как выразился А. Эллис, существование современного человека представляет собой по большей части суету (а отнюдь не трагедию). Разного рода неприятности будут постоянно появляться на горизонте, однако большинство из них люди способны без особого труда преодолеть, и на самом деле преодолевают (Ellis, 2002).

Согласно теории Д. Бенатара, люди пассивно проходят через ужасную жизнь, удерживаясь в ней лишь благодаря завышенному оптимизму. Согласно автору статьи, жизнь современного человека, живущего в более-менее благополучной стране, частенько кажется ему не слишком приятной,

однако всегда остаётся вполне переносимой, имеющей потенциал для улучшения.

Временами я не мог избавиться от мысли, что мой оппонент по какой-то причине действительно и безвозвратно утратил собственные оптимизм и надежду, оставшись наедине со своей «подверженностью плохому» и ошибочно принимая её негативное влияние за «объективное состояние дел». Мне также казалось, что невзгоды человеческой жизни, описываемые Д. Бенатаром, по содержанию (а временами и по стилю изложения) напоминают те, что Бог наслал на людей за грех, совершённый Адамом и Евой (Книга Бытия). И это при том, что оба участника дискуссии не являются религиозными людьми.

Выводы и практические рекомендации автора. Любопытно, что отмеченная нами «двойная – позитивная и негативная – необъективность» в человеческой психике, несмотря на все её сложности, в конечном итоге полезна (хотя и не всегда приятна) для организма: подверженность «плохому» предупреждает об опасностях и тем самым повышает шансы на успешное выживание, в то время как приверженность «хорошему» улучшает последующее психологическое состояние, давая энергию и оптимизм для преодоления повседневных трудностей и самореализации.

В то же время следует отметить, что подверженность плохому, будучи важной для человечества в эволюционном аспекте, временами выглядит избыточной в современных условиях, когда жизнь в целом стала безопаснее и комфортнее. Иногда обсуждаемое свойство становится вредным для современного человека, заставляя того слишком сильно переживать из-за возможных неприятных пустяков, которые не только не несут прямых угроз жизни и благополучию, но и в большинстве своём не реализуются. Неслучайно ряд специалистов считает невроз не «реальной», а «информационной» болезнью.

В настоящее время автор статьи видит три научно обоснованные возможности индивидуального противостояния «силе негатива» на более солидной платформе, мало связанной с позитивными иллюзиями (безоглядное следование которым при совершении жизненных выборов способно привести к серьёзным неприятностям). Во-первых, читателю могло «повезти», и он попал в «выборку Комптона» – немногочисленный отряд индивидов с прекрасным психическим балансом при низком уровне позитивных иллюзий (Compton, 1992). Если так – примите мои поздравления, дальше можете не читать.

Следование остальным двум альтернативам потребует приложения систематических усилий. Одна возможность касается снижения чувствительности (десенситизации, а по сути – того же привыкания) индивида к возможному для него (пугающего его) негативу. Речь идёт о приёме под названием «допущение худшего», который весьма широко применяется в когнитивно-поведенческих методах психотерапии. Экстремальным вариантом данной техники является «фладдинг» (наводнение), при котором пациента с определённой фобией внезапно

помещают в пугающую ситуацию и удерживают в ней до тех пор, пока индивид не осознает отсутствие реальных угроз для собственной жизни и, соответственно, отсутствие поводов для избыточного страха – тем самым, научившись переубеждать себя и в будущем. Конечно, иногда падают и кирпичи с крыш, и самолёты с небес, однако вероятность подобной ситуации для отдельного человека стремится к нулю.

Ещё одна противоположная возможность касается не уменьшения собственной подверженности «плохому», а увеличения «истинного добра» – систематического выбора человеком сложных и захватывающих видов активности, позитивные эффекты (Seligman, 2006) которой, как было неоднократно доказано (Lubomirski, 2014), не притупляются, а лишь усиливаются со временем (Chiksentmihayli, 2011). В своё время нам удалось установить, что в наибольшей степени к «суперценности» истинного добра (максимально сочетающей «истину» и «добро» по терминологическим, количественным и качественным критериям) приближается творческий труд одарённого индивида (Levit, 2018b). Что ж, теперь каждый читатель информирован об имеющемся у него выборе, в том числе и благодаря проведённой нами дискуссии.

Библиографические ссылки

- Weinberg, S. (2004), *Dreams of the final theory [Mechtyi ob okonchatelnoy teorii]*. Moscow editorial.
- Levit, L.Z. (2014), *Use of the methods of selection of experiences (ESM) in research of happiness [Ispolzovanie metodov vyiborki perezhivaniy (ESM) v issledovaniyah schastyia]*. Minsk: RIVSH, 148 p.
- Levit, L.Z. (2018a), “Evil is stronger than good, if good is more important than truth: evidence and consequences” [“Zlo silnee dobra, esli dobro vazhnee istinyi: dokazatelstva i sledstviya”]. *Psihologiya osobistosti*, Vol. (9). p. 104-119.
- Levit, L.Z. (2018b), “True good: super value and its criteria” [“Istinnoe dobro: supertsennost i eYo kriterii”]. *Theory and practice of cultural-historical psychology. Materials of the XVIII International Readings in Memory of L.S. Vygotsky. - Teoriya i praktika kulturno-istoricheskoy psihologii. Materialy XVIII Mezhdunarodnyih chteniy pamyati L.S. Vyigotskogo*, P. 260-269.
- Levit, L.Z. (2019), “Creating the meaning of life: personal experience” [“Sozdanie smysla zhizni: lichnyi opyt”]. *Psychological problems of the meaning of life and acme (materials of the XXIV Symposium) – Psihologicheskie problemy smysla zhizni i akme (materialy XXIV Simpoziuma)*, P. 59-62.
- Levit, L.Z. & Shevaldysheva, E.Z. (2018), “Life Without Positive Illusions: Modeling Anti-Utopia” [“Zhizn bez pozitivnyih illyuziy: modelirovanie antiutopii”]. *Journal of Psychology Research*, Vol. 24 (7), P. 95-103.
- Lubomirski, S. (2014), *Psychology of happiness [Psihologiya schastyia]*, St. Petersburg: Peter.
- Seligman, M. (2006), *New positive psychology [Novaya pozitivnaya psihologiya]*, Kiev: Sofia.
- Chiksentmihayli, M. (2011), *Potok: psychology of optimal experience [Potok: psihologiya optimalnogo perezhivaniya]*, Alpina non-fiction, Moscow.
- Ellis, A. (2002), *Humanistic psychotherapy: Rational-emotional approach [Gumanisticheskaya psihoterapiya: Ratsionalno-emotsionalnyi podhod]*, EKSMO-Press, Moscow.
- Baumeister, R.F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C. & Vohs, K.D. (2001), Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, Vol. 5 (4), P. 323-370.
- Benatar, D. (2006), *Better Never to Have Been*, Oxford: Clarendon Press.
- Benatar, D. (2017), *The Human Predicament*, Oxford: University Press.

- Compton, W.C. (1992), "Are positive illusions necessary for self-esteem: a research note", *Person. Individ. Dif.*, Vol. 13 (12), P. 1343-1344.
- Lane, T.J. & Flanagan, O. (2013), *Neuroexistentialism, eudaimonics, and positive illusions. Mind and Society: Cognitive Science Meets the Philosophy of the Social Sciences*. Springer Publishers.
- Taylor, S.E. & Brown, J.D. (1988), "Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health", *Psychological Bulletin*, Vol. 103 (2), P. 193-210.

УДК 159.9.078

С. О. Мирошніченко

Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка

Myroshnichenkosergey@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ПРАКТИЧНИМИ ПСИХОЛОГАМИ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ ЯК СКЛАДНИХ

Анотація. У статті проаналізовано поняття складних та важких життєвих ситуацій, реакції особистості в контексті поведінкової активності. Порівняно теоретичну інформацію з практичними дослідженнями в галузі впливу напруженості на когнітивну та поведінкову сферу особистості. Прослідковано взаємозв'язок складних життєвих ситуацій із професійним мисленням, вольовою активністю та саморегуляцією. Поняття складної життєвої ситуації розглянуто з точки зору вирішення завдань пізнавальної активності як умови прояву стресостійкості. Описано варіанти подолання складних ситуацій з точки зору зміни комфортного стилю поведінки. Спираючись на проаналізовану літературу, висунуто поняття складної життєвої ситуації та наведено приклади використання методів експертної оцінки та Хи-квадрата для дослідження складних життєвих ситуацій.

Ключові слова: складна життєва ситуація, важка життєва ситуація, механізм захисту, опанувальна поведінка, стресостійкість.

Аннотация. Статья раскрывает сущность понятия «сложная жизненная ситуация». Описаны стили поведения с точки зрения структуры личности. Рассмотрено понятие саморегуляции, которое включает умение планировать, моделировать условия, оценивать условия и факторы. Приведены различия сложной и тяжелой жизненной ситуации с точки зрения оценки субъекта. Перечислены часто упоминаемые типы ситуаций, которые ассоциируются со сложными. Также описан процесс возникновения сложной жизненной ситуации посредством восприятия практическим психологом актуальной для него действительности.

Ключевые слова: сложная жизненная ситуация, тяжелая жизненная ситуация, механизм защиты, совладающее поведение, стрессоустойчивость.

Постановка проблеми. У сучасній науковій літературі активно розглядають різні феномени особистості в умовах життєвих ситуацій, але при цьому не існує однозначного визначення того, як респондент ставиться до ситуації (як до складної чи важкої, або простої чи легкої), і це не конкретизується в багатьох дослідженнях. Життєва ситуація є фактором прояву особистості людини, а кожна скрутна ситуація у вигляді критичної або кризової може сприйматися як проста для вирішення або неможлива.

Саме в ній людина приймає життєві рішення, базуючись на особистому сприйнятті. І саме тому існує багато точок зору відносно поняття «складна життєва ситуація».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання складної життєвої ситуації розглянуто в контексті важкої життєвої ситуації (Л.І. Анциферова, Л.Ф. Бурлачук, Є.Є. Данілова, Г.В. Залевський, Р. Лазарус), критичної ситуації (Ф.Є. Василюк, Н.В. Гришина), екстремальної ситуації (К. Муздибаєв, Т.Л. Крюкова), скрутних обставин (Т.М. Титаренко), напружених ситуацій (М.І. Дьяченко), життєвих колізій (Н.В. Сохань), ситуації реагування тривожного ряду (Ф. Б. Березін), як сприймання об'єктивних подій та суб'єктивної інтерпретації (І.В. Михайлова).

Мета статті – теоретично дослідити й розділити поняття складної і важкої життєвої ситуації та практично виділити актуальні типи складних життєвих ситуацій, з якими стикаються практичні психологи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне мислення практичного психолога має специфічне визначення, тому що професійні ситуації відображають різні види складних життєвих обставин (як особистих так і оточуючих) (Vaulyna 2004). Саме тому важливо розглядати прийняття рішень щодо виходу зі складних життєвих ситуацій в контексті відносин між психологом та його актуальною дійсністю. Виходячи з того, що реакція практичного психолога на ситуацію має особистісний характер, можна розглядати такі механізми поведінки: захист, опанування, світосприйняття.

Трактування складної життєвої ситуації у психологічній літературі частіше зводиться до визначення її як якісно зумовленого внутрішніми та зовнішніми факторами фрагмента дійсності, що на суб'єктивному рівні сприймається як психологічні труднощі (Lybuna, 2008).

Складність життєвої ситуації може перебувати в контексті напруженої ситуації. Остання відображає ускладнення умов дійсності, яке набуло для особистості та колективу особливої вагомості. В науковій літературі виділяють вісім видів напружених ситуацій: швидка або швидкоплинна; тривала; з елементами невизначеності; необхідності екстрених дій; несподіваності та дефіциту часу; надходження хибної інформації; домінантного стану; критична (Dyachenko, 1985). Саме тут вплив напруженої ситуації на діяльність та поведінку залежить від індивідуальних особливостей, мотивів поведінки, досвіду, знань, навичок, умінь, властивостей нервової системи та емоційно-вольової стійкості.

Реакція особистості відображається в її структурних компонентах: когнітивному, емоційному та поведінковому. Когнітивний компонент використовує оцінки та уявлення суб'єкта про якість життя, безпеки, справедливості, про стан свого здоров'я та наявність підтримки від навколишнього середовища. Емоційний компонент відображає суб'єктивну активність у прояві особистості на соціальному рівні. Поведінкова сфера є комплексом стратегій поведінки, що базуються на особистісному життєвому досвіді (Parfenova, 2009). Тут варто зазначити, що складна життєва ситуація характеризується як ситуація впливу зовнішніх змін, що порушують

діяльність людини, її стосунки з іншими, звичний спосіб життя. В результаті виникає проблема, яку людина намагається вирішити за допомогою вироблених стилів поведінки, які приводять до зміни ситуації. У таких випадках з'являються стратегії поведінки у складних ситуаціях, які визначають усвідомлено обраний відповідно до домінуючих життєвих цілей спосіб виходу із ситуацій за допомогою прийняття рішень (Stacenko, 2012). Проведені в наукових колах експерименти показали, що невисокий рівень напруженості в ситуаціях поліпшує сприйняття, активне реагування, які стимулюються потребоно-мотиваційними та вольовими характеристиками особистості. Напружена ситуація впливає на когнітивну сферу у вигляді підвищення концентрації уваги на одному елементі на шкоду іншим. Поведінкова сфера набуває вигляду виконавчих дій в напружених ситуаціях і залежить від рівня мотивації та вольових зусиль. Саме тут виникають труднощі у прояві фізичних якостей та перешкоди, які заважають мисленнєвим процесам. У цьому випадку головну роль серед вольових зусиль відіграють мотивація, установка, самосвідомість та емоційне збудження. М.І. Дьяченко вказує на те, що ефективність вольових зусиль безпосередньо залежить від рівня професійної майстерності в діяльності (Dyachenko, 1985). Базуючись на цьому, можна сказати, що професійне мислення містить характеристики особистості, які впливають на рівень стійкості в напружених ситуаціях, що є важливим показником саморегуляції. Остання характеризується індивідуально-особистісними проявами у вигляді планування, моделювання умов, програмування дій, оцінювання та корекції результатів та суб'єктивно-особистісними властивостями у вигляді самостійності, надійності, лабільності (Panyuk, 1999).

Життєва ситуація може набувати вигляду важкої, головним показником якої є порушення рівноваги, неузгодженості у структурі особистих елементів (завдання, мети, умови реалізації мети стосовно можливостей суб'єкта) (Danylova, 1990). Саме в таких ситуаціях суб'єкт не може подолати скрутні обставини, тому що не використовує власні особистісні характеристики через сталість механізмів захисту.

На відміну від важких, серед складних у науковій літературі виділяють: ситуації з проблемами стосунків та міжособистісних взаємин; ситуації загострення проблем власного особистісного розвитку; ситуації пов'язані з актуальною діяльністю та виконанням обов'язків; ситуації, в яких є загроза й ризики для здоров'я та життя людини; пов'язані з проблемами соціальної адаптації (Syvograkova, 2010).

Психологічна проблема особистості може бути породжена складною життєвою ситуацією і тим самим виконувати системоутворювальну функцію. Ситуації такого типу проявляються як головний мотив діяльності практичного психолога. Їх можна трактувати як стан невизначеності у процесі життєдіяльності особистості між її намірами, уявленнями, мотивами та цілями поведінки й об'єктивними та суб'єктивними умовами реалізації; як протиріччя між очікуваними та реальними результатами дій (Panyuk, 1999).

Психологічні проблеми з'являються через неспроможність подолати сталі схеми поведінки, які ще більше посилюються через стрес. Він може постійно виникати й мати як позитивне забарвлення у вигляді вдячності, так і негативне – жагу до помсти. Вихід із складної життєвої ситуації шукається за допомогою реакції на стресор у вигляді прийняття рішення боротись, опиратись, поступитись або покоритись. Так, у контакті з людьми стресором може бути зіткнення інтересів, в результаті чого і з'являється необхідність вибору – опиратися або терпіти (Sele, 1982). Основний механізм боротьби зі стресом у складних життєвих ситуаціях – це самопізнання, в якому головну роль відіграє рефлексія. Як зазначає Г. Сельє, позитивним показником виходу зі стресової ситуації є відчуття дружби, вдячності, добродійності та любові, негативним – ненависть, фрустрація та жага до помсти.

Явище складності життєвої ситуації можна розглядати як вирішення завдання пізнавальної активності людини в контексті діяльності, спрямованої на побудову сприятливого образу зовнішнього об'єкта. Саме тут в особистості може виникнути самооцінювальний конфлікт між потребами, які спрямовані на діяльність із внутрішніх спонукань та зовнішніх вимог з боку зовнішньої ситуації. Спираючись на те, що особистісні потенційні можливості і межі ситуації та можливості виходу з неї постійно змінюються, зумовлюється процес перетворення життєвої ситуації на складну, тому що в людини виникає конфлікт між переживаннями «зможу» та «не зможу». Вирішується ця проблема за допомогою включення суб'єкта до предметно-практичної діяльності та спілкування (Petrovskyj, 1992).

Образ життєвої ситуації будується на основі сприйняття суб'єктом самої ситуації, її динамічною інтерпретацією, проявів суб'єктності учасників їх установок, особистісного смислу та усвідомлення значимості цієї ситуації. Саме тут важливо розглядати особистість у контексті суб'єктності в ситуаціях неспроможності до усвідомлених дій (Burlachuk, 1998). Торкаючись смислової, мотиваційної та операційної сфер, складна життєва ситуація може розглядатись в контексті життєвої кризи. Психологи під час професійного навчання стикаються з кризами, серед яких освоєння спеціальності, розчарування, готовність до професійної діяльності (Afanasyeva, 2012). Життєву кризу визначають як пік оновлення внутрішнього світу людини, при якому виникає зміна особистого сприйняття навколишнього середовища (Sohan, 1998). Беручи до уваги таке трактування, можна сказати, що складна життєва ситуація може набувати вигляду кризи, яка базується на внутрішніх суперечностях. Кризи класифікують на: внутрішнє протиріччя між очікуванням від життя та його знеціненням; конфлікт між старим та новим у вигляді боротьби моралі, сімейних стосунків, цінностей; невизначеність та амбівалентність бажань; суперечність між ідеальним та реальним життєвтіленням; протиріччя в моралі, між почуттями та обов'язками; конфлікти соціального і загальнолюдського характеру, які переходять до внутрішнього світу особистості. Ми вважаємо, що криза у своєму визначенні перегукується з конфліктною ситуацією і торкається внутрішнього світу особистості, отже її

треба включати до складних життєвих ситуацій. Саме в цьому випадку варто звертати увагу на особливості світосприйняття особистості.

Активізація проблем вибору між сімейним та професійним виміром та ствердження в одному з них можна представити в контексті складної життєвої ситуації (Harkova, 2011). Саме ствердження самосвідомості особистості проявляється в її постійній процесуальності та незакінченості. Цей аспект важливий для нашого дослідження, тому що особистість, яка постійно розвивається та шукає себе, може використовувати інструментальну функцію власної психіки, сутність якої полягає у використанні особистісних характеристик для подальшого розвитку та самовдосконалення. Це допоможе зрозуміти те, як практичні психологи вирішують актуальні для себе складні життєві ситуації.

Складна життєва ситуація може бути умовою прояву стресостійкості особистості. Остання являє собою готовність людини активізувати свої особистісні характеристики для подолання труднощів. У складних ситуаціях людина приймає рішення про їх активізацію за допомогою трьох складових: фізіологічної стійкості у вигляді типу нервової системи; психічної стійкості – професійної підготовленості та загального рівня якостей особистості; психологічної готовності як активно-дієвого стану. В такому контексті до структури стресостійкості можуть входити соціальні цінності, моральні установки, свідомість, які, у свою чергу, визначають характер людських стосунків (Dyachenko, 1985). Отже, людина, використовуючи свою пізнавальну активність, може впоратись із напруженням, яке з простої життєвої ситуації може зробити складну. І вже від особистості психолога буде залежати, як він буде ідентифікувати її за рівнем складності (легка чи складна). Саме тут необхідно зазначити, що внутрішньоособистісна активність породжує зовнішню діяльнісну активність. У цьому контексті в особистості формується творча активність із самобудови, спрямованої на постановку цілей, відкритого сприйняття і мислення, здатності до регуляції часу, трансценденції та рефлексії (Yanovska, 2006).

Долати складні життєві ситуації людина зможе за допомогою зміни особистісних характеристик та свого ставлення до них. Так вона може змінити своє ставлення до ситуації на нетривіальне. У складних ситуаціях особистість може позитивно тлумачити актуальну дійсність, в якій вона спроможна пережити різні неприємності й труднощі. Часто виникає складна ситуація, в якій людина усвідомлює свою сором'язливість. Для подолання складних ситуацій особа має спробувати роль, яка їй не притаманна. Саме в цій рольовій поведінці, особливо якщо роль характерна для самовпевнених особистостей, сором'язливість стає менш актуальною для суб'єкта. Такий механізм частіше використовується для подолання складних життєвих ситуацій за допомогою ідентифікації особистості суб'єкта з більш успішною людиною (Anczyferova, 2006).

Життєві ситуації класифікують на групи, які стосуються самого суб'єкта, та групи, які стосуються галузі об'єкта. Коли ситуація описується з точки зору суб'єкта, то до уваги беруться його суб'єктно-регульовальні

особливості, а саме взаємодія суб'єкта з ситуацією, його активність, спрямована на ситуацію, та повернення активності до суб'єкта у вигляді рефлексії. Цим особливостям можна дати характеристику з точки зору суб'єктності у вигляді як самоорганізації, самореалізації, саморозвитку, так і самокритики, цілепокладання, прийняття відповідальності та забезпечення успішності (Belan, 2011).

Отже, явище складної життєвої ситуації займає важливе місце у професійному мисленні практичних психологів і може розглядатись як особистісно актуальні умови оточення суб'єкта, що суб'єктивно сприймаються як важкі, конфліктні, кризові і які, у свою чергу, можуть характеризуватись стилем поведінки як реакцією на сформовані умови. Саме в контексті складної життєвої ситуації треба розглядати стиль поведінки особистості психолога, який може обирати вид захисту або опанування ситуацією.

У межах дослідження провели опитування серед практичних психологів на предмет того, з якими складними ситуаціями вони стикаються у своєму житті. В опитуванні взяли участь 151 особа, від яких ми отримали 204 приклади складних життєвих ситуацій. Інструкція була сформована так: «Вам пропонується описати ті життєві ситуації, в яких ви усвідомлювали або усвідомлюєте, що для успіху треба докласти зусиль. Також ви можете описати ті життєві ситуації в яких ви зазнали невдачі і зараз знаєте, чому так трапилось. Дякуємо за відвертість». Це дало нам змогу визначити, з якими життєвими ситуаціями зустрічаються практичні психологи, і об'єднати їх у групи «Здоров'я», «Фінанси», «Сім'я», «Саморозвиток» і «Захист».

Таблиця 1

Показник середніх значень за групами СЖС

	«Саморозвиток»	«Сім'я»	«Захист»	«Фінанси»	«Здоров'я»
Експерт 1	5	4	3	2	1
Експерт 2	4	2	1	3	5
Експерт 3	5	1	2	3	4
Експерт 4	4	5	2	3	1
Експерт 5	4	5	3	2	1
Експерт 6	4	5	2	3	1
Експерт 7	5	4	3	1	2
Експерт 8	4	5	2	3	1
Експерт 9	5	2	3	1	4
Експерт 10	3	5	4	3	2
Середнє значення за групою	4,3	3,8	2,5	2,4	2,2
Ранг ситуації	5	4	3	2	1

Наступним кроком було визначення рівня напруженості складної життєвої ситуації для психологів. Для цього нами було обрано 10 практичних психологів, які не брали участі в дослідженні (саме вони стали експертами). Їм було запропоновано оцінити за шкалою від 1 до 5 приклади яскраво виражених відповідно до груп ситуацій, де «1» – це незначна, а «5» – найскладніша. Після цього ми прорахували ступінь напруженості за допомогою середніх значень у кожній групі за результатами оцінки нашими експертами і кожній групі ситуацій присвоїли особистий ранг (див. табл. 1).

Для подальшого аналізу даних серед головної вибірки, яка склала 125 респондентів, ми використали такий метод порівняння груп, як Хі-Квадрат (див. табл. 2). Це дало змогу наочно побачити кількість складних життєвих ситуацій у групах із різним досвідом роботи. Для цього нами було сформовано групу «А» з досвідом до п'яти років роботи і групу «В» з досвідом понад п'ять років.

Під час аналізу даних у групі «А» було виявлено вагомі показники за групами «Саморозвиток», «Сім'я» та «Фінанси». Найбільший показник спостерігається у (32,91% згадувань) випадках, пов'язаних зі складними життєвими ситуаціями саморозвитку. Це можна пояснити відсутністю професійних навичок роботи з людьми та з власною особистістю. Наступний не менш вагомий показник – складні життєві ситуації в сімейній сфері. Тут спостерігаються (26,58% згадувань) випадки, коли практичні психологи не можуть встановити свою особисту сімейну ситуацію. Це може бути пов'язано з іншими показниками, зокрема наявністю проблем саморозвитку у фінансовій сфері.

Таблиця 2

Показник важливості типу СЖС по групах за критерієм Хі-квадрат

	Стаж роботи	"Саморозвиток"	"Сім'я"	"Захист"	"Фінанси"	"Здоров'я"	Кіль-ть
	Група "А"	26 осіб 68,42%*	21 осіб 63,64%*	7 осіб 53,85%	18 осіб 72,00%*	7 осіб 43,75%	79
Відсоток між групами							
Відсоток всередині групи		32,91%*	26,58%*	8,86%	22,78%*	8,86%	
Загальний відсоток		20,80%*	16,80%*	5,60%	14,40%*	5,60%	63,20%
	Група "В"	12 осіб 31,58%*	12 осіб 36,36%*	6 осіб 46,15%	7 осіб 28,00%	9 осіб 56,25%	46
Відсоток між групами							
Відсоток всередині групи		26,09%*	26,09%*	13,04%	15,22%	19,57%	
Загальний відсоток		9,60%*	9,60%*	4,80%	5,60%	7,20%	36,80%
	Кіль-ть	38 осіб	33 осіб	13 осіб	25 осіб	16 осіб	125
Загальний відсоток		30,40%	26,40%	10,40%	20,00%	12,80%	

Саме тут треба вказати на наступний вагомий показник труднощів у фінансовій сфері (22,78% згадувань). Він може бути обгрунтований з точки

зору відсутності змоги заробляти на життя за допомогою своїх професійних навичок. Такий висновок можна підкріпити порівнянням цього показника з показником групи «В» (15,22% згадувань), в якій він не виражений як вагомий (див. рис. 1).

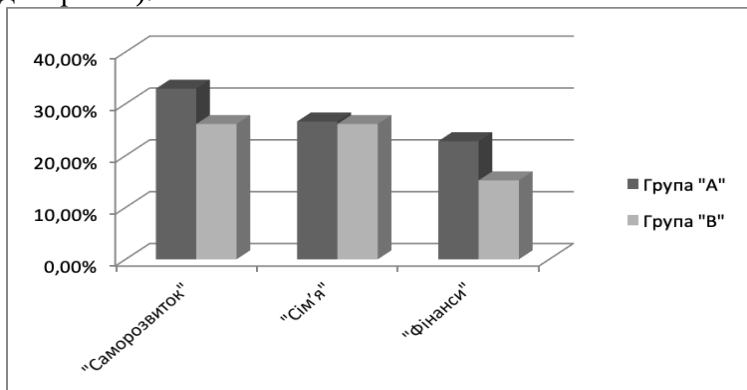

Рис. 1. Вагомі показники складних життєвих ситуацій серед груп з різним рівнем досвіду

У групі «В» за наявності досвіду понад п'ять років вагомим залишається показник складних життєвих ситуацій, пов'язаних із саморозвитком (26,09% згадувань). Наявність акценту психологів на труднощах саморозвитку може відображати їх бажання постійно розвиватися, тим самим не зупиняючись на своєму особистісному розвитку. Другий вагомий показник пов'язаний із сімейними труднощами (26,09% згадувань), який, на нашу думку, зображує заїжджену акцентуацію на професійному та фінансовому полі вирішення проблем.

Висновки. В дослідженні ми визначаємо складну життєву ситуацію як ту, в якій вмикається рефлексивний процес сприймання практичним психологом суб'єктивних та об'єктивних умов особистої актуальної дійсності, стилів опанування та механізмів захисту з подальшим прийняттям рішення, яке приводить до усвідомлення особистісної відповідальності в контексті подальшої творчої активності під час самовдосконалення. Якщо говорити про питання важкої життєвої ситуації, то варто зазначити нашу позицію стосовно декількох моментів, а саме: поняття «складна життєва ситуація» більш широке, ніж «важка життєва ситуація», тому що остання зорієнтована на важкість використання інструментів для її вирішення. На відміну від неї, вирішення «складної життєвої ситуації» зорієнтоване на зміну елементів особистого світосприйняття. Також нами було розглянуто та виділено групи складних життєвих ситуацій, за якими можна проводити подальші детальні дослідження професійного мислення та прийняття рішень.

Перспективи подальших досліджень. Отримані дані дадуть змогу більш коректно об'єднати респондентів у групи для детального аналізу. Також ці дані будуть використані в розробці відеоанкети, яка, у свою чергу, буде призначена для більш докладного дослідження впливу професійного мислення практичних психологів у складних життєвих ситуаціях.

Бібліографічні посилання

- Anczyferova, L.Y. (2006), *Razvitye lychnosti y problemi gerontopsychologii*, «Ynstytut psyhologyy RAN», Moscow.
- Afanasyeva, T.O. (2012), Osoblyvosti doslidzhennya profesijnogo rozvytku majbutnogo psyhologa, *Teoriya i praktyka suchasnoyi psyxologiy*, Vol. 5, P. 60-62.
- Belan, E.A. (2011), “Zhyznennaya sytuaciya kak neobxodimoe uslovye realizatsii aktivnosti lychnosti”, *Yaroslavskiy pedagogicheskij vestnyk*, No 2, T. II., P. 227-231.
- Burlachuk, L.F. and Korzhova, E.Yu. (1998), *Psyhologiya zhyznennykh situatsiy*, Ros. ped. Agentstvo, Moscow.
- Vaulyna, T.A. (2004), “Professionalnoe mishleniye psyhologa kak predmet psyhologicheskogo yssledovaniya”, *Metodologicheskiye problemy sovremennoj psyhologiy*, ylyuzyy y realnost, Yzd-vo TGU, Tomsk.
- Danylova, E.E. (1990), *Psyhologicheskij analiz trudnykh situatsiy y sposobov ovladeniya ymy u detej 9-11 let*: avtoref. dys. ... kand. psyh. nauk: 19.00.07, Moscow.
- Dyachenko, M.Y., Kandybovych, L.A. and Ponomarenko, V.A. (1985), *Gotovnost k deyatel'nosti v napryazhennykh situatsiyax. Psyhologicheskij aspekt*, Mynsk.
- Sohan, L.V. (1998), *Zhyt'tyevi kryzy osobystosti: metodychnij posibnyk*, IZMN, Kyiv
- Lybyna, A.V. (2008), *Sovladayushhiy yntellekt: chelovek v slozhnoj zhyznennoj situatsiy*, Eksmo, Moscow.
- Morosanova, V.Y. (1995), Yndyvydualnyj styl samoregulyatsiy v proyvolnoj aktivnosti cheloveka, *Psyhologicheskij zhurnal*, No 4, P. 26-35.
- Panyuk, V., Tytarenko, T. Chepelyeva, N. ta in (1999), *Osnovy praktychnoy psyhologiyi*, Lybid, Kyiv.
- Parfenova, N.B. (2009), “Yssledovanye otnosheniya uchashhejsya molodezhy k trudnym zhyznennym sytuatsiyam”, *Vestnyk Pskovskogo gosudarstvennogo unyversyteta. Seryya: Sotsialno-gumanytarne y psyhologo-pedagogicheskyye nauky*, No 3, P. 142-146.
- Petrovskiy, V.A. (1992), *Psyhologiya neadaptivnoj aktivnosti*, «Gorbunok», Moscow.
- Syvograkova, Z.A. (2010), *Psyhologichni osoblyvosti podolannya studentamy skladnykh zhyt'tyevykh situatsiy*: avtoref. dys. ... kand. psyh. nauk: 19.00.07, Kyiv.
- Sele, G. (1982), *Stress bez dystressa*, Progress, Moscow.
- Stacenko, T.M. (2012), “Osoblyvosti skladnoyi zhyt'tyevoy situatsiyi v doroslomu vici”, *Teoretychni i prykladni problemy psyhologiyi*, No 2 (28), P. 292-299.
- Harkova, T.P. (2011), *Obraz Ya y strategiy povedeniya lychnosti v trudnykh zhyznennykh situatsiyax*: avtoref. dys. ... kand. psyh. nauk: 19.00.01, Krasnodar.
- Yanovska, L.V. (2006), *Dynamika zdatsnosti do zhyt'tyetrovchosti osobystosti u doroslomu vici*: avtoref. dys. kand. psyh. nauk: 19.00.07, Odessa.

УДК159.95:64.06-049.32

S. Motsna, O. Bayer

*Oles Honchar Dnipro National University
motsnaja@i.ua, bayer.oxana@gmail.com*

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF REPRESENTATIVES OF “PERSON – TECHNICS” GROUP OF PROFESSIONS AS A FACTOR OF JOB SATISFACTION AND EFFICACY

Анотація. Проаналізовано, теоретично обґрунтовано та емпірично перевірено зв'язок індивідуально-психологічних характеристик представників групи професій «людина-техніка» та їх ефективністю і задоволеністю роботою на прикладі слюсарів з ремонту та експлуатації газового устаткування. На вибірці, що складалась із

сорока слюсарів-ремонтників газового устаткування та чотирьох їх безпосередніх керівників була емпірично встановлена наявність зв'язку між оцінкою ефективності праці й задоволеністю роботою та високим рівнем технічних здібностей, логіко-математичним, візуально-просторовим інтелектом та толерантністю до невизначеності.

Ключові слова: індивідуально-психологічними характеристики, задоволеність роботою, ефективність, представники групи професій «людина-техніка».

Аннотация. Проанализированы особенности связи между оценкой эффективности и удовлетворенности работой представителей группы профессий «человек-техника» с их индивидуально-психологическими характеристиками на примере слесарей по ремонту и эксплуатации газового оборудования. Практическое применение результатов исследования заключается в их потенциальной ценности для менеджеров по персоналу и HR-отделов предприятий с целью поиска сотрудников, которые лучше подходят для такой группы профессий, а также с целью мотивации, повышения удовлетворенности и эффективности уже работающих специалистов.

Ключевые слова: индивидуально-психологические характеристики, удовлетворенность работой, оценка эффективности, представители группы профессий «человек-техника».

Problem identification. The urgency of investigation of individual psychological characteristics of representatives of the “person – technics” group of professions as a factor of their job satisfaction and efficacy is grounded by the fact that current conditions of economy development demand the high level of the quality of training of competitive professionals who are to be successful in professional self-realization and career. Work efficacy of these employees considerably depend on their psychological characteristics. At the same time, the data concerning manifestation of personality features in the process professional development allow to predict and improve it.

The analysis of the latest research findings. The problematics devoted to job satisfaction and work efficacy in relation to individual psychological characteristics of professionals has been worked out in the works of many domestic and foreign scientists. Different aspects of this matter, in particular, were analyzed in the papers by L. P. Alekseeva, M. P. Vasylieva, E. A. Klimov, A. K. Markova, L. A. Petrovskaya, L. P. Pukhovskaya, S. A. Sysoeva, S. S. Vitvyts'ka, O. V. Voznyuk, A. A. Dubasenyuk, M. V. Levkivs'kyi, G. S. Selevko etc. The works of Ukrainian psychologists L. M. Dybkova, V. I. Svystun, D. M. Goldevs'ka, O. Y. Kovalenko, O. G. Romanovs'ky, M. R. Mruga, L. G. Kaydalova are devoted to research of professional competence of future specialists in different fields.

Work efficacy is viewed by many authors as a complex characteristics of professional activity expressed in its quantitative and qualitative indices and determined by a person's integral characteristics that makes it possible to achieve a fairly high socially meaningful result of work and its products (material or spiritual) that comply with the demand of the society. Work satisfaction, as considerable amount of research shows (Cordero et al., 1998; Desselle, 2007; Faragher et al., 2005; Judge et al., 2002; Kaap-Deeder et al., 2018; Lee & Wilbur, 1985), is an important component of social psychological climate in a company

being also a base for development and realization of positive psychological atmosphere in the group as well as a result of stable positive relationship between employees. Job satisfaction is influenced by the ratio between the essence of desires, motives and particular efficacy in the professional activity. Cognitive abilities, emotional stability, adaptation mastery, labour practice of employees, perspectives for a worker to use all knowledge and skills that he possesses, coordination of demands with his abilities named as work congruency, and organizational justice are all considered individual and psychological features that have a certain impact on job satisfaction (Petty et al., 1984; Scarpello & Campbell, 1993; Schmidt, 2007; Scotter, 2000; Tietjen & Myers, 1998).

The objective of the present paper lies in determining the specifics of the connection of job satisfaction and efficacy with individual and psychological characteristics of representatives of the group of professions “person – technicians” on the example of craftsmen responsible for repairing and maintenance of gas equipment.

Presentation of the subject matter of the research. Theoretical analysis of the sources of literature allows to state that there exist the following requirements to individual psychological characteristics of such employees concerning the matter of their efficacy in work: a fairly high level of general and technical intelligence, good attention, operational in particular; self-confidence, resilience, intention to work, purposefulness as personality characteristics; being active and resourceful in complicated situations, demanding for oneself and others as social behavioral characteristics (Klimov, 1996; Kokun, 2010; Kunda et al., 2002; Mansfield, 1996; Muzyka, 2008; Watson & Meiksins, 1991). The ability to organize and manage the work is meaningful.

Speaking about the work efficacy of representatives of technical professions, a lot of researchers highlight that both its objective and subjective indices are to be considered (Bender et al., 2018; Chung et al., 2015; Hilton et al., 2009; Pidbut'ska, 2015; Scherbakova, 2015). So, we can conditionally single out two blocks of such indices. The first unites objective characteristics of work efficacy such as effectiveness, productivity, quality, and reliability; subjective indices such as psychological and personal (employees work activity and job satisfaction) belong to the second block. Work activity is manifested in such indices as work productivity, product quality etc. Job satisfaction is an index of a personal attitude of a subject to his work that is an important condition of employees' efficacy.

There can be distinguished two groups of factors that influence job satisfaction (Shadrikov, 2004). The first has an impact on organizational relationship, and these are hygienic factors, labour organization, the schedule of work, provision with privileges (Bureau et al., 2018). The second group is motives and it includes satisfaction of internal needs, in particular acknowledgement of job achievements, deep integration to the essence of labour activity, responsibility, and initiative. As individual psychological characteristics having some impact on job satisfaction cognitive abilities, work congruence, meaning the possibility to make use of all knowledge and skills, the correspondence of work requirements to

abilities as well as emotional stability and adaptation mastery are viewed (Kobets, 2012; Kulwinder, 2011; Tabakova, 2006; Tatyanyenko, 2011; Voilokova, 2007).

In our research we put the goal to specify in what way individual psychological characteristics of representatives of the group of professions “person – technics”, in particular high indices of technical and emotional intelligence as well as tolerance to ambiguity, are connected with job efficacy and satisfaction. Our expectations as for such a connection grounded on the statement according to which dominance of certain individual psychological characteristics of representatives of the group of professions “person – technics” influence specifics of their job satisfaction and efficacy in different ways.

According to our hypothesis, workers with high indices of technical and emotional intelligence and tolerance to ambiguity are also typical of high levels of job efficacy and satisfaction.

To test these hypotheses, we created a sample of research participants out of Regional Gas Company “Dniprogaz” of Dnipro city division, men aged from 30 and 45. Total number of respondent craftsmen engaged in repairing and maintenance of gas equipment completed 40 subjects. The research was carried out in group form. The respondents were informed about the aim of the research and received explanations as for instructions for all questionnaires. In order to increase reliability of results, the research was carried out anonymously, and the subjects were asked to indicate only their age, sex, and initials. To eliminate the subjectiveness factor in evaluation of own efficacy by the respondents, we additionally asked direct managers of these employees to participate as experts as the respondents views on themselves and their managers' opinions could differ.

To test hypotheses empirically, the following questionnaires were chosen: Job Satisfaction Survey by P. Spector, Job Involvement Questionnaire by N. Kanungo, the test created by the HR-manager of “Dniprogaz” M. A. Shevchenko (for evaluation of employees); the Bennett Mechanical Comprehension test, Multiple Intelligences Test by H. Gardner; “New Questionnaire of tolerance or intolerance to ambiguity” by T. V. Kornilova.

We carried out ρ -Spearman's correlational analysis and found relationship between the indices of individual psychological characteristics and specifics of job satisfaction and efficacy. The indices of total employee's efficacy and job satisfaction were used in the research. The index of “total efficacy” was calculated as the sum of the employee's own efficacy estimation and such estimation made by his or her direct manager. The index of “total satisfaction” was found as a sum of additives defined by “Job Satisfaction Survey”. The results of empirical data as the data of correlational analysis are given in Table 1.

Table 1 illustrates meaningful relationship between estimation of job efficacy and total job efficacy of respondents with their types of intelligences. The high level of technical abilities of professionals is connected with the high level of their total efficacy ($\rho = .898$ at $p \leq .001$) and job satisfaction ($\rho = .925$ at $p \leq .001$). We also found the relationship between the level of logical-mathematic intelligence according to Gardner's test and job satisfaction ($\rho = .817$ at $p \leq .001$) and job efficacy ($\rho = .809$ at $p \leq .001$). This is also typical of visual-spatial intelligence: the

connection with job efficacy is $\rho = .759$ at $p \leq .001$ and with job satisfaction $\rho = .798$ at $p \leq .001$. These results show that the higher the level of technical abilities is, the more respondents are satisfied with their work as it corresponds to their abilities, and the higher their efficacy is estimated.

One can also note that professionals with the higher level of linguistic abilities are less satisfied with work ($\rho = -.378$ at $p \leq .05$) and are worse estimated in efficacy by their managers ($\rho = -.452$ at $p \leq .01$). Our results coincide with the views of V. Shadrikov (Shadrikov, 2004) as for the influence of a subject's individual characteristics on his work effectiveness and of E. Klimov as for the phenomenon of jobs division by abilities (Klimov, 1996).

This is vital to point out that there is straight correlation between the indices of intrapersonal intelligence and efficacy estimation made by managers ($\rho = .557$ at $p \leq .001$) and job satisfaction ($\rho = -.563$ at $p \leq .001$). We can hypothesize that respondents with the higher level of intrapersonal intelligence even in a very stressful situation demonstrate a higher ability to keep calm and solve problems that helps them do their production tasks better and is better estimated by their managers.

Table 1

The specifics of the relationship between types of intelligence and job satisfaction and efficacy of “person – technics” group of professions representatives

	The Bennett Test	Multiple Intelligences Test						
		Linguistic	Logical-Mathematic	Visual-Spatial	Music	Interpersonal	Intrapersonal	Kynesthetic
Total efficacy	.898***	-.45**	.809***	.759***	-.17	.353*	.557***	.266*
Total satisfaction	.925***	-.37*	.817***	.798***	-.17	.369*	.563***	.316*

* at $p \leq .05$;** $p \leq .01$;*** $p \leq .001$

Table 2 shows that as for the importance of developed technical abilities in the work of this type of professionals the views of managers coincide with those of employees themselves. We also found meaningful reverse correlations between the level of linguistic intelligence and parts of job efficacy. Moreover, both employees and their managers state there is a connection between the development of interpersonal intelligence of a technical specialist and his or her efficacy.

When looking at the results given in Table 3 one may see the relationship of the level of technical abilities according to Bennett test and logical-mathematic and visual-spatial intelligences by Gardner test with such parts of job satisfaction as salary, advancement in career, additional privileges, rewards, and the character of work.

Table 2

The specifics of relationship between parts of efficacy estimation of “person – technics” group of professions representatives and their types of intelligence

Efficacy estimation		The Bennett Mechanical Comprehension test	Multiple Intelligences Test						
			Linguistic	Logical-Mathematic	Visual-Spatial	Music	Interpersonal	Intrapersonal	Kynesthetic
Employee's estimation	Competence	.536***	- .039	.466**	.338*	.2	.185	.3*	.272
	Responsibility for work quality	.304*	.2	.3*	.204	.117	.023	.146	.062
	Discipline	.337*	- .029	.329*	.336*	.3*	.231	.486**	.001
	Strive for self-perfection	.463**	- .093	.517***	.343*	.028	.134	.464**	.39*
	Orientation on customer	.291*	- .185	.219	.041	.095	.057	.266	- .177
	Initiativeness	.607***	.012	.456**	.444**	.063	.313*	.446**	.141
Manager's estimation	Competence	.847***	- .338*	.837***	.758***	- .135	.315*	.552***	.316*
	Responsibility for work quality	.72***	- .5***	.604***	.664***	- .161	.284	.507***	.207
	Discipline	.514***	- .16	.573***	.66***	- .001	.072	.463**	.308*
	Strive for self-perfection	.868***	- .5***	.759***	.768***	- .184	.369*	.484**	.263
	Orientation on customer	.607***	- .4**	.608***	.662***	- .226	.356*	.119	.127
	Initiativeness	.779***	- .305*	.636***	.714***	.008	.361*	.509***	.186

* at $p \leq .05$;** $p \leq .01$;*** $p \leq .001$

This can be explained with the fact that such employees thanks to their features have additional advantages in further development in their profession, promotion, they more often get financial rewards and acknowledgement for well done job, and the character of their work corresponds to their abilities. It is important to stress the presence of reverse correlations between the level of technical specialists' linguistic intelligence with satisfaction with the character of work and rewards depending on different factors (financial rewards to well done job, financial premium for winning professional competitions etc.). Such employees dislike their work as it is.

The next step of the analysis of our results was learning the relationship between respondents' job efficacy and job satisfaction with their tolerance to ambiguity.

Table 3

The specifics of the relationship between the types of intelligence and components of job satisfaction of specialists of technical group of professions

Components of job satisfaction	The Bennett Mechanical Comprehension test	Multiple Intelligences Test						
		Linguistic	Logical-Mathematic	Visual-Spatial	Music	Interpersonal	Intrapersonal	Kynesthetic
Salary	.515***	- .218	.442**	.403**	.154	.178	.493**	.085
Advancement in career	.623***	- .258	.548***	.619***	.057	.273	.36*	.524***
Management	.3*	.04	.186	.42**	.197	.271	.228	.085
Additional privileges	.814***	- .3*	.678***	.658***	- .227	.462**	.451**	.261
Rewards depending on different factors	.862***	- .41**	.8***	.738***	- .2	.323*	.53***	.226
Working conditions	.103	.092	.302*	.203	- .18	.085	.351*	.131
Colleagues	.114	.085	.073	.093	- .005	.021	.463**	.219
Character of work	.882***	- .39*	.788***	.773***	- .146	.3*	.4	.372*
Information	.092	.383*	.063	.118	- .2	.11	.087	.022

* at $p \leq .05$;** $p \leq .01$;*** $p \leq .001$

Table 4

The specifics of the relationship of respondents' job efficacy and job satisfaction with tolerance to ambiguity

	Tolerance to ambiguity	Intolerance	Interpersonal intolerance to ambiguity
Total efficacy	.516***	- .473**	- .315*
Total satisfaction	.427**	- .17	- .216

* at $p \leq .05$;** $p \leq .01$;*** $p \leq .001$

We can see from Table 4 that there is a direct relationship between indices of the level of tolerance to ambiguity and job satisfaction ($\rho = .427$ at $p \leq .01$) and job

efficacy ($\rho = .516$ at $p \leq .001$). It means that for technical personnel the higher the level of their tolerance to ambiguity is, the more they are satisfied with their work and more efficient.

Table 5 illustrates the relationship of tolerance to ambiguity with estimation and self-estimation of efficacy of technical specialists. The higher tolerance to ambiguity is, the more efficient specialists estimate themselves and are estimated by their managers ($\rho = .441$ at $p \leq .01$ and $\rho = .48$ at $p \leq .01$).

Table 5 shows that there is reverse relationship between manager's evaluation of an employee's efficacy and his ambiguity tolerance ($\rho = -.393$ at $p \leq .05$) as well as responsibility for work quality ($\rho = -.589$ at $p \leq .001$). Thus, the higher specialists ambiguity tolerance is, the more they are satisfied with work and efficient. These data correspond to the views of O. S. Tchougounova as for the importance for technical specialists of strive for change, novelty, originality, giving priority to more complex tasks, possibility of independence and going beyond accepted limitations which stand for tolerance to ambiguity (Tchougounova, 1983).

Table 5

The specifics of the relationship of the components of efficacy estimation with ambiguity tolerance and types of intelligence of “person – technics” group of professions representatives

		Tolerance to ambiguity	Intolerance	Interpersonal intolerance to ambiguity
Self-esteem	Competence	.441**	- .14	- .048
	Responsibility for work quality	.155	.141	.142
	Discipline	.369*	.182	.047
	Strive for self-perfection	.307*	.003	- .069
	Orientation on customer	.015	.095	.03
	Initiativeness	.169	- .078	- .236
Estimation by managers	Competence	.48**	- .393*	- .283
	Responsibility for work quality	.573***	- .589***	- .216
	Discipline	.484**	.004	.012
	Strive for self-perfection	.502***	- .242	- .336*
	Orientation on customer	.518***	- .098	- .236
	Initiativeness	.421**	- .282	- .114

*at $p \leq .05$;

** $p \leq .01$;

*** $p \leq .001$

Table 5 shows that there is reverse relationship between manager's evaluation of an employee's efficacy and his ambiguity tolerance ($\rho = -.393$ at $p \leq .05$) as well as responsibility for work quality ($\rho = -.589$ at $p \leq .001$). Thus, the higher specialists ambiguity tolerance is, the more they are satisfied with work and efficient. These data correspond to the views of O. S. Tchougounova as for the importance for technical specialists of strive for change, novelty, originality, giving priority to

more complex tasks, possibility of independence and going beyond accepted limitations which stand for tolerance to ambiguity (Tchougounova, 1983).

The following step was to learn possible relationship between respondents' job satisfaction and their tolerance to ambiguity. The results are given in Table 6.

Table 6

The specifics of the relationship between satisfaction with professional activity and respondents' tolerance to ambiguity

	Tolerance to ambiguity	Intolerance	Interpersonal intolerance to ambiguity
Salary	.231	.065	- .155
Promotion	.286	.067	- .042
Management	.129	.147	.017
Additional rewards	.289	.129	- .29
Rewards not depending on different factors	.472**	- .359*	- .132
Work conditions	.244	- .109	.126
Colleagues	.018	- .026	.108
Character of work	.546***	- .23	- .298
Information	- .208	.369*	.013
Total satisfaction	.427**	- .17	- .216

*at $p \leq .05$;

** $p \leq .01$;

*** $p \leq .001$

We can see direct relationship between craftsmen's level of tolerance to ambiguity and their job satisfaction. So, the higher their tolerance to ambiguity is, the more they are satisfied with work ($\rho = .427$ at $p \leq .001$) especially with such its aspect as character of work ($\rho = .546$ at $p \leq .001$). There is a relationship between information as an aspect of job satisfaction and ambiguity tolerance ($\rho = .369$ at $p \leq .001$) that may indicate on the ability of emotionally stable employees to work under conditions of restricted access to information.

Conclusions. High level of general and technical intelligence, good attention, and operativeness refer to the set of individual psychological characteristics of a personality that are meaningfully related to the efficacy of professional activity of representatives of "person – technics" group of professions. As the result of our research we found a direct relationship between high levels of technical abilities, logical-mathematical and visual-spatial intelligences after H. Gardner and job efficiency and job satisfaction. So, the higher the specialists' level of technical abilities is, the more they are satisfied with work as it corresponds to their skillfulness.

Tolerance to ambiguity as a generalized personality characteristics is an important feature of representatives of "person – technics" group of professions. It stands for a subject's ability to be independent and get out of the limits of accepted limitations, to give priority to more complex tasks, and to be able to act under conditions of unforeseen circumstances. We found that the higher the level of

specialists' ambiguity tolerance, the more they are satisfied with work and more efficient. We see the ***perspectives of further research*** is understanding the structure of technical specialists' motivation and constructing the system of their organizational (technical in particular) education.

References

- Bender, S., Bloom, N., Card, D., Van Reenen, J. & Wolter, S. (2018), "Management practices, workforce selection, and productivity", *Journal of Labor Economics*, Vol. 36, No. S1, P. S371–S409.
- Bureau, J. S., Mageau, G. A., Morin, A. J. S., Gagne, M., Forest, J., Papachristoulos, K., Lucas, A., Landry, A. T. & Parenteau, C. (2018), "Promoting autonomy to reduce employee deviance: The mediating role of identified motivation", *International Journal of Business and Management*, Vol. 13, No. 5, P. 61–71.
- Chung, J., Park, J., Cho, M., Park, Y., Kim, D., Yang, D. & Yang, Y. (2015), "A study on the relationships between age, work experience, cognition, and work ability in older employees working in heavy industry", *Journal of Physical Therapy Science*, Vol. 27 No. 1, P. 155–157.
- Cordero, R., Farris, G. F. & Tomaso, N. P. (1998), "Technical professionals in cross-functional team: their quality of work life", *Product Innovation Management*, Vol. 15, Issue 6, P. 550–563.
- Desselle, S. P. (2007), "Structural model of certified pharmacy technicians' job satisfaction", *Journal of the American Pharmacists Association*, Vol. 47 Issue 1, P. 58–72.
- Faragher, E. B., Cass, M. & Cooper, C. L. (2005), "The relationship between job satisfaction and health: a meta-analysis", *Occupational and Environmental Medicine*, Vol. 62, Issue 2, P. 105–112.
- Hilton, M. F., Staddon, Z., Sheridan, J. & Whiteford, H. A. (20), "The impact of mental health symptoms on heavy goods vehicle drivers' performance", *Accident Analysis & Prevention*, Vol. 41 Issue 3, P. 453–461.
- Judge, T. A., Heller, D., & Mount, M. K. (2002), "Five-factor model of personality and job satisfaction: A meta-analysis", *Journal of Applied Psychology*, Vol. 87 No. 3, P. 530–541.
- Kaap-Deeder, J., de Houwer, J., Hughes, S., Spruyt, A., & Vansteenkiste, M. (2018), "The development and validation of an implicit measure of competence need satisfaction", *Motivation and Emotion*, No. 42 (5), P. 615–637.
- Klimov, E. A. (1996), *Psychology of a professional employee [Psihologiya professionala]*, Publishing House "Izdatelstvo prakticheskoi psikhologii", Moscow.
- Kobets, V. M. (2012), "Students' satisfaction with their future profession as the emotional component of self-efficacy" [Zadovolenist' studentiv maybutnioyu profesiyei yak emotsiyna skladova samoefektyvnosti], *Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni technologii – Pedagogical sciences: theory, history, innovational technologies*, No. 8 (26), P. 261–267.
- Kokun, O. M. (2010), "Theoretical and practical grounds of psychological provision of professional formation of a personality" ["Teoretychni ta praktychni zasady psykholoichnogo zabezpechennya profesiynoho stanovlennya osobystosti"], *Materials of the 2nd All-Ukrainian Psychological Congress devoted to the 110th anniversary of the birth of H. S. Kostyuk (April 19–21, 2010)*, Vol. 3, P. 167–171.
- Kulwinder, S. (2011), "Study of achievement motivation in relation to academic achievement of students", *International Journal of Educational Planning & Administration*, No. 1 (2), P. 161–171.
- Kunda, G., Barley, S. R. & Evans, J. (2002), "Why do contractors contract? The experience of highly-skilled technical professionals in a contingent labour market", *Industrial and Labour Relations Review*, Vol. 55, Issue 2, P. 234–261.
- Lee, R. & Wilbur, E. R. (1985), "Age, education, job tenure, salary, job characteristics, and job satisfaction: a multivariate analysis", *Human Relations*, Vol. 38 No. 8, P. 781–791.

- Mansfield, R. S. (1996), "Building competency models: approaches for HR professionals", *Human Resource Management*, Vol. 35, No. 1, P. 7–18.
- Muzyka, O. L. (2008), "Typological approach in psychology of abilities as an alternative to situational-dyspositional antimony" ["Typologichnyi pidhid u psykhologii zdibnostei ta obdarovanosti yak alternatyva sytuatsiyniy-dyspozytsiyniy antynomii"], *Aktual'ni problemy psykhologii: Problemy psykhologii tvorchosti: Zbirnyk naukovykh prats' – Current issues of psychology: The problems of psychology of creativity: The collection of scientific papers*, V. O. Molyako (Ed.), Vol. 12, Issue 4, P. C.184–192.
- Petty, M. M., McGee, G. W. & Cavender, J. W. (1984), "A meta-analysis of the relationships between individual job satisfaction and individual performance", *Academy of Management*, Vol. 9 No. 4, P. 712–721.
- Pidbuts'ka, N. V. (2015), "Characteristics and specifics of the value component of professionalism of a future engineer personality" ["Kharakterystyka i osoblyvosti tsinnisnoho komponenta profesionalizmu osobystosti maibunn'oho inzhenera"], *Problemy suchasnoi psykhologii – The problems of the modern psychology*, Issue 29, P. 498–508.
- Ryff, C. (1995), "The structure of psychological well-being revisited", *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 69, P. 719–727.
- Scarpello, V. & Campbell, J. P. (1993), "Job satisfaction and the fit between individual needs and organizational rewards", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Vol. 56 Issue 4, P. 315–328.
- Scherbakova, I. M. (2015), "Satisfaction with professional activity as an indicator of subjects of labour neurotism" ["Zadovolenist' profesiynoyu dial'nistu yak indykator neirotizmu subyektiv pratsi"], *Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni technologii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, No. 1 (45), P. 186–192.
- Schmidt, S. W. (2007), "The relationship between satisfaction with workplace training and overall job satisfaction", *Human Resource Development Quarterly*, Vol. 18 Issue 4, P. 481–498.
- Scotter, R. V. J. (2000), "Relationships of task performance and contextual performance with turnover, job satisfaction, and affective commitment", *Human Resource Management Review*, Vol. 10 Issue 1, P. 79–95.
- Shadrikov, V. P. (2004), "A new model of a specialist: innovation training and competency approach" ["Novaya model' spetsialista: innovatsionnaya podgotovka i kompetentnostnyi podhod"], *Vyshee obrazovaniye segodnya – Higher education today*, No. 8, P. 26–31.
- Tabakova, I. A. (2006), "Adaptation and success in labour activity of representatives of the group of professions 'person – technics' ["Adaptatsiya i uspekhi v trudovoi deyatel'nosti predstavitelei gruppy professiy 'chelovek – tekhnika'"], *Integratsiya metodicheskoi raboty i sistemy povysheniya kvalifikatsii kadrov – Integration of methodical work and the system of increasing employees' qualification*, No. 2, P. 10–15.
- Tatyanenko, S. A. (2011), "Professionally important personality qualities of modern representatives of the group of professions 'person – technics' ["Professional'no vazhnyie kachestva lichnosti sovremennykh predstavitelei gruppy professiy 'chelovek – tekhnika'"], *Lichnost' i obshchestvo: Voprosy pedagogiki i psikhologii – Personality and society: issues of pedagogics and psychology*, Collection of articles after the materials of the 7th International Scientific and Practical Conference, Part 2, P. 422.
- Tchougounova, E. S. (1983), "Investigating social-psychological sets of employees of research and scientific institutes and construction bureaus with the purpose of professional prognoses" ["Izuchenie sotsial'no-psikhologicheskikh ustanovok sotrudnikov NII i KB s tsel'yu professional'nogo prognozirovaniya"], *Sotsial'noye prognozirovanie v nauke – Social prognosing in science*, P. 85–115.
- Tietjen, M. A. & Myers, R. M. (1998), "Motivation and job satisfaction", *Management Decision*, Vol. 36 Issue 4, P. 226–231.

- Voilokova, N. P. (2007), "Specifics of the motivation component of professionalism in "person – person" and "person – technics" professions" [Osoblyvosti motivatsiynoho komponentu profesionalizmu u profesiyakh typu "lyudyna – lyudyna" ta "lyudyna – tekhnika"], *Visnyk Kharkivs'koho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya Psichologiya – V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Psychology Series*, Vol. 6, P. 15–18.
- Watson, J. M. & Meiksins, P. F. (1991), "What do engineers want? Work values, job rewards, and job satisfaction", *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 16 No. 2, P. 140–172.

УДК 159.9

I. Stetsenko, T. Kubrychenko

Oles Honchar Dnipro National University

inna.sergienko@i.ua, t.kubr.dp@gmail.com

SPECIFIC CHARACTER OF CONNECTION BETWEEN PERSONAL CHARACTERISTICS AND LONELINESS EXPERIENCE OF MATURE-AGED MEN

Анотация. Проаналізовано феномен самотності, описано види самотності (дисоційована, дифузна та відчужуюча), її типи (негативна та позитивна, хронічна та ситуативна), глибину, рівні та причини виникнення. Наведено результати емпіричного дослідження специфіки зв'язку особистісних характеристик та переживання самотності чоловіками зрілого віку. Виявлено наявність позитивного кореляційного зв'язку між особистісними характеристиками й глибиною переживання самотності, видами та рівнем суб'єктивного переживання самотності.

Ключові слова: самотність, суб'єктивне відчуття самотності, негативна та позитивна самотність, ситуативна самотність, особистісні характеристики, особи зрілого віку.

Аннотация. В статье представлены результаты теоретического анализа феномена одиночества и эмпирического исследования специфики связи личностных характеристик и переживания одиночества мужчинами зрелого возраста. Выявлена положительная корреляционная связь между личностными характеристиками одиноких мужчин и глубиной переживания одиночества, видами и уровнем субъективного переживания одиночества.

Ключевые слова: одиночество, субъективное ощущение одиночества, отрицательное и положительное одиночество, ситуативное одиночество, личностные характеристики, лица зрелого возраста.

Articulation of the issue. The development of the modern social space is characterized by the tendency to increase the number of lonely individuals of mature age, noted by the authors, which is conditioned by real or imaginary communicative deprivation (isolation from other people, disruption or absence of significant social relationships, lack of communication), personal and situational changes, tendency to isolation, indicating the importance of the detailed study of the problem of loneliness as a psychological category.

The urgency of a comprehensive scientific understanding of the complex phenomenon of male loneliness is dictated by the fact that, in spite of the broader circle of communication and the less significant importance of interpersonal relationships, men are more lonely than women, since self-disclosure and open-

heartedness are perceived by them as weaknesses that do not correspond to the image of "true" courage. In addition, it is impossible not to take into account the fact that the mature age is characterized by the corresponding crises of family relations and the peaks of divorces, stated by the researchers, with the worse readiness of men to destruction of intimate relationships in general, as well as possible personal and behavioral changes caused by the experience of loneliness. This, as it seems, makes it important to study the personal characteristics of lonely mature-aged men.

Analysis of recent research and publications, which initiated the solution to the problem. The researchers presented the numerous interpretations of the content of the category of loneliness, but in the context of study of the personal characteristics of lonely mature-aged men, the particular attention is drawn to a number of definitions of the concept of loneliness as subjective experience of their loneliness against the background of objective inclusion of a person in interpersonal relationships (N. Khamitov); as experience resulting from a decrease in the number of social contacts and their quality (L. Peplau); as difficult emotional experience associated with the destruction of deep expectations of the individual (L. Peplau); as experience of the person's dissimilarity with other people, accompanied by communicative barriers, the rejection by other people and the inferiority feeling, as a result of the influence of a certain situation on a person, due to which a refusal from the present moment, from its possibilities and requirements occurs (C. Goldberg).

The analysis of literature demonstrates the assurance of the authors in the complexity and multilevelness of the phenomenon of loneliness. Different types and kinds of loneliness experience are described, the levels and depth of experience are determined.

The researchers proposed a series of criteria for distinguishing the types of loneliness, which are called according to the duration of loneliness experience, the peculiarities of loneliness perception by a person, the way of responding and the way of interaction with others, the realization of social roles. On the criterion of the duration of loneliness experience chronic loneliness is pointed out, which arises when the individual cannot establish optimal social connections for a long time. Situational loneliness often occurs as a result of difficult life situations in human life; variable loneliness is the most common form of loneliness experience associated with the desire of a person for privacy (Nurmi J., Toivonen S. & Eronen S.). Depending on the peculiarities of the perception of loneliness by a person there are negative and positive types of loneliness (Natalushko I.). And as for the way of responding to the state of solitude, active and passive types of loneliness are singled out (Xia N. & Li H.).

Considering the way of interaction with the surrounding the authors point out loneliness as isolation from the self, loneliness as isolation from other people and loneliness as a lifestyle (V. Ilyina). According to the criterion for the implementation of social roles there are: cosmic loneliness, which is characterized by the loss of human spiritual orientations; cultural loneliness as an experience of loss of values and orientations in life; social loneliness arises as a result of a

sudden loss or change of social roles; interpersonal loneliness is associated with misunderstandings and difficulties in making new contacts (A. Sadler).

The reason for the classification of the types of loneliness is the course of its experience. Accordingly, there are social loneliness associated with the absence of social contacts, and emotional loneliness caused by the lack of commitment to a particular person. The researchers paid special attention to the causes of loneliness, and the main ones include the following: personal characteristics (low self-esteem, shyness, egocentrism, excessive hostility), influence of the situation factor (change of the place of residence, a sudden loss of meaningful contacts with others, etc.), the weakening of ties in the primary group, isolation from the real "self" (M. Ferguson), awareness of discrepancy between the desired and achieved levels of social contacts (I. Babanov, K. Goldberg, S. Korchagina, E. Popelu, V. Silyayeva, N. Khamitov).

As for the mature age, the authors call the most common causes of loneliness, namely: the change in the social roles of a person from the point of view of the decrease of their quantitative characteristics or exclusion from the system of certain interpersonal and role relationships (professional, parent and marital ones), the presence of disharmonious relationships that cause the person's experience and discomfort (D. Watson). It is stressed that the experience of loneliness in adulthood is connected with the internal or external orientation of a person, which determines the choice of behavior strategies in the situation of loneliness experience.

Interestingly, the origins of loneliness of mature-aged men are seen primarily in their individual peculiarities, such as: shyness; lack of social skills, low self-esteem (C. Cutrona); introverted personality (D. Russell); an external locus of control and a low level of social skills (M. Ferguson). At the same time, the emergence of senses of general dissatisfaction, misery, anxiety, hostility, emptiness, sadness and anxiety are called the effects of loneliness (D. Perlman). Thus, the authors cover the essence of loneliness, describe its levels, types and causes of occurrence. However, despite the popularity of the experience of loneliness research, the personal characteristics of lonely mature-aged men require further detailed comprehension and comprehensive study, which have predetermined our scientific interest.

The **purpose of the article** is the empirical study of the specificity of connection between personal characteristics and loneliness experience of mature-aged men. Based on the assumption that a number of personal characteristics (shyness, depressiveness, low self-esteem, and closedness) of mature-aged persons correlate with the depth and types of loneliness experience, we have suggested that there may be a certain connection between personal characteristics and the depth, types and levels of subjective loneliness experience of lonely mature-aged men.

Presentation of the main research material. Given the findings of modern researchers that a mature age covers the period from 20 to 60 years (G. Craig, 2000), the sample included 50 lonely men aged from 35 to 55. To achieve the goal and to test the hypotheses of the research, a diagnostic questionnaire for detecting the depth of loneliness experience (by S. Korchagina), a diagnostic questionnaire for detecting the form of loneliness (by S. Korchagina), a method for diagnosing

the level of subjective sense of loneliness (by D. Russell, M. Ferguson), a personal questionnaire FPI (Form B) adapted by A. Krylov and T. Roginsky) have been used. The methods of mathematical and statistical analysis of data while the processing of the results (parametric r-Pearson criterion) and methods of description and interpretation of the obtained results have been used as well.

The study made it possible to check the presence and specificity of the connection between the indicators of personal characteristics and the indicators of the depth of loneliness experience by the lonely mature-aged males (Table 1).

Table 1

The values of r-Pearson correlation coefficient between personal characteristics and the depth of loneliness experience of mature-aged males (according to the diagnostic questionnaire by S. Korchagina and a personal FPI questionnaire (Form B) adapted by A. Krylov and T. Roginsky)

Indexes of a personal questionnaire	Indicators of the depth of loneliness experience			
	lack of loneliness experience	shallow experience of possible loneliness	deep experience of actual loneliness	excessively deep experience of loneliness
Neuroticism	0,12	0,01	0,08	0,11
Spontaneous aggressiveness	0,03	0,04	0,19	-0,10
Depressiveness	0,18	0,05	-0,05	0,03
Irritability	0,16	0,21	0,02	-0,21
Sociability	0,4*	0,52**	0,17	0,39*
Balance	0,43*	0,59**	0,54**	0,16
Reactive aggressiveness	0,14	0,05	0,03	0,08
Shyness	0,04	0,09	0,12	0,18
Openness	0,14	0,31*	0,21	0,26*
Extraversion	0,29*	0,18	0,27*	0,11
Self-regulation	0,22	0,17	0,4*	0,33*
Masculinity	0,04	0,11	0,45*	0,06

*at $p \leq .05$;** $p \leq .01$.

As it can be seen from Table 1, the more sociable and balanced a lonely mature-aged man is, the more easily he experiences loneliness and less deeply he experiences possible loneliness, as it turned out. At the same time, the high level of sociability of a lonely man positively correlates with the excessively deep feelings of loneliness that seems to us unexpected and needs further consideration. At the same time, single men with high indicators of balance are characterized by deep experience of actual loneliness and slight experience of possible loneliness or even lack of it.

If positive correlation between the indicators of self-regulation of lonely men, their masculinity and the indicators of deep experience of actual loneliness, self-regulation and excessive experience of loneliness appear to be quite predictable (that is, the more perfect the readiness for self-regulation of single mature-aged males is, the more they correspond to the portrait of "true courage", the deeper they

are experiencing the state of actual loneliness), then the data obtained while verifying the nature of the connection between the indicators of sociability, balance, openness, extroversion and deep experience of actual loneliness and excessively deep experience of loneliness by the men of mature age are somewhat contradictory. In particular, the high balance of a lonely man, on the one hand, seems to deepen his experience of actual loneliness, but at the same time makes it possible for him to experience possible loneliness of a shallow level or to deprive him of loneliness experience at all. Just as one might suppose that sociable men are excessively deeply concerned about loneliness, however, there is a hindrance to such a conclusion as there are high rates of lack of loneliness experience and shallow loneliness experience of such males. Under the conditions of lonely men's high openness, possible loneliness is likely to be experienced insignificantly at high rates of excessively deep experience of loneliness.

It should be noted that despite some contradictions in the data, nevertheless we can say that the strongest and most significant positive correlation relations have been established between the indicators of sociability, balance of lonely men and shallow experience of possible loneliness, as well as between the balance and deep experience of actual loneliness. In general, the data obtained concerning the nature of the established relationships, in our opinion, need further careful consideration, but they allow us to confirm the existence of correlations between a number of characteristics of lonely mature-aged men and the depth of their experience of loneliness.

In the course of the study, the specific character of connection between the personal characteristics and the indicators of the loneliness of lonely men of the age group under study have also been determined (Table 2).

Table 2

The values of r-Pearson correlation coefficient between the indicators of personal characteristics and the types of loneliness of mature-aged males (according to the diagnostic questionnaire by S. Korchagina and a personal FPI questionnaire (Form B) adapted by A. Krylov, T. Roginsky)

Indexes of personal questionnaire	Indicators of the kinds of loneliness		
	Diffused loneliness	Alienating loneliness	Dissociated loneliness
Neuroticism	-0,01	0,51*	-0,07
Spontaneous aggressiveness	0,16	0,15	-0,02
Depressiveness	0,10	0,66**	0,16
Irritability	0,14	0,20	0,55*
Sociability	0,59*	0,10	0,17
Balance	-0,05	0,22	0,04
Reactive aggressiveness	-0,03	0,54*	0,61*
Shyness	0,33*	0,51*	0,76**
Openness	0,32*	-0,08	0,06
Extroversion	0,40*	0,29*	0,10
Self-regulation	0,56**	0,11	0,09
Masculinity	0,40*	0,08	0,05

*at $p \leq .05$;** $p \leq .01$.

As it can be seen, the high neuroticism and depressiveness of a single male positively correlates with the experience of alienating loneliness, and more significant and strong connection of this kind of loneliness is observed with depressiveness against the background of the lack of significant connections of these characteristics with diffused and dissociated kinds of loneliness. We can assume that neuroticism and depressiveness of a lonely man can provoke the desire to stay alone because of the possibility of isolation, lack of emotional closedness to other people, lack of interpersonal relations.

At the same time, lonely men with high levels of irritability can experience dissociated loneliness, therefore, such persons are unlikely to be able to satisfy the benefits of being alone. Instead, significant correlations of irritability with the indicators of diffused and alienating kinds of loneliness are absent.

High sociability, openness and self-regulation of single men are positively correlated with the experience of diffused loneliness. Perhaps, being alone, such men tend to use their time for their own development.

It also turned out that the more aggressive lonely men are, the more they experience alienating and dissociated kinds of loneliness. Perhaps the excessive dependence on communication with others, the constant desire to be in companies is accompanied by the manifestation of reactive aggressiveness as a possible protective reaction to the threat of being alone with one's own experiences, which, as a result, leads to the loss of one's individuality and provokes the desire to remain alone and forms the idea that in the circle of the environment there are no close people you can turn to and share your thoughts and experiences with.

In our opinion, the data obtained when checking the nature of the connection between the indicators of shyness and the indicators of diffused, alienating and dissociated kinds of loneliness (with a more significant relationship between this characteristic and dissociated loneliness) have been quite anticipated, because shyness of a single man creates difficulties in establishing interpersonal contacts, limits the ability to master modern social skills necessary for effective communication against the background of intensive computerization of modern society.

It turned out that the more extroverted a lonely man of a mature age is, the more he experiences diffused and alienating kinds of loneliness. Perhaps it is because of the orientation to the "outside", the desire for communication such a man is painfully suffering from a lack of social contacts. The high masculinity of lonely mature-aged men is positively correlated with the experience of diffused loneliness. The more assertive, self-confident, rigid, powerful such a lonely man is, the more he experiences the diffused kind of loneliness. On the one hand, male masculinity corresponds to gender stereotypes, which is the evidence of a male sex-specific "Self-concept", but on the other hand, demonstrating the behavior consistent with normative representations, a man, being alone, does not fulfill his husband's/father's gender roles and may lose significant connections with others and is characterized by the domination of the alienation mechanism in his own experiences.

In addition, it became possible to establish the presence and nature of the connection between personal characteristics and the indicators of a high level of experience of subjective loneliness by lonely mature-aged males, and, on the contrary, a statistically significant relationship between the personal characteristics of lonely males and the indicators of low and intermediate levels of subjective loneliness has not been established (Table 3). It has been found that the higher the indicators of shyness, introversion, reactive aggressiveness and irritability of lonely men are, the higher is the level of their subjective loneliness experience. A shy lonely person can be closed, unconfident, restrained in expressing feelings, vulnerable, have an inadequate level of formation of communicative and social skills that can cause difficulties in establishing social contacts, in building relationships.

Table 3

The values of r-Pearson correlation coefficient between the indicators of personal characteristics and the indicators of subjective experience of loneliness of mature-aged males (by the method of diagnosing the level of subjective sense of loneliness by D. Russel and M. Ferguson and the personal questionnaire of FPI (Form B) adapted by A. Krylov, T. Roginsky)

Indexes of personal questionnaire	Level of subjective experience of loneliness	The values of r-Pearson coefficient
Reactive aggressiveness	high	0,56*
Shyness	high	0,61**
Introversion	high	0,44*
Irritability	high	0,64**

*at $p \leq .05$;** $p \leq .01$.

Introversion can characterize a lonely man as restrained, sensitive, focused on internal experiences. Perhaps for lonely men with high levels of introversion, the tendency to separate from others, from the circle of friends may be a way to live alone, rethink their lives, which is characteristic of a high level of loneliness experience. High reactive aggressiveness of a lonely man is manifested in communication as a typical reaction to frustration, as a property expressed in readiness for aggressive actions, a deliberate desire to offend the interlocutor, to cause harm with subsequent awareness of the consequences.

That is why reactively aggressive lonely men can demonstrate the ways of social interaction which limit the ability to establish meaningful, close contacts. The irritability of a lonely man as a tendency to excessive reactions to ordinary life stimuli can complicate the establishment of interpersonal contacts, reduce the possibility of effective interaction, complicate the process of overcoming the loneliness experience.

Conclusions and prospects of further research. The conducted research allows to confirm the existence of statistically significant connection between a number of personal characteristics of lonely men and the depth, kinds and levels of loneliness experience. Sociability, balance, openness, extroversion, self-regulation and masculinity as personal characteristics of lonely men positively correlate with

the indicators of the depth of loneliness experience. Neuroticism, depressiveness, irritability, sociability, shyness, openness, extraversion, self-regulation and masculinity are directly related to the indicators of diffused, alienating and dissociated kinds of loneliness. Reactive aggressiveness, shyness, introversion and irritability of lonely men positively correlate with a high level of subjective experience of loneliness.

Prospects for further scientific research are seen in elucidating the gender specificity of the relationship between personal characteristics and depth, types, kinds and levels of loneliness experience of single women and men.

References

- Khamitov, N. (2017), *Loneliness in human being [Samotnistj u ljudskomu butti]*, «KNT», Kyiv.
- Natalushko, I. (2008), Loneliness and solitude through creativity [Samotnistj ta usamitnennja cherez pryzmu tvorchosti]. *Praktychnaya psykholohija ta socialjna robota bulletin*, Vol. 3, P. 13-18.
- Nurmi, J., Toivonen, S. & Eronen, S. (1997), "Social strategies and loneliness", *The Journal of Social Psychology*, Vol. 137, P. 764-777.
- Movchan, M. (2005), "Loneliness of the person as a socio-psychological problem" ["Samotnistj osobystosti jak socialjno-psykholohichna problema"]. *Visnyk Kharkivskogho nacionaljnogho universytetu imeni V.N. Karazina, Serija: Psykholohija*, Vol. 34, P. 124.
- Mund, M & Neyer, F. (2018), "Loneliness effects on personality", *International Journal of Behavioral Development*, Vol. 43, P. 136-146.
- Perlman, D. (1997), "Gender differences in loneliness", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 43, P. 63-74.
- Peterson, C. & Seligman, M. (2004), *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*, Oxford Press, NY.
- Pomazova, O. (2013), "Loneliness as a psychological phenomenon" ["Samotnistj jak psykholohichnyj fenomen"]. *Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija»*. Serija: *Psykholohija i pedagoghika*, Vol. 23, P. 206-214.
- Popeljushko, R. (2013), "Loneliness - as a problem of socialization of the individual in society" ["Camotnistj – jak problema socializaciji osobystosti v suspiljstvi"]. *Zbirnyk naukovykh pracj Khmeljnyckogho instytutu socialjnykh tekhnologij Universytetu*, Vol.2 No 8, P. 34.
- Shanka, A. (2017), Loneliness and Health, *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*, Vol. 10, P. 10-16.
- Stanley, T. D. (2017), Limitations of PET-PEESE and other meta-analysis methods, *Social Psychological and Personality Science*, Vol. 8(5), p. 581–591.
- Xia, N. & Li, H. (2018), Loneliness, Social Isolation, and Cardiovascular Health, *Antioxid Redox Signal*, available: <https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/ars.2017.7312>.

УДК 159.9

N. Tkachenko

Oles Honchar Dnipro National University

tkachenko_n.v@ukr.net

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL IDENTITY OF LAW ENFORCEMENT OFFICIALS WITH DIFFERENT PERSONAL CHARACTERISTICS

Анотація. Розглянуто основні напрями дослідження феномену професійної ідентичності як психологічного конструкту у вітчизняній та психологічній

літературі. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей професійної ідентичності працівників правоохоронних органів з різними особистісними характеристиками. Встановлено, що працівники правоохоронних органів мають високі показники за такою шкалою ціннісних орієнтацій як «Стабільність місця роботи» та високі показники екстернального локус контролю. Виявлено такі статуси професійної ідентичності як «Досягнута», «Псевдоідентичність», «Передчасна», «Мораторій» «Дифузна».

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, статуси, особистісні характеристики, працівники правоохоронних органів.

Аннотация. Представлены результаты исследования особенностей профессиональной идентичности работников правоохранительных органов с разными личностными характеристиками. Установлено, что работники правоохранительных органов имеют высокие показатели по шкале ценностных ориентаций «Стабильность места работы» и высокие показатели экстернального локус контроля. Проанализированы личностные характеристики работников правоохранительных органов в зависимости от их статусов профессиональной идентичности.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, статусы, личностные характеристики, работники правоохранительных органов.

Introduction. The relevance of the research is due to the fact that professional identity acts as an internal source of professional development and personal growth of any person, and the question of the professional identity formation is included in the scope of the general problem how to become a professional. Professional identity is an integrational concept, in which the interrelation of personal characteristics is expressed that provide orientation in the world of professions, which allows to realize the personal potential in professional activity more fully.

Significant changes that have recently taken place in all spheres of social life in Ukrainian society actualize the study of the problem of the development of law enforcement officials' professional identity. The implementation of the strategy of the state personnel policy requires the proper theoretical and methodological support of the professional development processes, especially the law enforcement officials, which stipulates the need to increase the professional level of the law enforcement officials, the creation of a concept for the professionalization of the law enforcement officials in Ukraine. Consequently, the professional identity of law enforcement officials acts as an important condition for effective professional activity.

Problem statement. The fundamental and dynamic changes that are taking place in a society today cause an increase in the scientists' interest in the problem of the individual's professionalization. Scientists whose scientific researches are devoted to the problem of professional and personal identity highlight several scientific approaches that consider the structure, genesis and peculiarities of the triad formation and development of the professional identity, which, in this case, have their own subject area of the analysis. Giving a very brief description of these areas we can define the following: a psychoanalytic approach, which includes: E. Erickson's psychoanalytic concept, J. Marcia's status approach, A. Waterman's

value-willed approach; behavioral (E. Hoffman, J. Mead, R. Fogelson, J. Habermas); cognitive (G. Bruewell, J. Turner, G. Tejfel); existential-humanistic (D. Bjugenthal, K. Jaspers); structural and dynamic approach (V. Ageev, N. Antonova, P. Gnatenko, V. Pavlenko, P. Lushin, V. Stolin, L. Shneider, V. Yadov), which indicate the personal growth of law enforcement officials, investigating a specialist's professional potential and the features of his communicative sphere (M. Heidegger, K. Jaspers, M. Foucault, D. Bell, M. Castells, N. Wiener, C. Shannon). It is important to focus on motivational readiness for professional activity (E. Ilyin, A. Leontiev, B. Meshcheryakov, K. Zamfira, V. Zinchenko, T. Hekhausena, T. Yatsenko), which we consider as the process of mental regulation of a particular activity (M. Magomed-Eminov); the process of the motive, the mechanism determining the origin, the direction and the ways to implement the specific forms of activity (I. Dzhydaryan); an aggregate system of the processes which are responsible for impulse and activity (V. Viulyunas).

The study applied directions find out the peculiarities of professional self-actualization of any specialists, outlining the boundaries for researchers-practitioners. The features of professional self-realization are considered within the framework of humanistic psychology through: positive I-concepts (Yu. Hilbukh, A. Rean, L. Potapchuk); professional consciousness, thinking, reflection (A. Adler, A. Waterman, R. Jenkins, E. Erickson, J. Marcia, J. Mead, S. Muscovites); the specifics of the student's age as an important stage in personal development (B. Ananiev, P. Babochkin, M. Dvoryashin); identification of the essence, stages and factors that determine the process of becoming a professional and an individual (K. Abulkhanova-Slavsk, E. Kuzmin, A. Markov); optimization of professional training and conditions for the successful professional activity (B. Ananiev, A. Zer, E. Klimov, T. Kudryavtsev, B. Lomov, V. Merlin). At the same time, the modern stage of our country development is characterized by the transformation of social, cultural and professional spheres, which changes the requirements for the system of qualified specialists training. So, L.B. Schneider considers identity as a synthesis of all human characteristics into a unique structure that is defined and varied as a result of orientation in a constantly changing social environment.

The purpose of the work is theoretical substantiation and empirical study of the peculiarities of the professional identity of law enforcement officials with different personal characteristics.

The conceptual hypothesis is that there are certain features of the professional identity of law enforcement officials with different personality characteristics.

Empirical hypotheses:

- law enforcement officials with "achieved" professional identity, have a high level of extraversion, self-control and practicality, as opposed to law enforcement officials with the status of "pseudo-identity";
- law enforcement officials with such a professional status as "moratorium" have a high level of introversion and impulsivity, as opposed to law enforcement

officials with the status of "achieved" professional identity, who have a high level of introversion;

- law enforcement officials with "achieved" professional identity have a high level of internal and cognitive motives, as opposed to law enforcement officials with "diffuse" professional identity who have a high level of potential assessment;

- law enforcement officials with a "diffuse" professional identity have a high level of avoidance motive, unlike law enforcement officials with "achieved" professional identity who have a high level of cognitive motivation;

- law enforcement officials with "achieved" professional identity have a high level of internal locus control, unlike law enforcement officials with a "pseudo-identity" status that have a high level of extraversion;

- law enforcement officials with "achieved" professional identity have a high level of professional competence, as opposed to law enforcement officials with a "diffuse" professional identity that has a high level of "Challenge" scale.

Material and methods. In order to confirm the hypothesis, an empirical study was conducted. 60 people were selected as studied, including 34 men (ages 26-54) and 26 women (29-52). The experience of work in law enforcement agencies (prosecutor's office) is from 2 to 22 years.

As a research method, we used a survey that was implemented with the help of psychodiagnostic techniques such as: the "Five-factor Personality Questionnaire of the Big Five" (R. McCrae and P. Costa); method of "Locus Control" (J. Rotter); methodology of "Assessment of the claims level" (V.K. Gerbachevsky); "Methodology for the Study of Professional Identity" (L. B. Schneider); "Methodology for the diagnosis of value orientations" or "Anchor Career" (E. Shein); "Methodology of professional activity" (K. Zamfira in the modification of A. Reana); methodology "Orientation styles of professional communication" (S.A. Druzhilova). The processing of the results of the study was carried out using mathematical and statistical methods: the results were verified on the normality of the data distribution using the Kolmogorov-Smirnov criterion and the differences were established using the t-Student test, followed by a qualitative interpretation and content compilation of data.

Results and discussion. In the course of our study, we performed a cluster analysis. According to L.B. Schneider's methodology for the professional identity research, our sample was divided into five clusters, each of which corresponds to a certain status of identity. The first cluster included the subjects who had the status of "achieved" professional identity ($n = 30$). The second cluster included the subjects who have the status of professional "pseudo-identity" ($n = 9$). The third cluster included subjects with "premature" professional identity ($n = 9$). The fourth cluster included investigators who have the status of a "moratorium" ($n = 7$). To the fifth cluster, we assigned the subjects who have the status of "diffuse" professional identity ($n = 5$). Using t-Student criterion we compared the results of each method for each cluster. The results obtained are shown in Tables 1 - 15 for greater visibility.

Table 1 shows that the t- Student criterion is $t = 5.2488$, such data are statistically significant and give us reason to assert that law enforcement officials

with an "achieved" professional identity have a high level of practicality different from law enforcement officials with the status of "pseudo-identity".

Table 1

Results of cluster analysis using the "Five-factor Personality Questionnaire" method (R. McCrae and P. Costa)

Scales			Average values for clusters		The value of t-Student criterion
			Cluster 1 (Achieved Identity) n = 30	Cluster 2 (Pseudo- Identity) n = 9	
1	Introversion	Extroversion	53,6	58,2	1,08466
2	Isolation	Association	47,3	43,8	1,126981
3	Impulsiveness	Self-control	56,1	59,4	0,92931
4	Emotional instability	Emotional stability	54,8	52,2	0,630345
5	Expressiveness	Practicality	60,6	51,1	5,248995

Such indicators characterize law enforcement officials as: realists; well adapted in everyday life; soberly and realistically looking at life; they believe in material values more than abstract ideas; also, they are worried about their material problems; work hard and show perseverance, realizing their plans; such people do not like sudden changes in their lives; prefer sustainability and reliability in everything that surrounds them; they are difficult to remove from equilibrium and influence their choice, they seek rational explanations and practical benefits.

Table 2

Results of cluster analysis using the "Five-factor Personality Questionnaire" method (R. McCrae and P. Costa)

Scales			Average values for clusters		The value of t-Student criterion
			Cluster 1 (Achieved Identity) n = 31	Cluster 3 (Premature identity) n = 9	
1	Introversion	Extroversion	53,6	54,71	-0,22605
2	Isolation	Association	47,3	47,3	0,001162
3	Impulsiveness	Self-control	56,1	56,7	-0,16112
4	Emotional instability	Emotional stability	54,8	58,8	-1,0072
5	Expressiveness	Practicality	60,6	48,3	6,864043

Table 2 shows that the t- Student criterion is $t = 6.864043$, that is, such data are statistically significant and give us reason to assert that law enforcement officials with an "achieved" professional identity have a high level of practicality, which is different from law enforcement officials with the status of a "premature" professional identity. This gives grounds for confirming our first hypothesis about the high level of practicality among law enforcement officials with "achieved" professional identity.

In Table 3 we can observe that t- Student criterion is $t = 2.00249$, which is statistically significant and indicates that law enforcement officials with a status of

professional "pseudo-identity" have a higher level of emotional stability than law enforcement officials with the status of "premature" professional identity.

Table 3

Results of cluster analysis using the "Five-factor Personality Questionnaire" method (R. McCrae and P. Costa)

Scales			Average values for clusters		The value of t-Student criterion
			Cluster 2 (Pseudo- Identity) n = 9	Cluster 3 (Premature identity) n = 9	
1	Introversion	Extroversion	58,4	54,7	0,67
2	Isolation	Association	43,7	47,3	-0,75481
3	Impulsiveness	Self-control	59,4	56,7	0,577759
4	Emotional instability	Emotional stability	52,3	58,9	-2,00249
5	Expressiveness	Practicality	51,1	48,3	0,8822529

The next statistically significant indicator $t = 0,8822529$, which means that law enforcement officials with a "pseudo-identity" have a higher level of practicality than law enforcement officials with "premature" professional identity.

Table 4

Results of cluster analysis using the "Five-factor Personality Questionnaire" method (R. McCrae and P. Costa)

Scales			Average values for clusters		The value of t-Student criterion
			Cluster 2 (Pseudo- Identity) n = 9	Cluster 4 (Moratorium) n = 5	
1	Introversion	Extroversion	54,7	59,0	0,70283
2	Isolation	Association	43,7	56,2	1,36505
3	Impulsiveness	Self-control	56,7	57,7	0,20014
4	Emotional instability	Emotional stability	58,9	54,7	2,401697
5	Expressiveness	Practicality	48,3	54,7	-1,8457

In Table 4, we can observe that the t- Student criterion is $t = 2.401697$, which is statistically significant and gives us reason to assert that law enforcement officials with "pseudo-identity" have a higher level of emotional stability than law enforcement officials with the status of "moratorium". That is, it can be noted that the first empirical hypothesis of our study was confirmed, as evidenced by statistically significant indicators recorded by us in the average values according to tables 1-4.

In Table 5 we can see that the indicators on the "Management", "Stability of Work", and "Challenge" scales are statistically significant ($t = 1,4999$; $t = 1,17925$; $t = -2,1098$) and indicate the following: law enforcement officials with a "diffuse" professional identity have higher scores on the "Challenge" scale than those with the status of "moratorium"; law enforcement officials with a professional status "moratorium" have a higher level of "Stability of the work place" scale than employees with a "diffuse" professional identity; law enforcement officials with

the status of "moratorium" have statistically higher indicators on the scale "Management" than those with "diffuse" identity.

Table 5

Results of cluster analysis using the "Diagnostics of value orientations" method

Scales	Cluster 4 (Moratorium) n = 5	Cluster 5 (Diffuse) n = 5	t-Student criterion
Professional competence	6,8	5,9	0,5096
Management	6,2	4,2	1,4999
Autonomy	5,2	4,3	0,6555
Stability of the work place	7,0	6,3	0,383611
Stability of residence	6,0	4,5	1,17925
Service	6,0	6,0	0
Integration of life styles	5,1	5,2	-0,30303
Challenge	4,3	7,2	-2,1098

These results make it possible to characterize law enforcement officials with "diffuse" professional identities as being "challenged" people. For some people, the challenge is hard work, for others, it is competition and interpersonal relationships. They are oriented towards the solution of consciously complex tasks, overcoming obstacles for the victory in a competitive struggle, feel prosperous only when they are constantly involved in solving difficult problems or in a situation of competition. Law enforcement officials with the "moratorium" status have an orientation to integrate the efforts of other people in their professional activities. According to the results of value orientations diagnostics, law enforcement officials with "diffuse" professional identity and "moratorium" have high rates on the "Stability of work" scale, that is, they are in need of security and protection, also they are inclined to predict their professional activities and seek a permanent place of work with the minimum dismissal probability. It is precisely this need for security and stability that limits the choice of career choices. Such circumstances can be considered through the prism of an unstable situation in the extreme, especially by relying on a series of political reforms that fall into the hands of employees of state-political institutions.

Table 6

Results of cluster analysis using the "Diagnostics of value orientations" method

Scales	Cluster 1 (Achieved Identity) n = 30	Cluster 2 (Pseudo- Identity) n = 9	t-Student criterion
Professional competence	6,0	5,4	0,5963
Management	5,6	6,5	-0,93157
Autonomy	5,7	4,6	1,12296
Stability of the work place	7,6	7,2	0,447325
Stability of residence	5,4	5,9	0,043533
Service	4,6	4,5	0,1083
Integration of life styles	6,4	5,4	0,38677
Challenge	4,8	5,5	-0,8604

In Table 6 we can see that a statistically significant indicator on the scale "Autonomy" was received. The value of t-Student criterion is $t=1,122296$. It means that law enforcement officials with an "achieved" professional identity have a higher level of autonomy than employees with a professional "pseudo identity" status. The following trend is also observed: law enforcement officials with "achieved" identity and "pseudo-identity" have high rates on the "Professional competence" scale. We can say that law enforcement officials are professionally competent in their work, due to the availability of skills and talents in their activity. They are especially happy when they are successful in the professional field, seeking recognition of their talents, which must be expressed in the status of corresponding skills. Consequently, our sixth hypothesis, which says that law enforcement officials with an "achieved" professional identity have a high level of professional competence, in contrast to law enforcement officials with a "diffuse" professional identity, who have a high level on the scale of "Challenge", finds its mathematical and statistical justification (see tables 5-7).

Table 7

Results of cluster analysis by the "Locus control" method (J. Rotter)

Types of locus control	Cluster 1 (Achieved Identity) n = 30	Cluster 2 (Pseudo-Identity) n = 9	t-Student criterion
Internality / Externality	52,6	46,9	1,659082

Table 7 clearly shows that law enforcement officials with "achieved" professional identities have higher indicators of the internal locus control than law enforcement officials with the status of "pseudo-identity". Such an indicator is not statistically significant, which is why we can conclude that the law enforcement officials with "pseudo-identical" and "achieved" professional identity have an external locus control. Such indicators suggest that our empirical hypothesis: law enforcement officials with "achieved" professional identity have a high level of internal locus control, unlike law enforcement officials with a "pseudo-identity" status that have a high level of extraversion, was not confirmed. It indicates that any situation of law enforcement officers who are externals is desirable as externally-stimulated, and in case of success, the demonstration of their personal abilities is taking place.

Table 8

Results of cluster analysis by the "Locus control" method (J. Rotter)

Types of locus control	Cluster 4 (Moratorium) n = 7	Cluster 5 (Diffuse) n = 5	t-Student criterion
Internality / Externality	52,6	56,5	-2,10857

In Table 8 we can see that we have obtained a statistically significant indicator of the t-Student criterion, which is equal to $t= -2,10857$. It testifies that law enforcement officials with a "diffuse" professional identity have an external locus control, different from those law enforcement officials with the status of "moratorium". However, the indicators of law enforcement officials with the status

of "moratorium" professional identity also tend to externally locus control. Thus, in the course of processing the results, most law enforcement officials had external locus control. This suggests that law-enforcers are characterized by external-oriented protective behaviour, as an attribute of the chance for success. Recognition and support for such people is very necessary in their professional activities. Such results, unfortunately, are not comforting and do not allow prosecutors to rethink their life benchmarks and analyze their behaviour, and for us it is the starting point for psycho-correction work with law enforcement officers.

Table 9

**Results of cluster analysis by the "Professional activity" method
(K. Zamfira in the modification of A. Reana)**

Scales	Cluster 1 (Achieved Identity) n = 30	Cluster 2 (Pseudo- Identity) n = 9	t-Student criterion
Internal motivation	2,3	3,0	0,3193
External positive motivation	3,1	3,0	0,2595
External negative motivation	1,2	3,1	-0,5843

Thus, from our study it follows that law enforcement officials with an "achieved" professional identity and "pseudo-identity" have an internal and external positive component in the motivational aspect of their professional activities. Such results indicate that law-enforcers are in a state of joy, satisfaction from their work, and the tendency toward an external positive component indicates that their behaviour is driven by material goods and social factors such as: status, prestige, power. However, law enforcement officials with "pseudo-identity" can observe a tendency to increase external negative motivation expressed in the form of fear of sanctions.

Table 10

**Results of cluster analysis by the "Professional activity" method
(K. Zamfira in the modification of A. Reana)**

Scales	Cluster 3 (Premature identity) n = 9	Cluster 4 (Moratorium) n = 7	t-Student criterion
Internal motivation	3,25	2,9	2,008316
External positive motivation	3,0	3,1	-0,33441
External negative motivation	2,75	3,8	-1,50483

In Table 10 we can see that we have obtained statistically significant indicators of t-Student criterion equal to $t = 2.0083116$ and $t = -1.504483$. The first positive indicator indicates that the internal motivation of law enforcement officials with a "premature" professional identity is higher than that of law enforcement officials with a moratorium status. Such results indicate that law-enforcers with the status of a "premature" professional identity are in a state of joy and satisfaction from their work. They are happy to go to work and carry out their duties, and professional activity correlates with their interests. The second statistically significant negative index $t = -1,50483$ suggests that subjects with a

moratorium status have external negative motivation, different from the subjects with the status of "premature" identity. Such results characterize law enforcement officials as people whose motivational activity is reinforced by fear in the form of sanctions: reprimand, dismissal, etc.

Table 11

Results of cluster analysis by the "orientation styles of professional communication" method (S.A. Druzhilova)

Scales	Cluster 1 (Achieved Identity) n = 30	Cluster 3 (Premature identity) n = 9	t-Student criterion
Focusing on action	7,6	6,1	1,143279
Focusing on people	10,2	11,0	-0,43176
Focusing on process	8,2	7,4	0,603467
Focusing on the perspective, future	6,8	9,1	-1,94333

In Table 11 we can see the statistically significant t-student criterion, which is $t = -1.9433$. It says that people with "premature" professional identity focus on the future, discussing the concept of big plans, innovations, various issues, new methods, alternatives. They are versatile and creative personalities, have a developed idea, also, they are full of ideas, but they are not always realistic and sometimes difficult to understand. Also, it is clear from the table that law enforcers with the status of an "achieved" professional identity, and this was half of our sample (50%), are more oriented towards people in professional and business communication. That is, they are emotional, sensual and empathic to people who seek help from them, psychologically oriented to the resolution and understanding of human problems and needs.

Table 12

Results of cluster analysis using the "Assessment of the harassment level" method (V.K. Gerbachevskiy)

Scales	Cluster 1 (Achieved Identity) n = 30	Cluster 2 (Pseudo- Identity) n = 9	t-Student criterion
Internal motive	13,8	14,2	-0,77175
Cognitive motive	10,5	12,0	-0,81826
Competitive motive	10,0	7,2	2,59782
The motive for activities changing	7,7	5,625	1,261974
Self-esteem motive	9,9	7,625	1,270423
The significance of the results	8,8	10,1	-0,72081
Voluntary effort	8,4	8,9	-0,34005
Assessment of the achieved results	9,3	8,4	0,518842
Assessment of the potential	8,4	8,4	0,050686
Level of efforts mobilization	9,4	10,5	-0,62141
The regularity of the results	8,3	7,4	0,604231
Initiative	9,1	6,7	1,507273
Avoiding motive	8,9	10,3	-0,83969

Table 12 shows that we obtained a statistically significant t-student criterion $t = 2,59782$, which leads us to conclude that law enforcement officials with an "achieved" professional identity have a higher level of competitive motivation than those with "pseudo-identical". It has been established that subjects with "achieved" professional identity have higher indicators of cognitive and competitive motives than those surveyed with "pseudo-identical". Such results suggest that law enforcement officials quickly become involved in work and learn new material, they are ready to accept atypical decisions, also they are determined and confident that there is an exit in any problem situation, and any task can have several ways to solve it, while experiencing the potential and desire to act.

Table 13

Results of cluster analysis using the "Assessment of the harassment level" method (V.K. Gerbachevskiy)

Scales	Cluster 1 (Achieved Identity) n = 30	Cluster 3 (Premature identity) n = 9	t-Student criterion
Internal motive	13,7	12,0	1,207138
Cognitive motive	10,5	9,1	0,789436
Competitive motive	10,0	9,1	-1,45755
The motive for activities changing	7,9	8,0	-0,01618
Self-esteem motive	9,8	8,6	0,700033
The significance of the results	8,8	8,8	0,014139
Voluntary effort	8,4	8,5	-0,05248
Assessment of the achieved results	9,3	8,4	0,511899
Assessment of the potential	8,5	13,8	-2,86058
Level of efforts mobilization	9,5	9,8	-0,19549
The regularity of the results	8,3	7,3	0,710446
Initiative	9,2	11,5	-1,20859
Avoiding motive	8,9	12,0	1,207138

Table 13 shows that we obtained a statistically significant t-student criterion, which is $t = -2.86058$. This suggests that law enforcement officials with "premature" professional identity have higher indicators for assessing their potential than workers with "achieved" professional identities. Such indicators can characterize law enforcement officials as people who have the strength and the will to act. They have a sense of fullness, determination and spirit to act by building their professional career.

Table 14

Results of cluster analysis using the "Assessment of the harassment level" method (V.K. Gerbachevskiy)

Scales	Cluster 1 (Achieved Identity) n = 30	Cluster 5 (Diffuse) n = 5	t-Student criterion
Internal motive	13,7	13,2	0,35861
Cognitive motive	10,5	9	0,763531
Competitive motive	10,0	5,7	1,092134

The motive for activities changing	7,9	8,0	-0,0149
Self-esteem motive	9,9	8,3	0,737503
The significance of the results	8,9	8,7	0,054989
Voluntary effort	8,4	9,8	-0,79947
Assessment of the achieved results	9,3	8,3	0,473167
Assessment of the potential	8,4	12,8	-2,18663
Level of efforts mobilization	9,	13,2	0,35861
The regularity of the results	8,3	5,2	1,092134
Initiative	9,1	8,0	-0,0149
Avoiding motive	8,9	8,3	0,737503

As it can be seen from Table 14 we have obtained a statistically significant t-student criterion, which is $t = -2,18663$. This suggests that law enforcement officials with "diffuse" professional identity have higher indicators of internal potential than workers with "achieved" professional identity. Such law enforcement officials are characterized as people who have the strength and the will to act. They have a sense of fullness, determination and spirit to act by building their professional career.

Table 15

Results of cluster analysis using the "Assessment of the harassment level" method (V.K. Gerbachevskiy)

Scales	Cluster 2 (Pseudo- Identity) n = 9	Cluster 5 (Diffuse) n = 5	t-Student criterion
Internal motive	14,75	12	1,609414
Cognitive motive	12	9,125	1,342366
Competitive motive	10,375	9,125	0,724388
The motive for activities changing	5,625	8	-1,2327
Self-esteem motive	7,625	8,625	-1,28812
The significance of the results	10,125	8,75	0,699509
Voluntary effort	8,875	8,5	0,189682
Assessment of the achieved results	8,375	8,375	0
Assessment of the potential	8,375	13,75	-2,09285
Level of efforts mobilization	10,5	9,75	0,284382
The regularity of the results	6,625	7,25	-2,01472
Initiative	10,375	11,5	1,481111
Avoiding motive	14,75	7,375	1,609414

As it can be seen from Table 15, we have obtained statistically significant t-student criterion which equals to $t = -2.092928$ and $t = -2,0147$. The first statistically significant indicator $t = -2.09285$ shows that law enforcement officials with a "diffuse" professional identity have higher values of "internal potential assessment" on the scale than those with "pseudo-identity". The second statistically significant indicator $t = -2,0147$ indicates that law enforcement officials with a "diffuse" professional identity have higher values on the "regularity of results" scale than those with "pseudo-identity". Such results make it possible to describe workers with a "diffuse" professional identity as a subject considering causative factors of activity that are instrumental in the course of professional development.

High scores on the "regularity of the results" scale give law enforcement officials with a "diffuse" identity the understanding of the ratio in which the dependence of the outcome depends on the case and on their own capabilities. Such an understanding can be attributed to the current state of affairs, because it represents the results of professional processes of law enforcement officials. Thus, we can say that our fourth empirical hypothesis: law enforcement officials with "achieved" professional identity have a high level of internal and cognitive motives, as opposed to law enforcement officials with "diffuse" professional identity who have a high level of potential assessment, is confirmed and has a mathematical and statistical justification.

Conclusion. So, in our study, we found that law enforcement officials have: a high level of practicality; high level of emotional stability; internal and external positive component in the motivational aspect of their professional activity; high values on the "Challenge" scale; they are more focused on people in professional communication; high indicators of internal cognitive and competitive motives; high indicators of internal potential assessment; high indicators on the "Stability of the work place" scale; professional competence in their professional activity; indicators of the standard control locus, that is they are characterized by external-oriented protective behavior as an attribute of the chance for success.

References

- Avdulova, T. P. (2014), *Age psychology: study guide [Vikova psykhohiya: navchal'nyy posibnyk]*, Academy, Kyiv.
- Amynov, I. I. (2014), *Legal psychology: a textbook [Yurydychna psykhohiya: navchal'nyy posibnyk]*, Yunyty.
- Arshava, I. F. (2012), *Fundamentals of Legal Psychology with a Workshop [Osnovy yurydychnoyi psykhohiyi z praktykumom]*, Dnipropetrovsk.
- Bleykher, V. M. (1978), *Psychological personality diagnostics intelligence [Psikhologicheskaya diagnostika intellekta lichnosti]*, Kyiv.
- Bratus', B. S. (2011), *Personality disorder symptomatology [Anomalii lichnosti]*, Mysl, Moscow.
- Zanyuk, S. S. (2002), *Psychology of motivation [Psykhohiya motyvatsiyi]*, Lybid, Kyiv.
- Zeygarnik, B. V. (2013), *Psychology essays of the abnormal personality development [Ocherki po psikhologii anamol'nogo razvitiya lichnosti]*, Moscow.
- Maksimenko, S. D., Nossenko, E. L. (2008), *Experimental Psychology [Eksperimental'naya psikhologiya]*, Kyiv.
- Mamontova, L. M. (2013), *Applied legal psychology [Prikladnaya yuridicheskaya psikhologiya]*, Moscow.
- Maslow, A. (2012), *Self-actualization, Personality psychology*, Moscow.
- Nartova-Bochaver, S. K. (2015), *Differential psychology [Differentsial'naya psikhologiya]*, Flint: MPSU, Moscow.
- Sannikova, O. P. (2010), *Psychology of personality: theory, experience, practice [Psikhologiya lichnosti: teoriya, opy't, praktika]*, Science and Education, Odessa.
- Sannikova, O. P. (2003), *The experience of constructing a model of the structure of the personality of a professional [Opy't postroeniya modeli struktury lichnosti professionala]*, Odessa.
- Sannikova, O. P. (2006), *Theoretical and methodological principles of research of individual differences [Teoreticheskie i metodologicheskie osnovy issledovaniya individual'nykh razlichij]*, Moscow.

- Schneider, L. B. (2003), *Identity as identity and as integrity [Identichnost` kak tozhdestvo i kak czelostnost`]*, Publishing House of the Moscow Psychological and Social Institute, «NPO MODEK», Voronezh.
- Schneider, L. B. (2001), *Professional Identity [Professional`naya identichnost`]*, MOSU, Moscow.
- Schneider, L. B. (2007), *Personal, Gender and Professional Identity: Theory and Methods of Diagnosis [Personal`naya, gendernaya i professional`naya identichnost`: teoriya i metody` diagnostiki]*, MPSInst., Moscow.

УДК 159.9

Н. Ф. Шевченко, О. І. Чепішко

Запорізький національний університет
shevchenkonf.20@gmail.com; alexchepishko@i.ua

ПРОФЕСІЙНА СВІДОМІСТЬ ПРАКТИКУЮЧИХ ПСИХОЛОГІВ-ПОЧАТКІВЦІВ: СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ

Анотація. У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми та емпіричного дослідження розвитку професійної свідомості практикуючих психологів-початківців. Подано визначення поняття «професійна свідомість» та окреслено специфіку професійної діяльності психолога-практика. Розглянуто варіанти професіоналізації практикуючих психологів та специфіку розвитку професійної свідомості психологів-початківців. В ході емпіричного дослідження виявлено ставлення фахівців-початківців до професії психолога-практика. Встановлено, що значна частина респондентів задоволені вибором професії, усвідомлюють власне покликання до обраної сфери професійної діяльності, відчують реалізацію власного внутрішнього потенціалу, мають наміри в майбутньому працювати практикуючими психологами.

Ключові слова: професійна свідомість, практикуючий психолог, психолог-початківець, професіоналізація.

Аннотация. Статья посвящена теоретическому анализу проблемы и эмпирическому исследованию развития профессионального сознания начинающих практикующих психологов. Профессиональное сознание определено как психологическое образование, интегрирующее профессиональные ценности, научно-теоретические знания, программы определенных действий и процедур, знание человека о себе как о представителе определенной профессии. Рассмотрена специфика профессиональной деятельности психолога-практика, а также варианты профессионализации практикующих психологов. В ходе эмпирического исследования выявлена специфика развития профессионального сознания начинающих психологов-практиков.

Ключевые слова: профессиональное сознание, практикующий психолог, начинающий психолог, профессионализация.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальним завданням сучасної психології є дослідження особливостей професійного становлення фахівця, яке забезпечує його особистісний розвиток та самореалізацію як суб'єкта професійної діяльності. Перед особистістю постають нові вимоги щодо її

професійно-особистісного розвитку. Сучасний фахівець повинен мати певні професійно важливі якості, високий рівень професійної відповідальності щодо майбутньої професійної діяльності, професійну придатність та високий рівень професійної компетентності, соціальну та професійну мобільність і самостійність у прийнятті професійно обґрунтованих рішень.

Важливість вивчення специфіки професійної свідомості психологів-практиків зумовлюємо тим, що саме цей ресурс властивостей особистості відіграє визначальну роль у динаміці процесу і в результаті – в дієвості психологічної допомоги. Сучасна ситуація вимагає нових підходів і наукових парадигм для пояснення, діагностики й прогнозування процесів та закономірностей розвитку свідомості суб'єкта психологічного практикування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор. Вітчизняні та зарубіжні науковці вивчали змістовно-процесуальні характеристики свідомості й самосвідомості особистості (М.Т. Макаров, Н.Ф. Наумова, В.І. Слободчиков, Ю.М. Швалб, А.І. Яценко), процес професійного становлення особистості психолога (І.І. Бондаренко, О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинська, С.Д. Максименко, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, Ю.О. Приходько, Н.С. Пряхніков, О.П. Саннікова, І.Б. Терешкина, Н.В. Чепелева). Предметом цілеспрямованого вивчення професійна свідомість психолога стала у працях Н.О. Кучеровської, А.І. Зеличенко, А.Г. Самойлової, Г.І. Степанової, Н.Ф. Шевченко. Водночас аналіз літератури засвідчив, що дослідження специфіки професійної свідомості у професійному становленні та професіоналізації практикуючого психолога майже відсутні, а сам цей феномен розглядається побічно, в контексті інших особистісних якостей фахівця.

Мета статті полягає у висвітленні результатів теоретичного аналізу проблеми та емпіричного дослідження розвитку професійної свідомості практикуючих психологів-початківців.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Категорією «професійна свідомість» можна охопити всі прояви свідомості особистості, які пов'язуються з її професійною діяльністю і визначаються багатьма чинниками: місцем професії у структурі суспільного виробництва; ставленням самої особистості до професії, до її представників та до себе як носія окремої професії чи певного фаху, усвідомленням її чи його реальної значущості для суспільства; рівнем здобутих професійних знань і вмінь, здійсненням самоаналізу стосовно перспектив власного професійного зростання; сформованими професійними ідеалами, уявленнями про еталон професіонала; рівнем розвитку професійних здібностей та рис, а також осмисленням власних фахово вагомих властивостей; професійними досягненнями (Акоров, 2005).

Професійна свідомість може кваліфікуватися як найважливіша категорія, що відображає суть процесу професійного становлення і розвитку фахівця. Професійна свідомість – це психологічне утворення, в якому

інтегруються професійні цінності, науково-теоретичні знання, програми певних дій і процедур, а також знання людини про себе як про представника певної професії. Саме вона є репрезентантом усіх цих аспектів, рівнів, функцій у практичному та теоретичному сегментах професійної діяльності. І, безперечно, сформована професійна свідомість є основною умовою якісної трудової діяльності та покликана забезпечити цілісність культури фахівця (Bondarenko, Kuchеровskaya, 2003; Chepishko, 2014; Shevchenko, 2018).

Важко не погодитися з тим, що головною умовою успішної професійної діяльності психологів-практиків є сформована професійна свідомість, оскільки в цій професії саме особистість та її свідомість слугують основними засобами, знаряддями і навіть інструментами ефективного здійснення психологічної роботи.

Професійна свідомість охоплює спрямованість, регулювання та оцінювання активності практикуючих психологів, що забезпечує високу якість їх повсякденної ділової діяльності. Вона суб'єктивно проявляється на рівні особистості шляхом усвідомлення нею ступеня розвитку власних професійних здібностей, інтересів, мотивів професійного навчання та фахової діяльності, визнання себе відповідною тим вимогам, які ставить професія, переживання цієї відповідності як сталого почуття задоволення своїм життєвим вибором (Kuchеровskaya, 2007; Sapogova, 1997, 1998; Zelichenko, Stepanova, 1989).

Професійна свідомість, репрезентуючи характер і рівень професіогенезу, забезпечує виконання психологом своїх професійних функцій. Загалом вона маніфестує здатність розв'язання ним фахових проблемних завдань. Її змістові, рівневі та структурні особливості задають внутрішній формат прогнозування, цілепокладання, планування, прийняття рішень, контроль, а також оцінку і корекцію всієї публічної діяльності. Причому своєрідність і складність професійної сфери «людина – людина» насамперед впливає з того, що тут фахівець тією чи іншою мірою втручається у психодуховне життя сторонньої людини. При цьому він є однією із суб'єктних сторін взаємин та взаємодій особливого типу, який не вичерпується стосунками їх суб'єкт-об'єктного характеру і який важко спрогнозувати та регламентувати.

У низці професій успішність діяльності, як відомо, може бути забезпечена високим рівнем технологічної підготовленості фахівців. Натомість успіх у сфері надання психологічної допомоги лише незначно залежить від якості оволодіння технологічною складовою всіх професійних енерговитрат. Набагато більшої вагомості тут набуває особистісна готовність фахівця та рівень сформованості його професійної свідомості, які й є основною умовою успішності психологічного практикування.

Останнє вимагає від фахівця такого рівня майстерності, який би давав змогу гнучко і творчо за обмежений час отримувати інформацію, збирати психологічний анамнез та ставити точний діагноз, підбирати й адаптувати техніки та методики, спостерігати за станом клієнта й змінами його світосприйняття, оцінювати правомірність обраних способів і засобів власної роботи, організовувати творчий пошук більш адекватних прийомів і методів,

розробляти програми психологічного впливу і позитивних змін у самопочутті й поведінці клієнта, не порушуючи при цьому етичні правила і принципи міжособистої взаємодії і наскрізну технологію консультативного чи психотерапевтичного процесу.

У психологічній діяльності більшість ситуацій для молодих фахівців є нестандартними, важко передбачуваними, особливо в діяльності практичних психологів. Із початком професійної діяльності або навіть під час навчальної практики психологи-початківці можуть опинятися перед низкою проблем, що пов'язані з процесом первинної адаптації до професії. Від їх ефективного розв'язання буде залежати подальша можливість професійного зростання.

Доцільно розглянути деякі варіанти професіоналізації практикуючих психологів із метою встановлення специфіки розвитку професійної свідомості психологів-початківців.

І.І. Бондаренко, розглядаючи особливості адаптації психологів-початківців у період ранньої дорослості, створила модель професійного розвитку особистості, враховуючи характер її активності та спосіб включення роботи за обраною спеціалізацією, а також визначила такі етапи:

- адаптація особистості до професійної діяльності (відбувається пристосування до нових умов, режиму праці; основне протиріччя – «нормативні вимоги професійної діяльності – вихідні (додіяльнісні) потенціали людини»; характерна безплановість або ж плани поверхневого характеру щодо виконання діяльності та ін.);

- ідентифікація з професією (глибоке та конкретне охоплення різних аспектів діяльності, ототожнення та визнання себе частиною професійного співтовариства, головне протиріччя – між цінностями, традиціями цієї професійної сфери і способами їх «опосередкування» особистістю, зменшення кількості ситуацій, які особистістю оцінюються як проблемні);

- самовизначення особистості щодо власної професії та самоорганізація (на цій стадії особистість приймає рішення про те, чи буде вона і надалі вдосконалювати свою професійну майстерність, вийшовши на рівень творчості, чи просто виконувати професійні обов'язки) (Bondarenko, 2004).

Н.С. Пряжніков вирізняє 7 етапів професійного розвитку психолога в ході підготовки фахівців у ЗВО та на початку трудової діяльності, зазначаючи, що не кожен психолог проходить усі ці стадії, бо деякі застрягають на певному етапі і, відповідно, завершують власний професійний розвиток:

1. Захоплено-романтичний: перше знайомство з психологією, відсутність серйозних розчарувань.

2. Етап самоствердження, який полягає в тому, що є прагнення дізнатись щось нове, оволодіти новою методикою. Цей етап необхідний для формування професійної гордості, професійної гідності.

3. Етап перших розчарувань і пошук нових особистісних смислів у навчанні і подальшій роботі.

4. Початок самостійного розв'язання деяких психологічних проблем із використанням уже відомих методів та прийомів. Накопичення негативного

досвіду застосування вже відомих методів і в результаті спроби працювати якось інакше.

5. Перші серйозні спроби працювати по-новому. Визначається, що часто на цьому етапі відбувається розчарування в собі і прагнення довести власні ідеї до досконалості. Приходить усвідомлення, що для професійної творчості необхідні міцні знання теорії.

6. Звернення до теоретичних та методологічних основ психології, до того, що могло не цінитися під час навчання у ЗВО.

7. Етап імпровізації та професійної творчості, на якому поєднуються переосмислена теорія і практика (Pryazhnikov, Pryazhnikova, 2003).

Крім того, що існують певні етапи професійного розвитку особистості практикуючого психолога, прихід у цю професію може відбуватися різними шляхами та в різний віковий період, що також має значення для розвитку професійної свідомості фахівців.

О.Є. Сапогова визначає такі варіанти професіоналізації психологів:

- первинне формування професійної психологічної свідомості, яке відбувається за такою схемою: первинне усвідомлення світу як «психологічного» → усвідомлення важливості розуміння причинності психологічних явищ → отримання практичних умінь та навичок і в результаті побудова цілісної «картини світу» → опанування практичними вміннями та навичками роботи з психологічними явищами → набуття та використання в безпосередній практичній діяльності психологічних навичок, їх розуміння → творче застосування професійних умінь та навичок, професійна самоактуалізація;

- отримання психологічної освіти як «надбудови» над уже існуючою медичною, педагогічною та ін. В цьому випадку професіоналізація відбувається так: усвідомлення практичної значимості психологічних умінь та навичок → опанування окремих умінь та навичок → самоактуалізація у сфері практичної психології → усвідомлення важливості розуміння та пояснення причин появи психологічних явищ → створення психологічної «картини світу»;

- здобуття іншої освіти з різних причин зі збереженням високої мотивації до отримання психологічних знань хоча б у вигляді захоплення (як засіб самоосвіти) та подальша перекваліфікація на психолога. Цей варіант професіоналізації має таку схему: первинне усвідомлення важливості розуміння причинності психологічних явищ → використання отриманих психологічних знань у прикладних сферах, відповідна самоактуалізація → опанування відповідними психологічними вміннями та навичками → самоактуалізація в галузі практичної психології (Sapogova, 1997, 1998).

Отже, причини вибору професії психолога можуть бути різними, що призводить до відмінностей в особливостях професіоналізації та розвитку професійної свідомості. Психологи, які отримують психологічну освіту як «надбудову» над вже існуючою, можуть зустрітися з низкою труднощів, пов'язаних із різними професійними ролями.

Крім того, у психологічній літературі існують окремі праці, присвячені

аналізу ролі емоційного стану, що супроводжує вступ у професію. Наприклад, Л.Г. Матвеева визначає такі стадії досягнення професійної ідентичності: 1) збудження і тривога передчуття, 2) залежність та ідентифікація, 3) діяльність і залежність, яка залишається, 4) насичення і прийняття самостійності, 5) ідентичність та незалежність.

Для першої стадії, яка триває протягом навчання і до першої зустрічі з клієнтом, характерна дифузна тривога та збудження. Оскільки, як зазначає Л.Г. Матвеева, психолог, психотерапевт на цій стадії схожий на новонародженого, що потребує безпеки, то важливу роль в його становленні як професіонала відіграє підтримка оточення (Matveyeva, 2004).

Крім типових очікувань реальних та потенційних клієнтів, існує міфологізація професії психолога. І.Б. Гриншпун зі співавторами вказують на існування у суспільстві основних міфів стосовно психолога як особистості та фахівця:

- психолог – це людина, яка від природи має високий рівень розвитку комунікативних здібностей та емпатії;
- психолог – людина, яка за допомогою спеціальних методів та прийомів уміє керувати емоціями, поведінкою, думками інших;
- психолог – людина, яка знає про себе все, а також досконально володіє собою за будь-яких умов;
- психолог – мудра людина, яка повинна вказувати шлях тим, хто заплутався, страждає, оскільки знає про життя більше за інших (Grinshpun, 2004).

Отже, в суспільстві існує низка неадекватних очікувань, помилкових уявлень, міфів щодо можливостей психолога як особистості і як професіонала, які негативно впливають, по-перше, на адаптацію молодих фахівців, а по-друге, – на результативність їх діяльності.

Як зазначає В.Г. Залевський, складність позиції психолога-практика полягає в тому, що, з одного боку, він «повинен максимально співпереживати клієнту й ототожнюватися з тією ситуацією, яку вивчає та аналізує», щоб досягти довіри та відкритості. З іншого боку, психолог повинен залишатися над ситуацією, а емпатія не повинна заважати розглянути проблему зі сторони (Zalevskiy, 2004). Оскільки існує дві протилежних якості (вміння ототожнюватися та рефлексувати зі сторони), якими повинен володіти психолог, то це може негативно впливати на становлення фахівця-початківця.

У дослідженні специфіки професійної свідомості брали участь 85 психологів-практиків приватних консультативних центрів та закладів освіти (стаж роботи 1-3 роки), а також 38 студентів спеціальності 053 – «Психологія» освітнього ступеня «магістр» факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету. Загальна кількість досліджуваних – 123 особи. Зауважимо, що психологами-початківцями ми вважаємо не тільки молодих фахівців, які займаються професійною діяльністю, а й студентів випускних курсів, які також можуть застосовувати отримані знання на практиці. Наприклад, під час проходження навчальної практики вони можуть займатися волонтерською діяльністю або працювати

неофіційно в різних організаціях.

Для діагностики засвоєння досліджуваними певних понять та категорій психології було використано «Метод колірних метафор» (авт. – І.Л. Соломін), який належить до групи психосемантичних методів (Solomin, 2013).

У ході дослідження респондентам пропонувався перелік понять, кожне з яких необхідно позначити одним із 8 кольорів. Конкретний склад списку визначався змістом вирішуваного завдання. В нашому випадку до списку увійшли поняття, які стосуються професії психолога, основні поняття та категорії психології: «Психологічне консультування», «Рефлексія», «Клієнт», «Взаємодія», «Особистість», «Знання», «Покликання», «Самореалізація», «Мислення», «Мовлення», «Інтуїція», «Інтерпретація».

До ключових понять було віднесено такі: «Мое захоплення», «Цікаве заняття», «Успіх», «Радість», «Упевненість». Вибір саме цих понять в якості ключових із запропонованих у методиці ґрунтувався на розробках І.Л. Соломіна, а також відповідав меті дослідження – виявити ставлення фахівців-початківців до професії психолога-практика. Про позитивне ставлення до психологічних понять свідчить їх позначення найпривабливішим кольором та тими ж кольорами, що й ключові поняття.

Для одержання статистично достовірних результатів за методикою І.Л. Соломіна ми математично розраховували стандартні показники прийняття досліджуваними професійно-психологічних категорій. Для цього, залежно від кількості збігів психологічних понять із ключовими (позначень їх тими ж кольорами за принципом подібності), ми визначили межі, які характеризують міру достатності чи недостатності таких збігів. Для цього було визначено стандартні показники для кожної вибірки – середні значення та стандартне відхилення, які відповідають трирівневій шкалі нормативів (низький, середній та високий рівні).

Згідно з отриманими даними, відсоткове співвідношення кількості респондентів, чий результат перебуває у межах високого рівня, склало 39%, середнього – 56,1%; низького – 4,9%.

Отже, для значної кількості психологів-початківців практикування зумовлюється найбільш стійкими базовими потребами, супроводжується позитивними емоційними переживаннями, пов'язаними з цим видом діяльності, сприймається як захоплення. Наявність показників у межах середнього та низького рівнів може пояснюватися незадовільним досвідом застосування власних знань у практичній діяльності, усвідомленням браку власної компетентності, невпевненістю в можливості успішного втілення умінь та навичок у професійній діяльності тощо.

Окрім цього, ми вирішили перевірити, чи пов'язують респонденти своє майбутнє з обраною професією. Аналіз результатів показав такий відсотковий розподіл серед респондентів: 36,6% – високий рівень; 48,8% – середній рівень; 14,6% – низький рівень. Ідентифікація професійно-психологічних понять із ключем «Мое майбутнє» може вказувати на те, що потреба в побудові кар'єри практикуючого психолога є базовою для значної

частки респондентів, на її локалізацію в майбутньому. Базові потреби є стійкими утвореннями, суттєвою характеристикою особистості, визначають зміст інтересів і захоплень людини, її прагнення і загальну спрямованість особистості, вони слабо залежать від зовнішніх обставин. Задоволення базових потреб є умовою емоційного благополуччя людини.

Отримані результати вказують на те, що більшість досліджуваних задоволені вибором професії, усвідомлюють власне покликання як відповідність своїх здібностей обраній сфері професійної діяльності в єдності з вираженими мотивами цього вибору, відчують реалізацію власного внутрішнього потенціалу і здійснення життєвої місії, будують плани та мають наміри надалі працювати практикуючими психологами.

Висновки з описаного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми та емпіричного дослідження розвитку професійної свідомості практикуючих психологів-початківців. Визначено поняття «професійна свідомість» як психологічного утворення, в якому інтегруються професійні цінності, науково-теоретичні знання, програми певних дій і процедур, знання людини про себе як про представника певної професії. Представлено специфіку професійної діяльності психолога-практика, пов'язану з взаємодією особливого типу, втручанням у психодуховне життя сторонньої людини, важкістю прогнозування та регламентування терапевтичного процесу, мірою соціальної та особистісної відповідальності професіонала за свої дії. Розглянуто варіанти професіоналізації практикуючих психологів та специфіку розвитку професійної свідомості психологів-початківців. В ході емпіричного дослідження виявлено ставлення фахівців-початківців до професії психолога-практика. Встановлено, що значна частина досліджуваних задоволені вибором професії, усвідомлюють власне покликання щодо обраної сфери професійної діяльності, відчують реалізацію власного внутрішнього потенціалу, мають наміри в майбутньому працювати практикуючими психологами.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики вважаємо розробку системи засобів для підвищення рівня впевненості у собі в психологів-початківців, сприяння їх особистісному зростанню, відпрацювання практичного застосування раніше отриманих знань.

Бібліографічні посилання

- Akopov, G.V. (2005), "The goals of education and development of consciousness of students" ["Tseli obrazovaniya i razvitiye soznaniya uchashchikhsya"]. *Sibirskiy psikhologicheskii zhurnal*. Tomsk, TGU, No 22, P. 105-110.
- Bondarenko, A.F. and Kucherovskaya, N.A. (2003), "Objectives of the study of professional consciousness of a practical psychologist" ["Zadachi issledovaniya professional'nogo soznaniya psikhologa-praktika"]. *Psikhologo-pedahohichni zasady profesiynoho stanovlennya osobystosti praktychnoho psikhologa i sotsialnoho pedahoha v umovakh vyshchoyi shkoly: vseukr. nauk.-prakt. konf.*, 27- 28 lyut, Ternopil, P. 9-21.
- Bondarenko, I.I. (2004), *Psychological conditions of effective professional adaptation of psychologists-beginners* [Psykhologichni umovy efektyvnoyi profesiynoyi adaptatsiyi psykhologiv-pochatktivsiv]. Dys. in candidacy for a degree of Ph. D. In Psychology: 19.00.01, Kyiv.

- Chepishko, O.I. (2014), "Features of future teachers' professional consciousness development in the educational preparation". *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II (11), Issue 22, P. 64-67.
- Grinshpun, I.B. (Ed.), Bachkov, V.I., Pryazhnikov, N.S. (2004), *Introduction to the profession «psychologist»: Tutorial [Vvedeniye v professiyu «psikholog»: ucheb. posobiye]*, MPSInstit., Moscow.
- Kuchеровskaya, N.A. (2007), *Psychosemantic structure of the professional consciousness of a practicing psychologist [Psikhosemanticeskaya struktura professional'nogo soznaniya praktikuyushchego psikhologa]*. Dys. in candidacy for a degree of Ph. D. In Psychology: 19.00.01, Kyiv.
- Matveyeva, L.G. (2004), *Formation of the professional self-consciousness of clinical psychologists [Stanovleniye professional'nogo samosoznaniya klinicheskikh psikhologov]*. Author's abstract in candidacy for a degree of Ph. D. In Psychology: 19.00.01, Chelyabinsk.
- Pryazhnikov, N. S., Pryazhnikova, Ye.YU. (2003), *Psychology of the labor and human dignity [Psikhologiya truda i chelovecheskogo dostoinstva]*, Akademiya, Moscow.
- Sapogova, Ye.Ye. (1998), "Dao of a psychologist: the phenomena of psychological being" ["Dao psikhologa: fenomeny psikhologicheskogo bytiya"]. *Zhurnal prakticheskogo psikhologa*, No 7, P. 75-86.
- Sapogova, Ye.Ye. (1997), "Professional psychological consciousness" ["Professional'noye psikhologicheskoye soznaniye: refleksiya vslukh"]. *Zhurnal prakticheskogo psikhologa*, No 6, P. 3-13.
- Shevchenko, N.F. (2018), "Development of professional consciousness of a psychologist: from the concept of O.M. Leontiev to the author's model", *Psychology and Society*, No 3-4 (73-74), P. 82-90.
- Solomin, I.L. (2013), *Workshop on psychodiagnostics. Psychosemantic methods: teaching aid [Praktikum po psikhodiagnostike. Psikhosemanticheskiye metody: ucheb.-metod. posobiye]*, Peterburgskiy gos. un-t putey soobshcheniya, SPb.
- Zalevskiy, V.G. (2004), "Features of submissions about psychologist (his personality and activities). Professional and Option Points of View" ["Osobennosti predstavleniy o psikhologe (yego lichnosti i deyatel'nosti). Professional'naya i optatsionnaya tochki zreniya"]. *Proceedings of the Siberian Psychological Forum*, TGU, Tomsk.
- Zelichenko, A.I., Stepanova, G.I. (1989), "Psychosemantics and the study of the professional consciousness of psychologists" ["Psikhosemanticika i izucheniye professional'nogo soznaniya psikhologov"]. *Vestnik Mosk. un-ta*, No 3, Ser. 14, P. 20-32.

SUMMARY

I. Arshava, E. Nosenko

Different forms of intelligence manifestation as precursors of the quality of life

Background. Cognitive intelligence has been studied extensively in the context of the quality of life, probably in view of the significance of the secondary level education, foreseen for each new younger generation in all the civilized countries of the world. Other forms of intelligence manifestation, described in this paper, namely: emotional and positive have not yet been, as far as we could gather, in the context dealt with in the paper. There is no wonder: the conceptualized of emotional intelligence appeared in psychology only in the 90-ies of the XX-th century and the positive intelligence was conceptualized in personality research in 2012-2016. Both new forms of intelligence manifestation are also claimed to be predictive of the quality of life in view of their meaning, but have not yet been studied comparatively.

The **objective** of this paper is to define the comparative significance of the levels of different forms of intelligence in achieving the major life goals by the grown up educated people.

Method. Using the questionnaires designed for assessing all the three forms of intelligence, as well as the Quality of Life Assessment Scale and Life Satisfaction Test, we performed cluster analysis (K-means algorithm) of the empirical data gathered to assess which forms intelligence are more predictive of the quality of life.

The **sample** included grown up individuals, professionals with higher education, permanently employed in accordance with their education.

Results. It appeared that the two opposite subgroups, into which the sample was split on the comparatively higher and lower levels of the three forms of intelligence and the quality of life, did not significantly differ on the levels of the cognitive intelligence attained, but did differ statistically significantly on two subscales of EQ (self-attitude and control of emotions of others) and on the overall value of the positive intelligence.

Conclusion. Positive intelligence seems to be most predictive personality precursor of the quality of life, as well as two subscales of emotional intelligence. Further research is desirable for clarifying, which components of the so-called “wisdom perspective” of the positive intelligence are likely to be most predictive of the quality of life and which “saboteurs” (using the terminology of the author of the positive intelligence theory Sh. Chamine) are most detrimental for the quality of life and whether there exist any intercultural difference in that respect.

Keywords: intelligence manifestation, cognitive, emotional, positive, quality of life, field of applied research.

I. Arshava, M. Salyuk

Implicit theory of intelligence and personality as predictors of psychological well-being and optimism

Background. The problem of implicit theory and psychological well-being has been researched by C. Dweck, 2008; A. Gopnik & H. Wellman (2012), C. Strassle et al, 1999, T. Gordeeva, 2011.

Objective. This research is aimed to investigate the interrelation between incremental implicit theories of intelligence and personality, dispositional optimism, individual's self-efficacy and psychological well-being.

Method. Applied psychodiagnostic techniques were used: C. Dweck's implicit theories of intelligence and personality questionnaire (adapted by T.V. Kornilova), the Ryff Scales of Psychological Well-being (adapted by M.M. Lepeshynskiy), Dispositional optimism test by Charles Carver (adapted by T. Gordeyeva, E. Osin, O. Sychev), General Self-Efficacy Scale by M. Jerusalem and R. Schwartz (adapted by V. Romek). A quasi-experimental plan for nonequivalent groups was chosen.

The **sample** included 78 testers (among them 38 females and 40 males), aged from 17 to 28.

The results of the empirical research were processed with the help of Spearman's rank correlation coefficient, Mann-Whitney U test, comparison and multiple regression analysis.

Results. The results of the empirical research finds out the nature of the relationship between the implicit ideas (theories) of intelligence and personality of the subjects and their psychological well-being. The results confirm the hypothesis that acceptance of the theories of "enriched" intelligence and personality by youth is accompanied by more pronounced indicators of dispositional optimism, individual's self-efficacy and psychological well-being.

Conclusions. In the practical application of the results will be efficient correction of individual's expectation system regarding to the positive results of their activity and training internal cognitive characteristics, which will cause higher level of individual's self-efficacy and psychological well-being. This will increase adaptive capacity in difficult life circumstances and will improve significantly the process of counseling.

Keywords: implicit theory of personality, implicit theory of intelligence, self-efficacy, dispositional optimism, psychological well-being, regression analysis.

O. Bayer, O. Glushko

Childfree as a new phenomenon and its individual psychological correlates

Background. The number of childfree people and families around the world and in Ukraine in particular is growing steadily. The more economically and socially developed the country is, the higher the number of childfree people seems to be in it. Yet, there is restricted evidence about what makes people decide not to parent.

The **objective** of this paper is to analyze the phenomenon of childfree and seek for its possible psychological and other grounds.

The **method** of the paper is theoretical analysis.

Results. Major stereotypes about possible childhood trauma, dislike for children, basic low level of life satisfaction, high rudeness and selfishness of the childfree are analysed. Personality correlates of the childfree choice such as introversion, perfectionism, sensitivity and anxiety are listed.

Conclusions. The proposition not to view "parenting - childfree" as a dichotomy is made, referring to the childfree decision in a queer paradigm instead.

Keywords: family, partnership, parenting, personality characteristics, trauma.

O. Bohucharova, A. Kovalenko, L. Tishakova

Features of victimity manifestation of people suffered from motor vehicle theft

Background. In psychological science exactly the "problematic" crossing point of legal and social psychology gave the beginning of victimology as the field of psychological knowledge related to a personality and behavior of the victim suffering from physical, moral or property harm.

The **objective** of the present study is to show a special role of general and social intelligence and cognitive emotion regulation strategies in predicting vulnerability and victim complex formation of the personality of automobile owners who suffered from motor vehicle theft.

Method. WPT (Wanderlik); Four Factor Test of Social Intelligence (O'Sullivan & Guilford); Coping-test, WCQ (Folkman & Lazarus); CERQ (Garnefski & Kraaij); MDIVB (Andronnikova); RPVB (Odintsova & Radchikova); FACES III (Olson, Portner, & Lavee); LOT (Scheier & Carver) and author's questionnaire. r-linear Pearson correlation coefficient, t-criterion of Student and STATISTICA package 19.0. were also used.

The **sample** included the following groups of testers: 1) 52 males, aged 22-49, who became victims of theft of any types of transport vehicles in Dnipro in 2016-2017; 2) 52 participants – auto owners who didn't become victims of the illegal theft; 3) 38 policemen. The total number of respondents – 142.

Results. Results of correlation (with the help of r-linear Pearson correlation coefficient) have been demonstrated. The automobile owners as victims of crime with high general and social intelligence tend to choose more often positive cognitive emotional regulation strategies than drivers with low intelligence in the situations of loss (positive refocusing via self-blame, rumination, catastrophizing) (t-test). The higher the general and social intelligence level is, the more reliable is the usage of “work with the problem” coping strategy and on the other hand the lower is the “work with the attitude toward a problem” or escape-avoidance strategy. It is important to stress that 30% of sample with low general and social intelligence have already formed index of realized (implemented) victimity. On the basis of the analysis some difficulties of the Ukrainian policemen have been shown too.

Conclusion. The high social intelligence promotes social “effectiveness” of the personality. Social intelligence and cognitive emotion regulation strategies can be considered as reducing victim factors. The data obtained can be used in the course of counseling automobile owners as victims of crime.

Keywords: victim behavior, situation of criminal victimization, intelligence, coping strategies, cognitive emotional regulation strategies, motor vehicle theft.

V. Kornienko

The peculiarities of social functioning and interpersonal communication as the components of psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders.

Background. The scientific problem is that there is no clear definition of signs affecting the adaptation of the patient to active psychosocial life in studies of the person with a depressive disorder. Early detection of depression and timely initiation of treatment will not only improve significantly the results of therapeutic intervention, but will also prevent the chronicity of the pathological process and will also enable identification of individual resources for the implementation of both psychological and integrated medical and social rehabilitation.

The **objective** of the present study is to analyze the results of empirical research of the peculiarities of the influence of social functioning and interpersonal communication on the formation of psychological rehabilitation potential of the patients with depressive disorder.

Method. The following psychodiagnostic tools were used: I. Koller Questionnaire (I. Karler, 2004) – aimed to study the degree of satisfaction with social functioning in various spheres of the patients with depressive disorders of various genesis; Index of vital satisfaction, adapted by N.V. Panin (S.V. Dukhnovsky, 2010) – designed to assess interest in life, general background of the mood; Questionnaire "Interpersonal Relations" (V.A. Babkov, G.L. Isurina, 2007) – to reveal the main styles of interaction with other people; Scale of family environment Mus R. Kh., Adaptation Kupriyanova S.Y., 1985) – is intended for the assessment of the social climate in the family; Mathematical-statistical methods of data processing on the basis of the package of statistical software IBM SPSS-20 (Fisher's F- test, t-criterion Student).

The **sample** included 354 people, among them – 270 patients with depressive disorders (91 with neurotic depressive disorders, 86 with organic depressive disorders and 93 with endogenous depressive disorders) and 84 people from general population (healthy people).

Results. It was found that patients with depressive disorders, irrespective of the genesis of the disease, were characterized by low indicators of viability, prevalence of non-adaptive coping, lack of motivation, reduced motivation and existential non-compliance (low level of self-stamina, self-transcendence, freedom and personality).

Conclusion. The obtained data should be taken to attention while determining PRP for patients with depressive disorders of various genesis and be considered as social and communication targets for rehabilitation intervention while developing differentiated psycho-correctional programs.

Keywords: social functioning, interpersonal communication, psychological rehabilitation potential, depressive disorders.

K. Kytovyy, I. Arshava

Value orientations of high school students with propensity for deviant behavior of different levels

Background. The relevance of the research is determined by the fact that nowadays study and explanation of deviant behavior, identification of conditions and factors causing this phenomenon is one of the key tasks of psychology, sociology and criminology. Reflecting conscious attitude to the phenomena of reality, value orientations determine the position of the personality in relation to other people, society and to himself; largely determining the direction and content of personal development.

The **objective** of this paper is to define characteristics of the relationship between value orientations and the propensity for deviant behavior among adolescents.

Method. Using such psychodiagnostic techniques as «Determination of attitude to deviant behavior» by O.M. Orel, «Assessing the virtues of the child» by K. Dalsgaard, «Value orientations» by M. Rokich, correlation analysis of the collected empirical data was conducted to evaluate the nature of the relationship between the value orientations of adolescents and their predisposition to deviant behavior.

The **sample** included adolescents, high school students, aged 14-15.

Results. Positive values such as justice, transcendence, humanism, and moderation were found to be less characteristic for adolescents in the sample, who showed a predilection for various forms of deviant behavior. This confirms the idea that the presence of deviations violates the formation of harmonic worldview. As a result, these adolescents don't have enough development of such qualities as generosity, kindness, gratitude, optimism, meaningfulness of living, etc.

Conclusion. It has been found that value orientations of adolescents, expressiveness of positive values and «strong» personality traits can be very important predictors of tendency to deviant behavior. The prospects of further research can be in different ways – for the correction of deviant behavior among adolescents as well as for the formation of harmonic worldview of growing generation.

Keywords: value orientations, deviant behavior, positive values, transcendence adolescents.

L. Levit

Is human life bad: the discussion with David Benatar

Background. The article describes the main points of the electronic discussion between the author of the paper and the Professor of Cape Town University D. Benatar. There are found and discussed some weaknesses in the theory of the famous South-African philosopher. Most of them are the results of insufficient attention to experimental psychological investigations, which prove the greater impact of negative information and events (in comparison with positive ones) on human psyche.

The **objective** of this paper is to analyze and specify the main points of David Benatar's theory.

Results. The author of the paper considers the theory of his opponent to be erroneous. In Benatar's view, a certain individual life «balance» is achieved only through the unrealistic optimism (positive illusions) which resists the «objectively» bad human life. According to proofs of the author of the paper, such a balance is achieved due to the opposition of the above-mentioned positive illusions (unrealistic optimism) and a greater psychic vulnerability to «bad». At the same time, human life itself should be evaluated as conditionally «neutral».

Conclusion. At the end of the paper, the author gives a number of practical recommendations, which have scientific proofs and enable a person to substantially reduce a psychological impact of negative events without resorting to positive illusions.

Keywords: adaptation, the good, the evil, quality of life, positive illusions.

S. Myroshnichenko

Features of perception of life situations by practical psychologists as difficult

Background. Life situation is a factor of personality manifestation and every difficult situation in the form of critical or crisis can be perceived as simple to solve or impossible.

The **objective** of the present article is theoretically investigating and dividing the definitions of complex and difficult life situations and practically identifying the actual types of difficult life situations faced by practical psychologists.

Method. To find different types of difficult situations in our research we have used the method of expert evaluation, which helped to differentiate the levels of life situations. Pearson's chi-squared test (X^2) has been also used to match the importance of difficult life situations in groups with different professional experience.

Sample. In our study we conducted a survey of practical psychologists on the subject of what complex situations they encounter in their lives. The sample included 151 practical psychologists, from whom we received 204 examples of difficult life situations.

Results. It was found that in group with professional experience for more than five years, there was no emphasis on the problem situation in the field of finance, although in both cases there are actual problems in the field of family relationships and professional self-development.

Conclusion. In our study we identify a difficult life situation as the situation in which practical psychologists use their reflexive process in perceiving of subjective and objective conditions of personal actual reality, style of coping behavior and protection mechanisms with subsequent decision that entails awareness of personal responsibility in the context of further creative activity in the process of self-improvement.

Keywords: difficult life situation, complex life situation, protection mechanism, coping behavior, stress resistance.

S. Motsna, O. Bayer

Psychological characteristics of representatives of «person – technics» group of professions as a factor of job satisfaction and efficacy

Background. Representatives of «person – technics» seem to be a not investigated enough sample in domestic psychology as for the factors of their efficacy and job satisfaction. There are some expectations which seem to be obvious yet we have not found their empirical verification.

The **objective** of the research is to determine the specifics of the connection of job satisfaction and efficacy with individual and psychological characteristics of representatives of the group of professions «person – technics» on the example of craftsmen responsible for repairing and maintenance of gas equipment.

Method. To test hypotheses empirically, the following questionnaires were chosen: Job Satisfaction Survey by P. Spector, Job Involvement Questionnaire by N. Kanungo, the test created by the HR-manager of «Dniprogaz» M. A. Shevchenko (for evaluation of employees); the Bennett Mechanical Comprehension test, Multiple Intelligences Test by H. Gardner; «New Questionnaire of tolerance or intolerance to ambiguity» by T.V. Kornilova. A sample of 40 research participants and 4 their managers out of Regional Gas Company «Dniprogaz» of Dnipro city division, men aged from 30 and 45, was collected. P-Spearman's correlational analysis was carried out.

Results. A direct relationship between high levels of technical abilities, logical-mathematical and visual-spatial intelligences after H. Gardner and job efficiency and job satisfaction was found. The higher the specialists' level of technical abilities, the more they are satisfied with work as it corresponds to their skillfulness. The higher the level of specialists' ambiguity tolerance, the more they are satisfied with work and more efficient.

Conclusions. High level of general and technical intelligence, good attention, and operativeness refer to the set of individual psychological characteristics of a personality that are meaningfully related to the efficacy of professional activity of representatives of «person –

technics» group of professions. Tolerance to ambiguity as a generalized personality characteristics is also an important feature of representatives of «person – technics» group of professions.

Keywords: individual characteristics, job satisfaction, performance evaluation, representatives of the group of professions «person – technics».

I. Stetsenko, T. Kubrychenko

The connection specifics of mature-aged men personal characteristics and their loneliness experience

Background. Modern social space is characterized by a tendency to a certain increase in the number of lonely people, and the experience of loneliness is increasingly recognized by the researchers as an integral part of human life and a socially significant problem. It seems important to study the connection specifics of mature-aged men personal characteristics and their loneliness experience.

The **objective** of this study is empirical research of the connection specifics of mature-aged men personal characteristics and their loneliness experience.

Method. To achieve the goal and to test the hypotheses of the research the following data tools have been used: Diagnostic Questionnaire for detecting the depth of loneliness experience (by S. Korchagina), Diagnostic Questionnaire for detecting the form of loneliness (by S. Korchagina), Method for diagnosing the level of subjective sense of loneliness (by D. Russell, M. Ferguson), Personal Questionnaire "FPI" (Form B; adapted by A. Krylov and T. Roginsky).

The **sample** included 50 single men, aged 35 to 55.

Results. A study showed the presence of positive links between the individual characteristics of mature-aged men and the peculiarities of their loneliness experience.

Conclusion. The results of the study allows us to confirm the existence of statistically significant connection between a number of personal characteristics of the single men and the depth, types and level of their loneliness experience.

Keywords: loneliness, subjective feeling of loneliness, negative and positive loneliness, situational loneliness, personal characteristics, mature-aged persons.

N. Tkachenko

Professional identity features of law enforcement officers with different personal characteristics

Background. The main directions of the study of professional identity phenomenon as a psychological construct in the domestic and psychological literature have been considered. The results of the empirical research of peculiarities of the professional identity of law enforcement officers with different personal characteristics have been presented. It has been established that law enforcement officers have high indicators on such a scale of value orientation as "Work Place Stability" and high indicators of the external locus of control. The following professional identity statuses have been identified: "Achieved Identity", "Pseudo Identity", "Premature Identity", "Moratorium" and "Diffusive Identity".

Objectives. Theoretical substantiation and empirical research of peculiarities of the professional identity of law enforcement officers with different personal characteristics.

Method. A survey was conducted with the help of the following psychodiagnostic tools: "Five-Factor Personality Questionnaire "the Big Five" (by R. McCrae and P. Costa); "Locus of Control" (by J. Rotter); "Assessment of the Level of Claims" (by V.K. Gerbachevsky); "Method for the Study of Professional Identity" (by L. B. Schneider); "Method for the Diagnosis of Value Orientations" or "Career Anchor" (by E. Shein); "Method of Professional Activity" (by K. Zamfira in the modification of A. Rean); "Orientation Styles of Professional Communication" (by S.A. Druzhilov).

Sample. 60 people were selected as testers, among them there were 34 men (26-54 y.o.) and 26 women (29-52 y.o.). The work experience of the testers in law enforcement agencies was from 2 years to 22 years.

Results. During the empirical research with the help of the mathematical and statistical procedures of data processing it has been proved that the law enforcement officers with the achieved professional identity are professionally competent in their professional activities and they have higher indicators of the external locus of control as well.

Conclusion. The obtained results testify that in the course of our research the conceptual hypothesis of the work has been confirmed. That is, there are certain peculiarities of professional identity of the law enforcement officers with different personal characteristics.

Keywords: identity, professional identity, statuses, personal characteristics, law enforcement officers.

N. Shevchenko, O. Chepishko

Professional consciousness of novice practicing psychologists: specificity of development

Background. Actuality of studying the specifics of professional consciousness of novice practicing psychologists lies in the fact that this resource of personal features plays a decisive role in the dynamics of the process and effectiveness of psychological assistance.

The **objective** of the present study is to highlight the results of theoretical analysis of the problem and empirical research of development of the professional consciousness of novice practicing psychologists.

Method. “Method of color metaphors” (by I.L. Solomin) to study the appropriation of certain concepts and categories of psychology was used.

The **sample** consisted of 123 persons: 85 psychologists-practitioners of private counseling centers and educational institutions (work experience from 1 to 3 years), 38 graduate students with “Master” degree.

Results. During the empirical research, the attitude of novice specialists to the profession of psychologist-practitioner has been revealed. The considerable part of the respondents are satisfied with the choice of profession, they are aware of their own vocation to the chosen sphere of professional activity, feel the realization of their own internal potential, intend to continue working as practicing psychologists. The presence of the low levels indicators can be explained by unsatisfactory experience of using own knowledge in practice, awareness of the lack of own competence, uncertainty about the possibility of successful implementation of skills and abilities into professional activities, etc.

Conclusion. Promising directions of further researches concern elaboration of methods for raising the level of self-confidence of novice psychologists, promoting their personal growth, working out the practical application of previously obtained knowledge.

Keywords: professional consciousness, practicing psychologist, novice psychologist, professionalization.

ЗМІСТ

<i>Аршава І.Ф., Носенко Е.Л.</i> Різні форми прояву інтелекту як передумови якості життя	3
<i>Аршава І.Ф., Салюк М.А.</i> Імплицитні теорії інтелекту та особистості як предиктори психологічного благополуччя і оптимізму	10
<i>Байєр О.О., Глушко О.І.</i> Чайлдфрі – новий феномен і його окремі психологічні кореляти	20
<i>Богучарова О.І., Коваленко А.Б., Тишакова Л.Т.</i> Особливості прояву віктимності у жертв викрадення транспортного засобу	26
<i>Корнієнко В.В.</i> Особливості соціального функціонування та міжособистісних комунікацій як складові психологічного реабілітаційного потенціалу пацієнтів з депресивними порушеннями	33
<i>Кутовий К.П., Аршава І.О.</i> Ціннісні орієнтації старшокласників з різним рівнем схильності до девіантної поведінки	41
<i>Левит Л.З.</i> Плоха ли человеческая жизнь: дискуссия с Дэвидом Бенатаром	48
<i>Мирошниченко С.О.</i> Особливості сприйняття практичними психологами життєвих ситуацій як складних	58
<i>Моцна С.В., Байєр О.О.</i> Психологічні характеристики представників групи професій «людина – техніка» як фактор задоволеності роботою та ефективності	66
<i>Стеценко І.І., Кубриченко Т.В.</i> Специфіка зв'язку особистісних характеристик та переживання самотності чоловіками зрілого віку	77
<i>Ткаченко Н.В.</i> Особливості професійної ідентичності працівників правоохоронних органів з різними особистісними характеристиками	84
<i>Шевченко Н.Ф., Чепішко О.І.</i> Професійна свідомість практикуючих психологів-початківців: специфіка розвитку	97
<i>Реферат</i>	106

CONTENTS

<i>Arshava I., Nosenko E.</i> Different forms of intelligence manifestation as precursors of the quality of life	3
<i>Arshava I., Salyuk M.</i> Implicit theory of intelligence and personality as predictors of psychological well-being and optimism	10
<i>Bayer O., Glushko O.</i> Childfree as a new phenomenon and its individual psychological correlates	20
<i>Bohucharova O., Kovalenko A., Tishakova L.</i> Features of victimity manifestation of people suffered from motor vehicle theft	26
<i>Kornienko V.</i> The peculiarities of social functioning and interpersonal communication as the components of psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders	33
<i>Kytovyy K., Arshava I.</i> Value orientations of high school students with propensity for deviant behavior of different levels	41
<i>Levit L.</i> Is human life bad: the discussion with David Benatar	48
<i>Myroshnichenko S.</i> Features of perception of life situations by practical psychologists as difficult	58
<i>Motsna S., Bayer O.</i> Psychological characteristics of representatives of “person – technics” group of professions as a factor of job satisfaction and efficacy	66
<i>Stetsenko I., Kubrychenko T.</i> Specific character of connection between personal characteristics and loneliness experience of mature-aged men	77
<i>Tkachenko N.</i> Peculiarities of professional identity of law enforcement officials with different personal characteristics	84
<i>Shevchenko N., Chepishko O.</i> Professional consciousness of novice practicing psychologists: specificity of development	97
<i>Summary</i>	106

Наукове видання

JOURNAL OF PSYCHOLOGY RESEARCH
VOLUME 25 (8)

Заснований у 1993 р.

Видається українською, російською та англійською мовами

Редактори: С. В. Белькова, А. В. Баратинська

Оригінал макет: Л. М. Клименко

Підписано до друку 29.10.2019. Формат 70x108 1/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 9,98. Наклад 50 прим. Зам. № 304.

Віддруковано в друкарні ПП «Ліра ЛТД»
dnipro.lira@gmail.com | +38 (067) 561-57-05

49107, м. Дніпро, вул. Наукова, 5.
Свідоцтво ДК № 6042 від 26.02.2018.